

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**I. DÖNEM DEMİREL HÜKÜMETİ'NİN
SİYASİ FAALİYETLERİ
1965–1969**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Elif UZUN SÜMERCAN**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Edip Semih YALÇIN**

Ankara - 2009

ONAY

Elif UZUN SÜMERCAN tarafından hazırlanan “**I. Dönem Demirel Hükümeti'nin Siyasi Faaliyetleri (1965–1969)**” başlıklı bu çalışma, **04.08.2009** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oybirliği ile başarılı** bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Üye: Prof. Dr. Edip Semih YALÇIN (Danışman)

Üye: Prof. Dr. Mustafa TURAN

ÖNSÖZ

27 Mayıs 1960 Müdahalesinin ardından, 1961 Anayasası uygulanmaya geçmiş, yapılan seçimlerle sivil rejime geçiş hükümetlerinin ömürleri kısa süreli olmuş, 1965 yılında yapılan yeni seçimlerin ardından Adalet Partisi tek başına iktidara gelmiştir. İki askerî rejim arasında uzun ömürlü bir hükümet olma özelliğini taşıyan, Başbakanlığını Süleyman Demirel'in yaptığı 30. Dönem Hükümeti'nin yeniden demokratikleşme sürecinde ne gibi çalışmalar yaptığı ve sonuçlarının neler olduğu araştırılacaktır. Ayrıca bu hükümet döneminde meydana gelmiş olan önemli siyasi hadiselerin irdelenerek hükümet tarafından ortaya konmuş olan uygulamaların incelenmesi amaçlanmaktadır.

I. Dönem Demirel Hükümeti'nin Siyasi Faaliyetleri (1965 -1969), başlığı altındaki tezimizde 1965–1969 dönemini şekillendiren iç siyasi gelişmeler, dış politika, ekonomi, eğitim ve sosyal politikalar ayrıntılarıyla araştırılmıştır.

Tezimiz hazırlanırken dönemin gazeteleri, dergileri, Adalet Partisi yayınları ve broşürlerinden, liderlerin söylev ve demeçlerinden, basılmış anılardan, dönemle ilgili inceleme eserlerden ve Meclis Tutanak Dergilerinden yararlanılmıştır.

Çalışmalarım sırasında hiç bir desteğini benden esirgemeyen aileme, eşim Murat'a, her türlü destek ve teşvikini gördüğüm babam Saffet UZUN'a ve engin bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren değerli tez danışmanım Prof. Dr. Edip Semih YALÇIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Elif UZUN SÜMERCAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ ÖNCESİ SİYASAL GELİŞMELER

1.1. 27 MAYIS 1960 ASKERÎ MÜDAHALESİ	14
1.2. MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ EYLEMLERİ	18
1.2.1. Yassıada Mahkemeleri	18
1.2.2. Ordu'daki Tasfiye: EMİNSU Olayı	20
1.2.3. Üniversite'deki Tasfiye: 147'ler Olayı	21
1.3. MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ'NİN SİVİL YÖNETİME GEÇİŞ ADIMLARI	22
1.3.1. Kurucu Meclis	23
1.3.2. 1961 Anayasası	24
1.4. ADALET PARTİSİNİN KURULMASI	27
1.4.1. AP'nin Kurulması	27
1.4.2. AP'nin Tüzüğü	34
1.4.3. AP'nin Programı	36
1.4.3. 1961 Genel Seçimleri ve TBMM'nin Açılması	38
1.5. SİVİL YÖNETİME GEÇİŞ SÜRECİ VE KOALİSYON HÜKÜMETLERİ (1961-1965)	40
1.5.1. İnönü Koalisyonları	40
1.5.2. 22 Şubat 1962 ve 20 - 21 Mayıs 1963 Askerî Ayaklanmaları	43
1.5.3. AP - YTP - CKMP - MP Koalisyonu	45
1.6. ADALET PARTİSİ İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİ	46

İKİNCİ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ İÇ SİYASİ GELİŞMELER

2.1. ADALET PARTİSİ İKTİDARI DEVRALIŞI.....	55
2.1.1. Ekim 1965 Seçimleri	55
2.1.1.1. Adalet Partisinin Seçim Kampanyası.....	55
2.1.1.2. 1965 Genel Seçim Sonuçları.....	60
2.2. I. DEMİREL HÜKÜMETİ'NİN KURULUŞU VE ÜYELERİ	63
2.3. I. DEMİREL HÜKÜMETİ'NİN PROGRAMI	66
2.4. CUMHURBAŞKANLIĞI SORUNU.....	73
2.5. AP ÜÇÜNCÜ BÜYÜK KONGRESİ.....	76
2.6. 5 HAZİRAN 1966 KISMI SENATO SEÇİMLERİ.....	79
2.7. I. DEMİREL HÜKÜMETİ'NDE KABİNE DEĞİŞİKLİĞİ	79
2.8. SEÇİM KANUNU'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİK.....	81
2.9. AP DÖRDÜNCÜ BÜYÜK KONGRESİ.....	84
2.10. DP'LİLERİN SİYASİ HAKLARININ İADESİ	90
2.11. DEMİREL HÜKÜMETİ VE TOPLUMSAL OLAYLAR.....	95
2.11.1. Öğrenci Olayları	95
2.11.2. İşçi Hareketleri	100
2.12. ANAYASA NİZAMINI KORUMA KANUNU	101
2.13. TRT KANUNU	102
2.14. PARLAMENTODA FARKLI GÖRÜŞLER	104
2.14.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Değişim: Ortanın Solu.....	104
2.14.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden, Milliyetçi Hareket Partisine	108
2.14.3. Sosyalistler Parlamentoda: Türkiye İşçi Partisi	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA

3.1. ÇOK YÖNLÜ DIŞ POLİTİKAYA GEÇİŞ	118
3.2. DEMİREL HÜKÜMET PROGRAMINDA DIŞ POLİTİKA.....	119
3.3. DEMİREL HÜKÜMETİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA	
OLAYLARI	121
3.3.1. Demirel Hükümeti ve Yunanistan İle İlişkiler ve Kıbrıs	
Konusu	122
3.3.1.1. Kıbrıs Sorununda Yeni Gelişmeler	122
3.3.1.2. Hükümetin Kıbrıs Politikası ve Demirel-Kollias	
Görüşmeleri	126
3.3.1.3. 1967 Kıbrıs Bunalımı	133
3.3.1.4. Kıbrıs Geçici Türk Yönetiminin Kurulması ve	
Toplumlararası Görüşmelerin Başlaması.....	139
3.3.1.4. 1967 Kıbrıs Bunalımının Sonuçları.....	140
3.3.2. Demirel Hükümeti ve Sovyetler Birliği ile İlişkiler	142
3.3.3. Demirel Hükümeti ve Orta Doğu Ülkeleriyle İlişkiler.....	148
3.3.4. Demirel Hükümeti ve ABD ile İlişkiler.....	155
3.3.4.1. Türk Kamuoyunda ABD ve NATO Karşıtlığı.....	157
3.3.4.2. Türkiye-ABD İlişkileri	159
3.3.5. Demirel Hükümeti ve Fransa İlişkileri.....	165
3.3.6. Demirel Hükümeti ve Bulgaristan İlişkileri	168

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI

4.1. DEMİREL HÜKÜMETİ PROGRAMINDA EKONOMİYE	
İLİŞKİN GÖRÜŞLER	171
4.2. DEMİREL HÜKÜMETİ İKTİSAT POLİTİKALARI	175

4.2.1. Devraldığı Model ve AP İktidarı	175
4.2.2. Hızlı Büyüme ve Planlı Ekonomi	177
4.2.3. İthal İkameci Politika ve Özellikleri	179
4.3. HÜKÜMETİN UYGULAMALARI	181
4.3.1. 933 Sayılı Yasa	181
4.3.2. Dış Ticaret Rejimi	182
4.4. KAYDEDİLEN GELİŞMELER	184

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ DÖNEMİ EĞİTİM VE SOSYAL POLİTİKALARI

5.1. 1961 ANAYASA'SI SONRASI EĞİTİM ANLAYIŞI	190
5.2. DEMİREL HÜKÜMETİ'NİN GENEL EĞİTİM POLİTİKASI	194
5.2.1. İlköğretim	197
5.2.2. Orta Öğretim ve Mesleki Teknik Öğretim	199
5.2.3. Yüksek Öğretim	200
5.3. DEMİREL HÜKÜMETİ KÖY POLİTİKASI	202
5.4. DEMİREL HÜKÜMETİ SOSYAL ADALET POLİTİKASI	203
SONUÇ	207
KAYNAKÇA	214
EK-1: SÜLEYMAN DEMİREL'İN ÖZGEÇMİŞİ	222
ÖZET	224
ABSTRACT	226

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	: Adalet Partisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C	: Cilt
CENTO	: Merkezi Anlaşma Teşkilatı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CS	: Cumhuriyet Senatosu
Çev	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
EOKA	: Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü
GİK	: Genel İdare Kurulu
GSMH	: Gayri Safi Millî Hasıla
İİS	: İthal İkameci Sanayileşme
MBK	: Millî Birlik Komitesi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi

MM	: Millet Meclisi
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma Teşkilatı
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAP	: Türkiye Adalet Partisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMTD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TMT	: Türk Mukavemet Teşkilatı
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
Yay.	: Yayınları
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Siyaset biliminde siyaset terimi kısaca; “ülke devlet ve insan yönetimi” şeklinde tanımlanmaktadır. Geçmişte Hıristiyan âlemindeki kilise görevlileri devleti ve onunla ilgili olarak siyaseti “şeytani bir kurum” olarak görmüşler, Eflatun; siyasetin “insanları rızaları ile yönetmek sanatı” olduğunu belirtmiş, Nizamülmülk ise Siyasetname adlı eserinde başarılı siyasetin adalete ve bilgiye dayanan yönetim biçimi olduğunu savunmuştur. Dilimizde, siyaset sözcüğü yerine bazen “politika” sözcüğü kullanılmaktadır. Bu iki terim arasında, anlam bakımından hiçbir fark yoktur. Siyaset terimi Arapçadan, politika terimi ise batı dillerinden dilimize geçmiştir.¹

Siyaset, İnsanlık tarihi kadar eski bir gerçek olmuştur, insanlar eşit değiller, bir arada yaşayabilmek için ortak kurallar geliştirmeye ve bu kuralları uygulayacak bir otoriteye ihtiyaçları vardır. Öyleyse ortaya bir iktidar çıkıyor. Bu iktidar halkın rızasına dayanabilir, bir despotun keyfi yönetimine dönüşebilir. İktidar sahipleri iktidarlarını sürdürmek için onun gücünden emin yaşamak veya onu çıkarları için etkilemek üzere bir dizi faaliyete girer. İşte bu faaliyetleri siyaset adı verilmektedir. Siyasetle ilgili olarak yapılan bazı kavramlaştırmalar mevcuttur. Bunlar, “hükümet etme sanatı olarak siyaset” , “kamusal hayat olarak siyaset”, uzlaşma ve uyum olarak siyaset”, “gücün ve kaynakların dağıtımını olarak siyaset” şeklindedir.²

Siyasi yaşamda özellikleri, etkileri, farklı olabilen çeşitli güçler vardır. Bu güçlerin başında özellikle sınırlı zaman kesimlerinde siyasi hareketlerin lider kadrolarını oluşturan bireyler gelmektedir. Bireyi bünyesi içinde çerçeveleyen ve aşan siyasi güçler dağınık ve örgütlenmiş olabilecekleri gibi kuvvetli bir biçimde örgütlenmiş bir görünüme de sahip olabilirler. Birinci grubu oluşturan siyasi güçlere örnek olarak seçmenler kitlesi, kamuoyu ve

---

¹ Bülent DAVER, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, 1993. s.3

² Mümtazer TÜRKÖNE, **Siyaset**, İstanbul, 2003, s.4

sosyal gruplar gösterilebilir. Örgütlenmiş siyasi güçlerden çağımızda en yaygın ve en etkili olanlar ise siyasi partiler ve baskı gruplarıdır.

Siyasi parti, iktidara ulaşmak amacıyla ülke çapında örgütlü olan, toplumda siyasi dayanak arayan, bu amaçla çalışmalar yapan bir örgüttür.

Siyasi partiler ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasal Partiler, kitle demokrasisinin ortaya çıkışıyla birlikte, demokrasinin işleyişinin zorunlu unsurları olmuşlardır. Günümüzde demokrasi bir partiler demokrasisi özelliğini kazanmıştır.

Siyasi sistemdeki parti veya partilerin nitelikleri yapısal ve fonksiyonel özellikleri sisteme damgasını vurur ve onu bir bütün olarak işleyişini yakından etkiler. Siyasi partiler resmi devlet mekanizması dışında kalan ve halk kitleleriyle devlet yönetimi arasında bağlantı sağlayan mekanizmalardır. Siyasi partiler devlet yönetimi makamlarına kendi temsilcilerini getirmek ve böylece devlet politikasını kendi görüşlerine uygun olarak saptayıp yürütmek amacını güden kuruluşlardır. Bu nitelikleri siyasal partileri menfaat ve baskı gruplarından ayırır.³

Bugün çok partili olsun, tek partili olsun, siyasi sistemlerde sistemin işleyişine yön veren kurum olarak, başta siyasi partileri görüyoruz. Türk siyasal partileri demokratikleşme sürecinde bazı aksaklıklara, duraksamalara, demokrasiyi yaşatma konusunda zaman zaman karşılaştıkları sorunlara rağmen, demokratikleşme ve çağdaşlaşma sürecine önemli katkılarda bulunmuştur.

Seçimde çoğunluğu kazanan siyasi parti, siyasi iktidar ve millî iradeyi temsil eder. Kendi programının ihtiva ettiği esasları uygular. Böylece devlet

---

³ Ergun ÖZBUDUN, **Siyasal Partiler**, A.Ü Hukuk Fakültesi Yayını No:409, Ankara, 1977, s.3

idaresinde millet iradesi hâkim gelmiş olur.⁴ Seçimler aracılığı ile oluşturulan parlamento, içerisinden çıkardığı hükümet aracılığıyla icra yetkisi kullanılır.

Hükümet etmenin anlamı, bir hedefe ulaşmak için gerekli siyasi kararları alma sürecidir. Önce genel tercihler belirlenir ve özel konularda siyasi talimatlar verilir. Siyasi kararların alınması ve uygulanması bakımından çifte sorumluluk vardır. Bunlardan ilki, hükümetin kendi politikaları ve verdiği kararlardan doğan sorumluluğudur. İkincisi de, ona bağlı olan bürokrasinin kararlarından ve eylemlerinden doğan sorumluluktur. Sorumlu bir hükümetin iktidara gelmesi, icraatları ve iktidardan gitmesi, hukuk devleti ve demokrasi şartlarına uygun ise varlığı ve yaptıkları meşruiyet taşır.

Bu bağlamda siyasi açıdan I. Süleyman Demirel Hükümeti'ni incelemeden önce Türkiye'deki siyasal sürecin genel hatlarıyla ortaya konulmasında fayda vardır. Türkiye'de II. Mahmut yönetimiyle birlikte başlayan ve Tanzimat'la (1839) hızlanan bir süreç olan kitlesel siyaset, siyasi hayatta bireyin bir değer olarak ortaya çıkmasıyla birlikte oluşmaya başlamıştır. 19. yüzyıl boyunca kitleselleşen siyasetin, 1850'lerden itibaren kendi kurumlarını oluşturmaya hız vermesi sonucu, Kanuni Esasi (Anayasa) ve bir meclis (Meclisi Mebusan) kurulmuştur. Bu gelişmeler 1877–1908 arasında bir süre durdurulmuş olsa da 1908 sonrasındaki kısa süre özgürlük ve çoğulculuk ortamı ilk kez yasal siyasi partilerin kurulmasına 1909 tarih ve 320 sayılı Cemiyetler Kanunu⁵ ile fırsat tanınmış, Meclisi Mebusan'ın yeniden işlerlik kazanmasına imkân vermiştir. Böylece kitlesel siyasi hayatın süreçleri olan siyasi çatışma, baskı grupları, siyasi partiler ve yasama meclislerinin olağanlık ve meşruluk kazanması söz konusu olmuştur.⁶

---

⁴ Naki Cevat AKERMAN, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s.8

⁵ Erdoğan TEZİÇ, **Siyasal Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s.28-30.

⁶ Ersin KALAYCOĞLU, "Türkiye'de Siyasi Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi", **Bilanço** 1923-1998, C.I, s.94-95.

1876'dan bu yana kesintilerle, 1920'den sonra kesintisiz olarak Türkiye'de parlamenter sistem mevcuttur. Türk toplumu parlamentonun ilk olduğu dönemde siyasi anlamda yeterli bilince sahip olmayan bir yapıya sahipti. Parlamentonun 1920'de tekrar tesis edilmesi, yine toplumun ihtiyacı olan bir siyasi kurum olduğu için değil, yüce misyonu yerine getirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. 1908 hareketine kadar, Türkiye'de gerçek anlamda siyasi partilere rastlanmamaktadır.⁷ Meşrutiyetin ilanı ile geniş bir siyasi faaliyet dönemi başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu dönemde siyasi yaşamı yöneten en önemli parti olmuştur. Bu dönem partilerinin hiçbiri yığın partisi niteliğinde olamamışlardır. Bunları bir ölçüde komite veya kadro partileri olarak nitelendirmek daha doğru olur.⁸

Türkiye Cumhuriyet'inin ilk partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir. 9 Eylül 1923 tarihinde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin devamı olarak Halk Partisi, Mustafa Kemal tarafından kuruldu. Millet Meclisinin seçilmiş üyeleri de doğal olarak Halk partisinin üyeleri oldular. 29 Ekim 1923'te yeni meclis Türkiye'de Cumhuriyeti ilan ettikten sonra 10 Kasım 1924'te parti adını Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirdi.

CHP 27 yıl boyunca iktidarda kaldı. 1946'da çok partili yaşama geçinceye kadar otoriter rejimin tek partisi olarak varlık gösterdi. Aslında 1923'den 1946'ya kadar olan dönem CHP'nin kendini meşru kılma çabası ve Mustafa Kemal tarafından başlatılan modernleşme hareketinin öncülüğünü yapmaya çalışması ile geçmiştir.⁹

Bir dernekten partiye dönüşen CHP, kuruluşundan sonra çeşitli aşamalar geçirmiştir. 1923 -1946 dönemi –bu dönem 1924 -1925 ve 1930'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka deneyleriyle iki kez

---

⁷ Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul, 1952, s.77

⁸ Erdoğan TEZİÇ, **100 Soruda Siyasal Partiler**, İstanbul, 1976, s.208.

⁹ Arsev BEKTAŞ, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP-AP (1961-1980)**, Bağlam Yay., İstanbul, 1993, s. 22.

kesilmiş de olsa- bu partinin ülke yönetimine tek başına egemen olduğu ve ülkedeki tüm siyasal etkinlikleri kapsayacak bir nitelik aldığı yıllardır.¹⁰

1923 – 1946 arası CHP önce Mustafa Kemal, onun ölümünden sonra ise İsmet İnönü'nün genel başkanlığında siyasal iktidarı elinde tutmuştur.¹¹ Bu dönem içinde parti hükümet ayırımını yapabilmek mümkün değildir. Bu dönemde hükümet, devlet ve parti birbirleriyle iyice özdeşleşmiştir. Türkiye'nin başarısı partinin başarısıdır. Bu durum parti tarafından –tek parti, tek ülke, tek lider- sloganıyla vurgulanmıştır.¹²

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü, 11 Kasım'da TBMM'de bir tezkere ile bildirilmiş ve aynı gün yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde İnönü 348 oyun tamamını alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Hükümeti de 16 Kasım 1938'de TBMM'de güvenoyu alan Celal Bayar kurmuştur.

Atatürk'ün ölümünden sonra başlayan ve çok partili döneme geçilmesine kadar geçen dönemde CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye “Millî Şef” denilmiş ve bu döneme de “Millî Şef” dönemi adı verilmiştir.

Millî Şef Dönemi, 1939 -1945 yılları arasında yaşanan siyasal olayları kapsamaktadır. Millî Şef İnönü önderliğinde, Atatürk'ün oturmuş olduğu düzenin daim kılınmasına ve siyasi istikrarın köklü bir hale getirilmesine çalışılmış, meydana gelen II. Dünya savaşı döneminde de bu mücadele verilmiştir.

1946 senesine kadar tek ve otoriter olarak iktidarda kalan, çalışmalarını 1924 anayasasının ikinci maddesine dayandıran, idareci unsurlarını devlet mekanizmasına hâkim ve dâhil kılan CHP bir vesayet partisinin vasıflarına da sahip olmuştur.

---

¹⁰ TUNAYA, a.g.e., s.78.

¹¹ 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk öldüğünden dolayı 26 Aralık 1938 tarihinde partinin genel başkanını seçmek için toplanan I. Olağanüstü Kurultay CHP Tüzüğünde yapılan bazı değişikliklerle CHP Genel Başkanlığına “Değişmez Başkan”, “Millî Şef” sıfatlarıyla İsmet İnönü'yü seçmiştir.

¹² Arsev BEKTAŞ, a.g.e., s.24.

Atatürk, Türkiye’de modern demokrasinin fikrî ve kurumsal temellerini atmıştı. Onun en büyük arzusu, temellerini attığı hürriyetçi, demokratik rejimin tatbikatını görmektir. Bu ise çok partili demokratik hayatın başlaması ile mümkündür. Çünkü Atatürk demokratik bir düzenin kurulmasını istiyordu. Atatürk bir denetleme sistemi kurulmasını arzuluyordu. Bu konuyla ilgili Atatürk: “Biz meclisimizde tek parti ile diktatör intibası vermekteyiz. Bize bakan batılılar, bu memleketteki idare tarzı parti diktatöryasıdır derler. Bizim meclisimizde de iki parti olmalı, memleket meselelerini münakaşa etmeliyiz. Hükümeti denetleme sistemi kurarak medeni ülkelerin parlamentolarına benzemeliyiz” diyordu.¹³ Görüldüğü üzere Atatürk hükümetin denetlenmesini, mecliste tartışmaların olmasını kısacası demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesini istemektedir. Atatürk zamanında iki kez yeni partilerle çok partili demokrasi denemesinin başarısızlığa uğraması, Atatürk sonrasında da Cumhuriyet Halk Partisini tek parti olarak bırakmıştı. Tek partililik devletin resmi ideolojisi durumuna gelmiş değildi. Zamanı gelince ve koşullar yeterli düzeyde gelişince ikinci partinin kurulmasına, çok partili demokratik düzene geçilmesine zorluk çıkarılmadan izin verilecekti.

İsmet İnönü ve Celal Bayar’a Atatürk’ün ölümüyle pek çok sorumluluklar düşmüştür. İç ve dış sorunlar bu yönetimlere oldukça zor günler yaşatmış ve büyük atılımların yeniden başlatılmasına pek izin vermemiştir. Devrimlerin yerleştirilmesi, Cumhuriyet rejiminin kökleştirilmesi, Atatürkçülüğe, eski yapılanlara bağlı kalınarak sahip çıkılması, tek parti yönetimini kendiliğinden durağan bir yapıya, donuk bir görünüme ve de toplumdan uzak düşen politikaya sürüklüyordu.¹⁴

İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı ve Millî Şefliği ile İkinci Dünya Savaşı da başlamış, tehlikeli ve sıkıntılı günler gelmişti. Devlet işleri günden güne kötüleşiyordu. İkinci Dünya Savaşı’na katılmayan ancak savaşın

---

¹³ Mehmet SARAY, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Ankara, 1997, s.66

¹⁴ Anıl ÇEÇEN, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1998, s.299-300.

getirdiği sıkıntı ve tehditlerden payını alan bir devlet olarak Türkiye, savaşa hazır bulunmanın zorunluluğuna inandığı için, özellikle geniş ve yoksul halk kesimlerini ilgilendiren tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bunlar arasında, Millî Koruma Yasası, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi gibi önemli yasalar halkın CHP'ye karşı tepki duymasına yol açmıştı.¹⁵

Savaş sonrası dünya barışının belirli garantilerle korunması gayesiyle toplanan San Francisco Birleşmiş Milletler Konferansı'na Türkiye, Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığında Nihat Erim, Feridun Cemal Erkin, Hüseyin Ragıp Baydur' un da içinde bulunduğu 40 kişi civarında bir heyet katılıyordu. Feridun Cemal Erkin, İnönü'nün kendisine son Francisco Konferansı'na gitmeden önce Amerikalıların, çok partili hayatı ne zaman kuracağımız ile ilgili bir soruya verilecek cevabın şu olduğunu belirtir. "İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra gitmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sarsıntıları buna izin vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur". Hasan Saka'nın konferans esnasında verdiği demeçte de anayasamızın en ileri demokrat anayasalarla mukayese edebileceğini ve başkalarını çok geride bırakacağını belirtiyordu.¹⁶

TBMM'de 1945 Toprak Reformu Yasası üzerinde yapılan tartışmalar CHP içindeki potansiyel muhalefete belli bir kimlik kazandırırken daha sonraki günlerde parti içinde esecek büyük fırtınanın da habercisi olmuş ve Cumhuriyet tarihine "Dörtlü Takrir" adıyla tanınan bir önerge verilmiştir. Önergeyi veren dört milletvekili "Millî Hâkimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde hakiki bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasa'nın halkçı ruhunu takyit eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti

¹⁵ Mustafa ALBAYRAK, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 -1960)**, Ankara, 2004, s.20.

¹⁶ Yaşar ÖZÜÇETİN, "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C.9., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.13.

tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını” istiyorlardı. Gruptaki sert tartışmalardan sonra önerge, verenlerin dışındaki milletvekilleri reddedildi. Önergenin reddedilmesinden sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan Gazetesi’nde, ölçüsü o günlere göre çok sert olan bir muhalefet çizgisini izleyen yazılar yazmaya başladılar. Bu yazılardan ötürü parti divanı 21 Eylül 1945’te bu iki milletvekilini partiden ihraç etti. Refik Koraltan da bu arkadaşlarını savunan bir yazı yazdığı için aynı akıbete uğradı. Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden sonra da partiden istifa etti. Böylece Demokrat Parti’nin dört kurucusunun CHP ile ilişkisi kalmamış oluyordu. Celal Bayar 1 Aralık 1945’te basına verdiği demeçte arkadaşlarıyla yeni bir parti kurma girişiminde bulunacaklarını resmen açıkladı. Bu açıklamayı izleyen birkaç gün içerisinde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celal Bayar’ı Çankaya Köşküne çağırarak önemli noktalarda anlaşmaya vardılar. Bu noktaları genel hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz:¹⁷

Savaş sonrası dünyada Türkiye’nin yalnız kalmaması için çok partili siyasi hayata geçilmesi kaçınılmazdır. Ne var ki daha önceki olumsuz deneyimler bu konuda dikkatli olmayı zorunlu hâle getirmiştir. Dikkat edilecek noktalar, Atatürk’ün koyduğu cumhuriyet ilkelerinden taviz vermemek ve dış politikada diğer devletlerle ‘söz dalaşına’ girmemektir. Bunun yanı sıra CHP iktidarının yeni kurulacak olan siyasi partiye engeller çıkartmaması öngörülmüştür. Bu temel esaslar dâhilinde alınan çok partili hayata geçme kararı sonrasında, 5 Haziran 1946’da 4119 sayılı yasa ile yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır.¹⁸

Böyle bir ortamda belli esaslar dâhilinde Cumhurbaşkanı ile mutabık kalındıktan sonra 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kuruldu. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’dan oluşan kurucular her

---

¹⁷ Tevfik ÇAVDAR, “Demokrat Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yay., Ankara, s.2062-2063.

¹⁸ TEZİÇ, **Siyasal Partiler: Partilerin....**, s.28-30

yönü ile bilinen kişilerdi. Parti programı da yukarıda belirtilen şartlardan dolayısıyla Halk Partisinin programından farklı değildi. Laiklik anlayışı başta olmak üzere altı ilke aynen benimsenmiştir.¹⁹

İktidar partisi olan CHP karşısında Millî Kalkınma Partisi (7 Temmuz 1945) ve Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çok partili hayat başlamış zamanla yeni partiler de katılmıştır. Ancak 1950 yılına kadar devam eden iktidar mücadelesi iki büyük parti olan CHP ve DP arasında olmuştur.

Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili ve tek dereceli seçimi 21 Temmuz 1946'da yapıldı. 1946 seçimleri II. Meşrutiyet Dönemi'nin ünlü 1912 seçimleri kadar çok tartışılan, dürüstlüğünden kuşku duyulan bir seçim olmuştur. Seçim Yasası'nın istenilen güvenceleri sağlamaması, özellikle Anadolu'da iktidar partisinin birçok hileler yapmasına yol açmıştır. Seçim sonuçlarına göre 456 milletvekilliğinden 395'ini CHP, 64'ünü DP, 6'sını da bağımsızlar kazandı.

Demokrat Parti, 1946 -1950 yılları arasında büyük bir teşkilatlanma oluşturarak siyaseti toplumsallaştırmış ve geniş bir tabana yayılmıştı. Halkın kafasında yıllar boyunca yerleşmiş olan devletin ulaşılmazlığı imajı da artık yok olmaya başlamıştı. Bir bakıma, günümüz siyaset anlayışının temellerinin 1950'lerde atıldığı söylenebilir. Bu bakımdan DP hareketi Türkiye'de çağdaş anlamda popülizmin gerçek bir temsilcisi olarak görülmüştür.

Demokrat Parti, 27 yıl boyunca iktidarda kalan yönetimin, halkın gözünde artık iyice yıpranmış olduğunun farkındaydı. CHP'nin merkezci bürokratik yönetimine karşı olanlarla, sıkı bir işbirliğine giderek yıllarca özlemle ve istekle beklenen bir programla ortaya çıktığı için 14 Mayıs 1950 seçimleri DP'nin zaferi ile sonuçlanmış, DP oyların %53,3'ini alarak meclisteki 487 üyelikten 408'ini kazanarak iktidara gelmiştir. CHP ise 69 milletvekili çıkarabilmişti. MP önemli bir varlık gösterememiş, meclise bir milletvekili sokabilmişti. Türkiye'de ilk defa seçimle iktidar değişmiştir.

---

¹⁹ TUNAYA, a.g.e., s. 638.

22 Mayıs 1950 tarihinde iktidarı resmen devralan DP, TBMM’de yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar’ı, Meclis Başkanlığına Refik Koraltan’ı Meclis Başkan vekilliklerine Sıtkı Yırcalı, Hulusi Köymen, Fuat Hulusi Demirel’i getirmişti. Adnan Menderes ise başbakanı. Hükümetin güven oylaması sırasında CHP’ye son söz hakkı verilmemesi CHP’nin Meclisi terk etmesine yol açtı. Bu sırada ordunun darbe yapacağı ihbarının alınması Menderes Hükümetinin orduda büyük tasfiye yapmasına yol açtı.²⁰

Birinci Hükümeti’ni oluşturan Adnan Menderes Başkanlığında Demokrat Parti, iktidarının ilk dört yılında geniş ölçüde desteğini aldığı kesimlerin isteklerini yerine getirmiştir. İlk olarak, merkezci bürokratik kadroların halk üzerinde yapmış olduğu baskılar göz önüne alınarak bürokratik kadrolarda geniş bir tasfiye hareketine girişerek eski yönetimin tüm izlerini silmeye çalıştı. İlk yıllarda basına geniş özgürlükler verilen yasalar çıkartılarak genel olarak bütün kesimleri memnun edici başarılı bir politika izlenmiştir.

I. ve II. Menderes Hükümetleri döneminde, genel olarak iç ve dış politikada ve ekonomi politikasında sağlanan başarılar nedeniyle 1954 seçimlerinde 1950 seçimlerinden daha büyük bir oy farkıyla DP yeniden iktidara gelmiştir. Fakat 1954 yılından sonra ekonomide izlenen yanlış politikalar sonucunda enflasyonun giderek artmaya başlaması, piyasada mal sıkıntısının artması hükümeti daha otoriter bir siyasete sürüklemiş, bunun sonucunda muhalefete ve basına getirilen sınırlamalar arttırılmıştır. 1954 yılından sonra Menderes Hükümetleri döneminde yapılan yanlış uygulamalar, alınan antidemokratik kararlar ülkeyi bir kargaşa ortamına sürüklemiş, iktidarının ilk yıllarından itibaren gerçekleşmesinden korktuğu, askerî kesimden yapılan bir darbe ile 27 Mayıs 1960 tarihinde DP’nin 10 yıl süren iktidar dönemi sona ermiştir.

---

²⁰ ÇAVDAR, a.g.m., s.2065-2082.

Türk tarihine 27 Mayıs 1960 ihtilali olarak geçen askerî rejimin yönetime el koymasının hangi gerekçeler ve hangi olaylar sonucu gerçekleştiğinin bilinmesi de son derece önemlidir.

1960 yılı başlarında DP ile CHP arasındaki muhalefet gittikçe şiddetlendi. DP, CHP hakkında meclis tahkikatı açılmasına karar verdi. Önergede CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlandığı, isyan hazırladığı ileri sürülüyordu. On beş kişilik soruşturma kurulu oluşturulması kararlaştırıldı. Bu konuda hazırlana önerge TBMM'de kabul edildi. İnönü iktidarı sert bir dille uyardı: "... Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimini kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal olur. Böyle ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, bende sizi kurtaramam, şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır."²¹

Ardından meclis Tahkikat Komisyonunu görev ve yetkileri hakkında kanun çıkardı. Kanunun çıkması üzerine İstanbul'da, Ankara'da büyük öğrenci gösterileri oldu. Hemen sıkıyönetim ilan edildiyse de tepkiler tamamen denetlenemiyordu. Hükümet halk desteğine bakmayı halk desteği geçmişse derhal seçimlere gitmeyi düşündü. Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel Millî Savunma Bakanına bir ihtar mektubu gönderdi. Bu mektupta Cumhurbaşkanının istifası, hükümetin değişmesi, antidemokratik kanunların kaldırılması, siyasi suçların affı isteniyordu. 21 Mayıs'ta Harbiyeliler yürüyüş yaptı. Ordu açıkça göstericilerin safına katılmıştı. DP, Genel İdare Kurulunu toplamış bir tutum ve bir kadro değişikliğine çalışılmıştır. Ancak Menderes razı olmamıştır.

DP'nin sözünü ettiğimiz politikaları sonucunda 27 Mayıs 1960 günü kendilerine Millî Birlik Komitesi adını veren bir grup genç subay ordu adına yönetime el koydular.

---

²¹ Cem EROĞUL, **Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990, s. 158

27 Mayıs ihtilalinden sonra DP'nin kapatılması ve MBK'nın yönetime el koymasıyla, siyasi yaşamımızda 1965'e kadar sürecek olan bir geçiş dönemi başlamıştır.

Türkiye'nin tarihinde 1961–1971 dönemi önemli bir kesit oluşturmaktadır. 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile başlayan ve Türk siyasal kurumlarının yeniden örgütlendiği, ekonomik ve toplumsal yaşamın yeni hedeflere göre planlandığı bu dönem yeni oluşumları da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda bir yeniden yapılanma dönemidir. Bu yeniden yapılanmanın özgül dinamiklerinin çözümlenmesi de Türk siyasal yaşamını anlamak açısından özel bir öneme sahiptir.

Türkiye'de 1961 yılının birçok açıdan bir dönüm noktası olduğu kabul edilir. Yeni bir rejim, yeni bir Anayasa, yeni ekonomik düzenleme ve Türkiye'nin 20 yılına damga vuracak yeni bir siyasal parti olan Adalet Partisi, siyasal sahneye çıkmıştır. Adalet Partisi 1960'lı 1970'li yıllarda Türk siyasal yaşamın temel öznelerinden birisi olmuştur.

Bu dönemin başka bir özelliği de, Türkiye Cumhuriyeti tarihine yakın döneme kadar damgasını vuran ve siyasi sahnemizde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve diğer görevlerle yıllarca yer alan üç önemli siyasinin parlama dönemleri olmuştur. Bunlardan ilki Süleyman Demirel'dir. Süleyman Demirel Devlet Su İşleri Genel Müdürü olarak görev yaparken önce Adalet Partisinin başına daha sonra da iktidarın başına geçmiştir. İkincisi Bülent Ecevit, önce CHP'de ortanın solu hareketinin sözcüsü ardından CHP Genel Sekreteri olmuş ve 1972'de CHP genel başkanı olacaktır. Bir diğer isim ise Turgut Özal'dır. Turgut Özal, önce Başbakan Demirel'in danışmanlığını yapmış, 1967- 1971 döneminde de DPT Müsteşarlığı görevini yürütmüştür. Özal, siyaset sahnesine 1980'den sonra çıkacaktır.

Tez konumuzu oluşturan I. Dönem Süleyman Demirel Hükümeti, Adalet Partisinin tek başına iktidara geldiği dönemde oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin 30. hükümeti olup, 27 Ekim 1965 ile 3 Kasım 1969 yılları arasında görev yapmıştır.

I. Dönem Demirel Hükümeti'nin siyasi faaliyetleri incelenirken, hükümet öncesi meydana gelen önemli siyasal gelişmelere, askerî yönetimden sivil yönetime geçiş sürecine ve bu dönem içinde Adalet Partisinin kuruluş ve gelişim sürecine de yer verilmiştir.

Araştırmamızı açık bir şekilde ortaya koymak amacıyla beş bölüme ayrılmıştır. I. Bölümde Demirel Hükümeti öncesi meydana gelen siyasal gelişmeler genel hatlarıyla ele alınmış ve bu süreçte Adalet Partisinin kurulma süreci ve genel yapısı da incelenmiştir. II. Bölümde Hükümet dönemi iç siyasal gelişmeler detaylı bir şekilde ele alınarak, III. Bölümle Demirel Hükümetinin Dış Politika anlayışı irdelenmiştir. IV ve V. Bölümlerde ise Ekonomi, Eğitim ve Sosyal Politikaları incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ ÖNCESİ SİYASAL GELİŞMELER

1.1. 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ

27 Mayıs 1960 Cuma Sabahı saat:04.36'da İstanbul Radyosu'ndan "Dikkat, Dikkat Büyük Türk Milleti uyarısıyla okunan bildiride, Silahlı Kuvvetlerin bütün Türkiye'de saat:03.00'den başlayarak yönetimi ele aldığı açıklanmış ve yurttaşlardan "bütün ulusça ümit edilen demokratik rejimin kısa zamanda kurulmasına yardımcı olmaları rica" edilmişti. Ondan yaklaşık bir saat sonra 05.25'de Kur. Alb. Alparslan Türkeş'in Türkiye Radyolarından okuduğu bildiride ise yönetime el konulmasının nedenleri, şu noktada toplanmıştı:

- a) Demokrasimizin içine düştüğü bunalım ve son üzücü olaylar nedeniyle kardeş kavgasını önlemek,
- b) Siyasal partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak,
- c) Partiler üstü tarafsız bir yöntemin gözetim ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest bir seçim yaptırarak yönetimi – hangi taraftan olursa olsun- seçimi kazananlara devir teslim etmek.

Bildiride bütün vatandaşlara yasalar ve hukuk prensiplerine göre eşit davranılacağı ve müttefik sayılan devletlere ve bütün dünyaya seslenilerek Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve İnsan Hakları Prensipleri'ne tümüyle uyulacağı vurgulanmıştı. En sonunda da Atatürk'ün "Yurtta Barış, Cihanda Barış" ilkesinin bayrak edinildiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin ittifaklarına ve taahhütlerine sadık ve NATO ve CENTO 'ya bağlı kalınacağı bildirilmişti. ¹

---

¹ Feroz AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1994, s.194.

Bu bildiri, 27 Mayıs'ta girifilen hareketin yakın nedenlerinin ekonomik ya da sosyal değil, siyasal olduğunu yansıtılmaktaydı. Aslında 1954'den sonra giderek artan ekonomik sorunlar, temel ihtiyaç maddelerinin karşılanmasında yaşanan sıkıntılar ve doları 2.80'den 9 liraya çıkartan 4 Ağustos 1958 devalüasyonu sonunda artan fiyatlar ve birbirini izleyen dış borçlar, ülke ekonomisinde kimi açmazlar doğurmuştu. Öyle ki 1959 sonlarında dış borçların 448 milyon dolar olduğu belirtilmişti.²

1960 başlarında ekonominin bu olumsuz durumuna karşın Silahlı Kuvvetlerin lke yönetimine el koymasında en büyük etken, ülkeyi bir çıkmaza sürükleyen ve 1959'dan başlayarak artan baskıcı yönetim olmuştu. 27 Mayıs günü saat:16.00'da radyodan vatandaşlara seslenen ihtilalin başı Org. Cemal Grsel'de bunu vurgulamak gereğini duymuştu. Demokrat Parti iktidarının çıkarttığı yasalar ve izlediği yöntemlerle "Türk Milletini zincire vurmak" istediğini, bu gidişe son vermek için devlet yönetimine el koyduğunu belirtmişti.

Buna DP'li çoğunluğun muhalefetin ve basının demokratik haklarına saygılı olmak yerine zor yöntemiyle onları susturmaya çalışması eklenmelidir. Bütün bu sebepler 1960 yılının Nisan ve Mayıs aylarında yer yer güvenlik gleriyle öğrenciler arasında çatışmaya varan tepkilerin ortaya çıkmasına yol açmış, nihayet 27 Mayıs 1960 günü, kendilerine Millî Birlik Komitesi adını veren bir grup geç subay ordu adına ülke yönetimine el koymuştur.

Türk Silahlı Kuvvetlerinden bir grup albay ve daha alt rütbeli subayların gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 Darbesi, Demokrat Parti yönetimine ve parlamentoya olduğu kadar ordu hiyerarşisine karşı yapıldığı için sonrakilerden -12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980- farklı anlam taşımaktadır.

Bu anlam farkı, 1960 -1980 zaman kesitinde kurum olarak orduda değişim ve üç darbenin toplum yaşamındaki etkisi açısından düşünüldüğünde daha da açıklık kazanacaktır.

---

² şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi V**, Ankara 2002, Bilgi Yayınevi, s.13.

27 Mayısçı subayları -askerî rejimi sürdürme yanlısı kesimler dışında- 12 Mart ve 12 Eylülcü general grupları ile aynı kategori içinde görmek eksik bir değerlendirme olmaktadır.

Öncelikle belirtilmelidir ki 27 Mayısçılar Türkiye’de rejimin demokratikleşmesi yönünde 1946’da açılan yolu genişletmiştir, 1961 Anayasası ile köktenci politikaları benimseyen aydınlar ve öğrencilerin, bütün engellemelere rağmen işçi sınıfı ile birlikte siyaset yapabilmelerine ortam hazırlamışlardır. Aynı şekilde, 27 Mayıs 1960 sabahı hükümeti ve askerî hiyerarşiyi etkisiz duruma getiren subayların, kendi aralarında çoğu kez tehlikeli boyutlara varan anlaşmazlıkların üzerine kararlıkla giderek, Ekim 1961 seçimlerinden çıkan parlamentoyu savunmaları ve ordunun sivil yönetime geçilmesini isteyen kesimi içinde yer almaları olumlu davranışlardır.³

Fakat aynı subayların siviller ile birlikte yeni dönemin siyaset mekanizmalarını kararlaştırırken, Türkiye’nin siyasal gelişmesinde ordunun 1908’den beri süren olağandışı rolünü meşrulaştırıcı arayışa girdikleri ve onun Anayasa’ya yerleştirilen bir organ -Millî Güvenlik Kurulu- aracılığı ile adeta siyasal parti konumuna yükseltilmesinde önemli paya sahip buldukları kabul edilmelidir. Millî Güvenlik Kurulu ile ordu zirvesi, parlamentonun dışında, hükümetinin üstünde, Cumhurbaşkanının başkanlığındaki yarı-askerî komitede anayasaya göre temsil hakkı elde etmişlerdir. Dolayısıyla generaller, istemeseler bile siyasetin içinde yer almak zorundadırlar. Çünkü söz konusu organ rejim üzerinde askerî kontrol sistemi gibi davranmaktadır.

Bu eylem için kullanılan çeşitli terimler var: İhtilal, inkılap, devrim, darbe... Herkesin düşüncesine göre değişen başka adlar. 27 Mayıs Anadolu ihtilali veya millî kurtuluş savaşı anlamında “ihtilal” olmadığı gibi, siyasal iktidarın bir sınıftan ötekine geçmesi anlamında “devrim” hiç değildir. Fakat

---

³ Hikmet ÖZDEMİR, *Siyasal Tarih (1960-1980)*, Çağdaş Türkiye 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.228-229.

sıradan bir “darbe” olarak da görülmemelidir. Gerçekleştirilmesinde büyük çoğunluğun olmasa bile geniş çevrelerin desteği vardır. Üstelik son yıllardaki davranışları ve özellikle yargı yetkisine sahip meclis tahkikat komisyonu kurma kararı ile kendi meşru varlığına aykırı yönler dönen iktidara karşı yapılıyor. Nitekim genç subayların eylemi, ülke içinde, Bayar-Menderes yönetiminin yandaşları tarafından bile çok az muhalefet ile karşılanmıştır.

MBK’yı oluşturan subayların gerçekleştirdikleri ortak eyleme rağmen, aralarında daha en başından düşünce birliği içinde olmadıklarını söylemek doğru olacaktır. Nitekim 27 Mayıs’ın hemen ertesindeki günlerde askerî komite içinde anlaşmazlıklar başlamış ve en azından iki farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Askerî komitedeki anlaşmazlıklar sonucu, Orgeneral Gürsel’in önderliğinden aldıkları güçle ılımlılar, 13 Kasım 1960 günü gerçekleştirdikleri iç darbe ile kalıcı askerî rejim yanlısı subaylardan 14’ünü tasfiye ettiler. Aralarında Alparslan Türkeş’in de bulunduğu on dört kişinin Milli Birlik Komitesi’ndeki üyeliklerine Gürsel’in imzaladığı bir emir ile son verilerek yabancı elçilik ve ataşeliklerde çeşitli görevlere tayin edilmişlerdir.⁴

Menderes hükümeti döneminde kara kuvvetleri komutanı iken 27 Mayıs eylemini gerçekleştiren subaylar tarafından önderliğe getirilen Orgeneral Cemal Gürsel (1895–1966), MBK Başkanı sıfatından ayrı olarak Devlet Başbakanı ve Millî Savunma Bakanı unvanlarına sahipti. Orgeneral Gürsel Ekim 1961’deki genel seçimlerden sonra parlamento tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Böylece 27 Mayıs 1960’tan 25 Ekim 1961’e, yani yeni Anayasa’ya göre seçilen parlamentonun ilk toplantı gününe kadar yaklaşık bir buçuk yıl sürecek olan 27 Mayıs askerî yönetimi başlamış oluyordu.

---

⁴ Celalettin GÜNGÖR, **27 Mayıs ve Partilileşme Sorunu**. Ankara: NuroI Matbaası, 1992, s.54.

1.2. MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ EYLEMLERİ

27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen darbenin hemen ertesi günü 2'si askerî komite üyesi 3 general ile 15 sivilden oluşan ve -Ağustos ayındaki bazı değişikliklerle- 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis'in açılışına kadar görev yapan ilk hükümet ile MBK arasındaki ilişkiyi, parlamenter sistemdeki yasama (meclis) ve yürütme (bakanlar kurulu) ilişkisi şeklinde düşünmek doğru değildir. Tersine hükümetin oluşturma biçimine göre yasama yürütme yetkilerinin yalnızca MBK'nın elinde toplandığını bir gerçektir. Bu bakımdan, 25 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlere kadar gerçekleştirilenleri MBK eylemleri diye adlandırmak gerekiyor.⁵

27 Mayıs 1960 rejimi kamu hukuku doktrini açısından yapılan bir incelemede; bu dönemde yasama, yürütme ve yargı tasarruflarında bulunan iradelerin "organik" niteliği bulunmadığı; dolayısıyla, devletin organik tasarruflarını yerini kişisel irade tasarruflarının aldığı görüşü öne sürülmüştür.⁶

Eylemlerin en önemlileri sırasıyla DP'lilerin yargılanması ile ordu ve üniversitede uygulanan tasfiyelerdir. Kuşkusuz MBK'nın eylemleri yalnızca bunlar değildir. Doğu Anadolu bölgesinden 55 kişinin memleketlerinden alınarak yurt içinde başka yerlere sürülmesi gibi başkaca eylemleri de vardır.

1.2.1. Yassıada Mahkemeleri

Söz konusu MBK eylemlerinin en başında, genç subayların devirdikleri iktidar partisi önderlerinden başlayarak partili milletvekillerini, DP'ye yakın olarak tanınan yüksek rütbeli askerler ve adları çeşitli yolsuzluklara karışmış

---

⁵ Hikmet ÖZDEMİR, "1960–1980 Dönemi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.16.

⁶ Osman DOĞRU, **27 Mayıs Rejimi**, İmge Yay., Ankara 1998, s. 14

bazı sivilleri tutuklayarak Yassıada'da toplanan ve Yüksek Adalet Divanı adını verdikleri özel mahkemede yargılamaları gelir. Adli, askerî ve idari kesimdeki yargıçlardan hükümetin önerisi üzerine askerî komite tarafından görevlendirilen 1 başkan (Salim Başol), 8 asil (Selman Yörük, Rıza Tunç, Abdullah Üner, Hıfzı Tüz, Hasan Gürsel, Mehmet Çokgüler, Vasfi Göksu, Ali Doğan Toran) ve 6 yedek üye ile 1 başsavcı (Ömer Altay Egesel) ve 5 yardımcısından oluşan özel mahkeme, verdiği ölüm ve ağır hapis cezalarıyla olağanüstü dönemlerdeki askerî rejim hukukuna ve bu uygulamalarla toplum vicdanında açılan derin yaralara örnek oluşturur.

14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar 11 ay süren Yassıada mahkemelerinde toplam 592 kişi sanık olarak yargılanmıştır. Haklarında ölüm cezası istenenlerin sayısı 228'dir. Mahkemenin kararına göre Adnan Menderes (Eski Başbakan), Celal Bayar (Eski Cumhurbaşkanı), Refik Koraltan (Eski Meclis Başkanı), Fatih Rüştü Zorlu (Eski Dışişleri Bakanı), Hasan Polatkan (Eski Maliye Bakanı), Emin Kalafat, Ağâh Erozan, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Zeki Erataman, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Osman Kavrakoğlu, Rüştü Erdelhun (Eski Genelkurmay Başkanı) ölüm cezasına mahkûm edilmişlerdir. Ülke çapında endişeli bir bekleyişten sonra MBK, Adnan Menderes (1899 -1961), Fatin Rüştü Zorlu (1910–1961) ve Hasan Polatkan'ın (1915–1961) ölüm cezalarını onaylayarak mahkeme kararını uygulattırıştır.

DP iktidarının önde gelen öteki yöneticileri Medeni Berk, İzzet Akçal, Celal Yardımcı, Tefik İleri, Vacit Asena, Kemal Biberöglü, Hilmi Dura, Himmet Ölçmen, Kemal Özer, Necmettin Önder, Selami Dinçer, Ekrem Ant, Hüseyin Ortakçioğlu, Reşat Akşemsettinöglü, Necati Celim, Sadık Erdem, Nuri Togây, Mazlum Kayalar, Selahattih İnan, Murat Ali Ülgen, Selim Yatağan, Muhlis Erdener, Enver Kaya, Rauf Onursal, Kemal Serdaroğlu, Hadi Tan, Cemal Tüzün, Samet Ağaoğlu, Sezai Akdağ, Ethem Yetkiner, Kemal Aygün ömür boyu hapse mahkûm olurken, 418 kişi 6 ay ile 20 yıl

arasında değişen hapis cezalarına çarpıtılmıştır. 123 kişi beraat etmiş, 5 kişi hakkında da mahkemenin düşme kararı verilmiştir.⁷

27 Mayıs askerî yönetimine bağlı özel mahkemenin verdiği kararlar doğal olarak kamuoyunda tartışmalara yol açmış, sonradan parlamenter yaşamda bazı siyasal partilerle ordu arasında gerginlik yaratarak Türkiye'nin siyaset gündemindeki yerini korumuştur.

1961'de sivil rejime geçilirken kurulan İsmet İnönü başkanlığındaki Birinci Koalisyon Hükümeti döneminde çıkarılan af yasası ile bir kısım Yassıada mahkûmu salıverilmiştir. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ise yetkilerine dayanarak bazı mahkûmlar hakkındaki cezaların infazına ara verdimiştir. Celal Bayar sağlık nedeniyle 11 Kasım 1964'te serbest bırakılmıştır. 1966'da çıkarılan af yasası ile DP'li hükümlülerin kamu hakları yeniden tanınmış, Anayasanın 68. maddesinde 1969 ve 1974'te yapılan değişikliklerle de siyasi hakları geri verilmiştir.

1.2.2. Ordu'daki Tasfiye: EMİNSU Olayı

DP'li seçkinlerin siyaset sahnesinden uzaklaştırılması ile sonuçlanan ve Yassıada yargılamaları kadar tartışılmamakla birlikte 27 Mayısçıların orduda ve üniversitede gerçekleştirdikleri iki tasfiye eylemi daha vardır. Bunlardan ilki, giderek bozulmuş olan hiyerarşi piramidini düzeltme amacıyla 3 Ağustos 1960'ta orduda yapılan tasfiyedir. Yirmi beş fiili yılını dolduran subayların hükümet tarafından re'sen emekliye sevkini sağlayan 42 sayılı kanun gereğince 235 general ve amiral ile 5000'e yakın subay silahlı kuvvetler bünyesinden çıkarılmışlardır. Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU) adı verilen kişilerin emekli edilmeleri, ordunun reorganizasyonu ve gençleştirilmesi kadar MBK'nin silahlı kuvvetler üzerindeki otoritesini meşrulaştırmak amacına hizmet etmiştir. Nitekim tasfiye ile birlikte yüksek

---

⁷ ÖZDEMİR, *Siyasal Tarih...*, s.234.

seviyede atamalar gerçekleştirilmiş, genç subayların hükümeti darbe ile devirmelerine karşı çıkmayan, fakat pek sempaticide göstermeyen Orgeneral Ragıp Gümüşpala -o sırada genelkurmay başkanı idi- emekli edilmiştir. Yerine, 1960'lı yıllar boyunca ve 1971 Darbesi'nde silahlı kuvvetler adına Türkiye'deki siyasal gelişmelerde aktif rol oynayacak Orgeneral Cevdet Sunay getirilmiştir. Aynı şekilde, hava kuvvetleri komutanlığına İrfan Tansel atanmıştır.⁸

27 Mayısçıların önce genelkurmay başkanlığına getirip hemen ardından tasfiye ettikleri Orgeneral Gümüşpala, askerî yönetime muhalefet eden bazı eski DP'li gruplara katılarak, önde gelen kadroları siyaset dışı tutulan DP'nin mirası için sahneye çıkan Adalet Partisi'ne genel başkan olacaktır.

1.2.3. Üniversite'deki Tasfiye: 147'ler Olayı

MBK tarafından silahlı kuvvetler bünyesinde gerçekleştirilen ve o günkü koşullarda olağan karşılanarak önemli tepki yaratmayan subay tasfiyesine karşılık, yine Millî Birlik Komitesince üniversitede girişilen Ekim 1960'daki tasfiye eylemi tartışma ve tepkilere yol açmıştır. Tembel, yeteneksiz veya reform düşmanı oldukları iddiasıyla ya da daha başka gerekçelerle 147 öğretim üyesinin üniversiteden atılmaları üzerine üniversite rektörleri Turhan Feyzioğlu, Sıddık Sami Onar, Fikret Narter ve Şuut Kemal Yetkin istifa ederek MBK'nın tasfiye eylemini protesto etmişlerdir.

Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, Ord. Prof. Recai Galip Okandan, Ord- Prof. Mazhar Şevket İpşiroğlu, Ord. Prof. Ratip Berker, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Takiyettin Mengüşoğlu, Prof. Sabahattin Eyuboğlu, Prof. Yavuz Abadan, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Aziz Köklü, Prof. Emin Bilgiç, Prof. Hasan Eren, Prof. Zafer Paykoç, Prof. Nusret

⁸ TURAN, a.g.e. s.35.

Hızır, Prof. Tevfik Berkman, Prof. Memduh Yaşa, Prof. Mina Urgan, Doç. İsmet Giritli, Doç. Adnan Benk, Doç. Mukbil Özyörük, Dr. İhsan Ünlüer, Doç. Haldun Taner... gibi çeşitli bilim dallarındaki çalışmaları ile tanınan 147 öğretim üyesine ancak 28 Mart 1962'de çıkarılan 114 sayılı yasa ile üniversiteye dönme olanağı sağlanarak 27 Mayısçıların yol açtığı haksızlık düzeltilebilmiştir.⁹

Bununla birlikte 147'ler olayı MBK ve ordunun eylemini destekleyen sivil kesimler, aydınlar arasında ciddi sürtüşmeye ve kırgınlığa yol açarken, silahlı kuvvetler içinde yükselen başka güçlerin etkisiyle MBK'nın yalnızlığa gömülmesi sürecini hızlandırmıştır.

1.3. MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ'NİN SİVİL YÖNETİME GEÇİŞ ADIMLARI

13 Kasım 1960 günü askerî yönetimin sürdürülmesi eğiliminde olan subaylardan 14'ünü iç darbe ile tasfiye ederek yurt dışına göndermeyi başaran Orgeneral Cemal Gürsel'in de aralarında yer aldığı MBK'nın ılımlı üyeleri için çok daha zor günler başlıyordu. Otoriter askerî yönetim yanlısı 14'lerin Türkiye'den uzaklaştırılmaları ile sorun ortadan kalkmamıştı. Silahlı kuvvetlerin çeşitli kademelerinde benzer görüşlere sahip başka subay grupları vardı. Bunlar iktidarın sivillerce devrine kesinlikle karşı çıkıyorlar, seçimlerin yapılmasından sonra toplanacak parlamentoyu engellemek için protokoller yaparak yemin ediyorlardı.¹⁰

Öte yanda, ordu üzerindeki etkisi tartışmasız süren CHP lideri İnönü ve diğer sivil güçler, MBK'nın hemen seçimlere giderek iktidarı kazanacak partiye bırakmasını istiyorlardı. CHP'nin seçimleri kazanma umudu yüksekti. 1957 seçimlerinde hem oy oranını yüzde 41'e yükseltmiş, hem de milletvekili sayısını 178'e çıkartmıştı.

⁹ TURAN, a.g.e. s.43.

¹⁰ ÖZDEMİR, *Siyasal Tarih...*, s.237.

MBK'daki subayları iktidardan vazgeçmeye zorlayan en önemli neden, ekonomik ve siyasal programa sahip olmayışlarıdır. Halkın yaşadığı ekonomik sıkıntıları biliyorlar, çünkü kendileri de o halkın içinden geliyorlar. Ama hangi önlemleri alabileceklerini bilmiyorlar, çünkü programları yoktu. İyi niyet ve yurtseverlik duygusu ancak mevcut durumun korunmasına yarıyor, ekonomik ve siyasi sorunları çözemiyorlardı. Böylesi bir ortamda yeni anayasa hazırlanarak seçimlere gidilmesi için, aldıkları kurucu meclis oluşturma kararını hayata geçirmişlerdir.

1.3.1. Kurucu Meclis

7 Aralık 1960'ta MBK'da kabul edilen yasaya göre Kurucu Meclis iki bölümden oluşuyordu: MBK ve Temsilciler Meclisi. Buradaki Temsilciler Meclisi, genel oya dayalı seçimle gelen bir organ değildi. Ama temsil niteliğini yaygın tutmak için o günkü şartlarda mümkün olanlar yapılmıştır. Altmış yedi ilde siyasi partilerin -DP dışında- ve çeşitli meslek kesimlerinin barolar, basın, emekli subaylar, esnaf kuruluşları, gençlik, işçi sendikaları, sanayi ve ticaret odaları, öğretmen kuruluşları, üniversite ve yargı organları temsilcileri aşamalı ve piramidimsi yollardan seçilmiştir. Bu üyelere ayrıca devlet başkanı ve askerî komite kontenjanından girenler ile Bakanlar Kurulu üyeleri de vardır.¹¹

Bütün bunlara karşılık yapılan seçimin önemli bir zaafı da mevcuttur. Temsilciler Meclisi üyelerinin seçilme yeterlilikleriyle ilgili yasa maddesindeki "faaliyetleri, yayınları ve davranışlarıyla 27 Mayıs İhtilali'ne kadar Anayasa'ya insan haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar Temsilciler Meclisi'ne üye seçilemezler" şeklinde kısıtlama, bu organın ülkedeki siyasi kadroları ve görüşleri tam olarak yansıtmamasını önlemiştir.

---

¹¹ Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993, s.101.

Aslında 27 Mayıs türü bir askerî eylemden sonra kurulan meclisin tam temsili nitelik taşımasını beklemek fazla olurdu. Belli ki kurucu meclis, yasa tasarısını hazırlayan bilim kurulu, bu organın, kendi deyimleriyle ülkedeki “zinde kuvvetleri” bir araya getirmesine önem vermiştir.

Temsilciler Meclisi oluşturulurken DP'lilerin dışlanmaları ortaya CHP'lilerin çoğunlukta olduğu bir topluluk getirilmektedir. Bu durumun Temsilciler Meclisi'nin siyasi eğilimini belirlediği düşünülmemelidir. Çünkü CHP'nin o zamanki yapısından gelen üyelerin çoğunlukta olduğu mecliste bile, mülkiyet sahibi sınıfları temsil eden muhafazakârlar ile hedeflerine varmak için köktenci tek parti rejimini savunan bir çeşit Jön Türk geleneğinin sürdürücüsü Jakoben eğilimli sosyalistler arasında keskin ayrılıklar vardı. Bu bakımdan ortaya çıkan Anayasa, insan ve mülkiyet hakları kadar, ekonomik ve sosyal programları da içeren bir uzlaşma belgesi olmuştur. Bununla birlikte, ne şekilde olursa olsun toplumun bir kesimini anayasanın yapılışında dışarıda bırakan tutum, 1961 Anayasası'nın daha başlangıçta yara almasına yol açan etken kabul edilmelidir.¹²

1.3.2. 1961 Anayasası

6 Ocak 1961- 27 Mayıs 1961 arasında dört buçuk ay gibi kısa bir sürede hazırlanan anayasa tasarısı, 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunuldu ve oylamaya katılanların yüzde 60.4'ü tarafından kabul edilerek Türkiye Cumhuriyetinin 1960 -1980 dönemindeki anayasası oldu. Olumsuz oy -yüzde 39.4- kullananların hayli yüksek oranda olmasındaki başlıca nedeni Halk oylamasının plebisit taşıması, verilen oyların anayasa belgesini beğenmek

---

¹² ÖZDEMİR, *Siyasal Tarih...*, s.237-238.

veya beğenmemekten çok, askerî yönetimden memnun olmak veya olmamak anlamına gelmesiydi.¹³

1960 Darbesinden önce ve hemen sonra, Türkiye’de rejim krizine yol açan sorunlar açısından düşünülebilen hemen bütün çözüm önerilerini toplamaya çalışan 1961 Anayasası, her anayasa gibi bazı gelişmelerin, özel durumların ve uzlaşmaların yarattığı bir belge, bir tepki anayasasıdır. Aslında her anayasa düzenlemesinin önceki döneme tepki özelliği taşıması gelenek halini almıştır. Bu anlamda 1961 Anayasası’nda ifade edilen tepkiler doğrudan doğruya 1950-1960 zaman diliminde yaşananlara karşı oluşmuştur. Söz konusu tepkiler Kurucu Meclis’te dengeli tutulmuş olmasına rağmen, sorunlarının yeni anayasa ile çözüleceğine inanan ve bunların yanıtlarını anayasada görmek isteyenlerin çabaları, 1924 Anayasası’na kıyasla oldukça uzun bir belgeyi ortaya çıkarmıştır.¹⁴

Oluşturulan çoğulcu yapının anayasaya yerleştirilen kurum ve kurallar sistemi sayesinde ayakta tutulabileceği iyimserliğine kapılmak 1961’deki anayasa hareketinin temel özellikleri arasında yer almaktadır. Aynı şekilde, anayasaya sahip çıkacak sosyal güçlerin gelişimini yine anayasada mevcut imkânlarla özendirmek yerine, yalnızca kurallar ve kurumlar sistemine bel bağlamak ve bunlar çevresinde sonu gelmez tartışmalara kaynaklık etmek de bu anayasa hareketinin bir başka önemli özelliğidir. Bununla birlikte, 1961 Anayasası’nın çoğulcu yapıyı öngören temel düzenlemeleriyle -sosyalist ve İslamcı düşünce ve eyleme konan kısıtlamaların sürmesine rağmen- rejimi, sivil toplum doğrultusunda kimi güvencelere kavuşturduğu özenle vurgulanmalıdır.

1961 Anayasası ile getirilen yeni siyasi mekanizmalar egemenlik anlayışında önemli değişiklik yapmıştır. Bu yüzden, 1924’e göre 1961 Anayasası’nda egemenlik hakkının kullanılışı bakımından parlamentonun yeri

---

¹³ Bülent TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 9.Baskı, İstanbul, 2002, s.375.

¹⁴ GÖZÜBÜYÜK, *a.g.e.*, s.137.

ve gücü farklılık göstermektedir. “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet’in yegâne ve hakiki mümessili olup, millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder” diyen 1924 Anayasasına, karşılık, 1961 Anayasası, “Millet egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır” demektedir. Yani parlamento egemenlik hakkını kullanan tek organ durumundan çıkmakta, Anayasa’da sözü edilen yetkili organlardan sadece biri olmaktadır.¹⁵ Bu nokta demokratik devlet anlayışı bakımından iki anayasa arasındaki en önemli farktır. Egemenlik kavramında böylesine bir değişiklik, parlamenter sisteme geçiş isteğinin teorik temelleri arasında görülse bile, sonradan, çeşitli gerekçelerle 1961 Anayasası’nı bazı çevreler tarafından eleştirilmesine yol açmıştır.

1961 anayasası ile yasama yetkisinde yapılan önemli değişiklik ile Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak iki meclis arasında bölüştürülmüştür. Çoğunlukçu demokrasi anlayışından çoğulcu demokrasi anlayışına geçilen 1961 anayasasında bu yönde bazı ilkeler saptanmıştır.

1961 Anayasasıyla bir yandan hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasi anlayışına dayalı yeni bir anayasa düzeni oluşturulurken ve bu bağlamda temel hak ve özgürlükler genişletilip güçlendirilirken, diğer yandan da anayasanın üstünlüğünü koruyacak hukuki düzenekler getirilmiştir. 1961 Anayasasının bu konudaki en önemli katkısı, hiç kuşkusuz, kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi sistemini benimseyerek, Anayasa Mahkemesini kurmuş olmasıdır.¹⁶

Çoğulcu toplum yapısının geliştirilmesi ile sivil toplum örgütleri geliştirilmesi sağlanmaktadır. Bu konuyla ilgili 1924 Anayasası’nda hüküm bulunmamasına rağmen, 1961 Anayasası siyasi partileri demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olarak kabul etmiştir. İşçilere ve kamu görevlilerine sendika kurma hakkının tanınması, işçilere toplu sözleşme ve grev hakkının

---

¹⁵ GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.138.

¹⁶ GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.89.

tanınması, herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma hakkının olduğunun belirtilmesi, meslek kuruluşlarının, organlarını kendilerinin ve kendi üyeleri arasından seçmesinin benimsenmesi, bunların seçilmiş organlarının yargı kararına dayanmadan görevden uzaklaştırılmamaları çoğulcu toplum yapısının geliştirilmesini sağlayan diğer hükümler olarak sıralanabilir.

1961 Anayasası “insan haklarına dayanan devlet”, “demokratik devlet”, “sosyal devlet”, “hukuk devleti” gibi ilkeleri kabul etmiştir. Bu ilkelere hukuk devleti ilkesi gibi bazılarının temelleri eski Anayasalarımızda mevcut iken, “sosyal devlet” ilkesi tamamıyla yeniliğidir. Sosyal devlet ilkesine paralel olarak “sosyal haklar ve ödevler” ilk defa sistematik olarak anayasada düzenlenmiştir.¹⁷

1961 Anayasası ile birlikte Devlet Planlama Teşkilatı da kurulmuş, bu dönemden itibaren ülkemiz Planlı Kalkınma Dönemine geçmiştir.

1961 Anayasası, birçok Anayasa Hukukçusu tarafından “Özgürlükler Anayasası” olarak değerlendirilmiş, olumlu-olumsuz yanlarıyla üzerinde çok konuşulan anayasalardan birisi olmuştur.

1.4. ADALET PARTİSİNİN KURULMASI

1.4.1. AP'nin Kurulması

1960 ihtilalinden sonra siyasal hayata bazı kısıtlamalar getirildi. DP'lilere siyaset yasağı konuldu. 1950 -1960 döneminin iktidarı olan ve Anayasayı ihlalle suçlanan DP'nin aynı ad altında siyasal hayata

---

¹⁷ Zehra ODYAKMAZ, Ümit KAYMAK, İsmail ERCAN, **Anayasa Hukuku İdare Hukuku**, İkinci Sayfa Yay., İstanbul, 2006, s.26-28.

dönemeyeceği ve DP'nin ileri gelen siyaset adamlarının politika yapamayacakları kabul edilmiştir.

DP'nin kapatılmasıyla ülkenin siyasal hayatında önemli bir boşluk meydana gelmişti. Bu, DP'nin oy tabanından, üst yöneticilerine kadar önemli bir alanı rekabete açmıştı. Çünkü bir partinin tabanına siyaset yasağı konulamaz; bu taban, toplumun bir parçasıdır ve onun siyasal tercihleri de toplum içindeki konumunun bir gereğidir. Yani getirilen sınırlama, DP'ye oy veren tabanı kapsayamazdı ve bu tabana yönelik yeni siyasal örgütlenmelerin kurulması toplumsal bir gereklilik olarak kaçınılmazdı¹⁸. Bu boşluğu doldurmak amacıyla eski demokratlar ile yeni şahsiyetler DP'nin dağılmış örgütünü saflarına çekmek için çalıştılar.

AP'nin kuruluş hazırlıkları 1960 Ağustos ayı ortalarına kadar dayanmaktadır. 27 Mayıs'tan sonra Genelkurmay Başkanlığına getirilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala, orduda yapılan büyük tasfiye hareketi ile emekliye sevk edildi. İzmir'de muhalif bir parti kurulmak üzere idi. Eski demokratlardan Mehmet Yorgancıoğlu'nun girişimi ile Gümüşpala ile başlayan temaslar olumlu sonuçlandı.

İçişleri Bakanlığının 13.1.1961 tarihli tebliği üzerine yeni siyasal parti kurma faaliyeti başladı. Söz konusu tebliğde "Yeni partilerin kurulmasına şartlı izin verildiği" şeklinde bir ifadeye yer verilmesi, siyasal parti etkinliklerinin Ankara'nın dışına İstanbul, İzmir gibi kentlere taşınmasına yol açtı.¹⁹ 11.02.1961'de Adalet Partisi kuruldu. Genel başkanlığa Ragıp Gümüşpala getirildi. Yassıada mahkemelerinin sürdüğü, eski demokratların horlandığı bu ortamda partinin "Adalet" adını alması rastlantı değildir. DP tabanına büyük bir mesaj iletilmek istenmiştir. Parti sözcüsü Şinasi Osmalı, ilk demeci ile kurulmakta olan partisini şu şekilde tanıttı. Yeni parti Atatürk'ün izinden gidecek, sağa ve sola taviz vermeyecek, sıcak bir siyaset takip

¹⁸ Tevfik ÇAVDAR, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İletişim Yay., Ankara, s.2089

¹⁹ CUMHURİYET, 01.02.1961

edilecek, dâhilde irtica ve komünizme yüz verilmeyecek, dış siyasette iktidar partisi ile anlaşma yolu arayacak, ekonomik siyaseti liberalizm olacaktı. Partinin amblemi ise TAP olacaktı.²⁰ TAP, görüldüğü üzere DP'nin mirasçısı idi ve parti sözcüsü Şinasi Osma "Biz münfesih DP'nin temiz kalmış, kirli bir işe girmemiş mensuplarını elbette sinemize alacağız" ifadesi ile tabanını tespit ediyordu.

Parti tüzük program hazırlıkları sürerken diğer taraftan parti çatısını genişletebilmek için önemli isimler ve siyasi partilerle görüşüldü. Ali Fuat Cebesoy ismi üzerinde duruldu. Köylü Partisi Genel Başkanı Tahsin Demiray ile görüşüldü.²¹ Birlik Partisiyle yapılan görüşmenin ardından, TAP'ın bu parti ile birleşileceğini duyurdu.²² CHP çevreleri TAP'ın yaptığı birleşme girişimlerini "kuvvetinden kaybediyor" şeklinde yorumlamış, bazı siyasi çevreler de bu görüşe katılarak çok kısa zamanda bu hareketlerin Ragıp Gümüşpala'yı yıpratacağı görüşü hâkim olmuştu. Ragıp Gümüşpala iki siyasal partinin birleşmesi olayını "Birleşebilmek için taraflardan birinin fikir ve prensiplerinden fedakârlık yapması icap eder ki bu o taraf için zaaftır"²³ açıklaması ile yalanladı.

11.2.1961 günü TAP ile birlikte Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türk İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Parti İçişleri Bakanlığına kuruluş müracaatlarını yaptılar. TAP kurucuları arasında Ragıp Gümüşpala (Em. Org.), Şinasi Osma (Emekli Subay), Muhtar Yazar (İktisat Doktoru), Saim Sarıgül (Avukat), Mehmet Yorgancığlu (Tüccar), Hürrem Kubat (Gazeteci), İhsan Ünal (Doktor) isimleri yer alıyordu.

İki gün sonra Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Düstur Partisi, Güven Partisi, Millete Hizmet Partisi isimleri ile beş parti daha kuruluyordu. Bunlara Kemalist Gençlik Partisi, Muhafazakâr Parti,

---

²⁰ CUMHURİYET, 04.02.1961. Parti ambleminin TAP oluşu, basın toplantısında gazeteciler arasında espri konusu olmuş "Kime tapacağız?" sorusuna yol açmıştı.

²¹ CUMHURİYET, 04.02.1961

²² CUMHURİYET 09.02. 1961 Birlik partisinin 17 ilde teşkilatı, 30000 azası mevcuttu.

²³ CUMHURİYET, 28.02.1961.

Cumhuriyetçi Milliyetçi Partinin de katılımıyla kısa sürede kurulan yeni siyasi partilerin sayısı 13'ü buldu.

Kurulmakta olan siyasi partiler, bilhassa mefsuh DP'nin temiz kalmış isimleri ile emekli subayları kendi saflarına katabilme mücadelesi içindeydiler. Ayrıca, mefsuh DP'nin gerek ismi gerekse kadrosuna sahip olmak bir devamlılık anlamına geliyordu ki bu halk nezdinde iyi bir puan almaktı.

Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Mayıs hareketiyle DP'yi siyasal ortamdan tasfiye etmiş olmasına rağmen, onun sahibi bulunduğu oyları tasfiye edememiştir. Ordunun yönetimi sivil iktidara devretmek düşüncesiyle seçimlerin yapılmasına karar vermesi siyasal ortamda bir miras kavgası başlatmıştır. AP, YTP, CKMP gibi partiler kendilerini DP'nin gerçek mirasçısı ilan etmişlerdir.

Gerçekten AP'nin örgütlenmesinde bunu ilk günden itibaren görebiliriz. Nitekim AP örgütünün kurucuları arasında eski DP'liler çoğu kez çoğunluğu oluşturuyordu. AP, YTP ve CKMP gibi partilerdeki bu durum, bu partilerin "kuyruk" partiler olarak nitelendirilmelerine yol açmıştır. Siyasi kulislerde sıkça kullanılan, basınında diline doladığı bu sözcük siyaset sözlüğünde yerini böylece aldı. AP'nin örgütlenmesinde eski DP'liler kadar Emekli Subaylar da yer almıştır.²⁴ Bu Demokratların izlediği ince bir siyasetti; siyasette var olabilmenin yöntemi idi. Ordu yönetiminin seçim kararı alması AP'yi etkin bir muhalefete yöneltti.²⁵

Mefsuh DP, 27 Mayıs ihtilali siyasi gündemde tartışılmaya başlandı. İşte, tam bu ortamda Devlet Başkanı Cemal Gürsel Kurucu Mecliste "ayırıcı tezvirlere girenleri" uyararak; "DP'yi eski pervasız alışkanlığı içinde yeniden hortlatmaya çalışanlar vardır. Bunlar ateşle oynadıklarının farkında

---

²⁴ **CUMHURİYET**, 28.02.1961, Bir örnek: İzmir il teşkilatı heyet başkanlığına Em.Gen. Ali Aytaş, üyeliklere Mehmet Karaoğlan, H.Yorgancıoğlu, Nevzat Özedenli, Muzaffer Döşemeci, Nail Erdem, Nihat Kürşad, Bedii İdrisoğlu, Saim Kaygan, getirilmiştir.

²⁵ 14.01.1961 "Nisbî temsil sistemi" kabul edildi.

değillerdir. Düşündüklerinde asla muvaffak olamayacaklardır”²⁶ diyordu. Bu ifade başta AP olmak üzere diğer sağ partileri hedefliyordu. Buna karşın deneyimli politikacıları ardına alan AP sözcüsü emekli Albay Şinasi Osma beyanatla ilgili olarak şu açıklamada bulundu. “Devlet ve Hükümet başkanının beyanatının, bir askerin açık kalpli beyanatı olarak karşıladık. Bu beyanda partimize, parti başkanımız Gümüşpala’ya müteveccih hiçbir şey yoktur. Biz mesajın partilere değil, İstanbul’da Kırdar’ın cenazesinde olay çıkartan, Ankara’da maçta olay çıkartan, elektrik fabrikasına sabotaj yapmaya kalkanlara veya partilere sızmaya çalışan müfrit partilere müteveccih bulunduğunu düşünüyoruz. Bu ikaz faydalı olmuştur. Ancak, yine tekrar ediyoruz partimizle hiç bir ilgisi yoktur.”²⁷

Ragıp Gümüşpala beyanlarında MBK ve hükümete tam ittihattla bağlı olduğunu tekrar etli. Hükümete sunulmuş, gazetelerde de yayınlanmış tüzük ve programı tetkik edildiğinde görülür ki şimdiye kadar kurulmuş hiç bir partinin tüzük ve programına uymadığı, AP’nin hiç bir partinin devamı olmadığı ifade edildi.²⁸

Bu arada Gürsel ile Gümüşpala arasında gerçekleşen bir görüşme sonrasında AP Genel Başkanı “Aramızdaki fena fikirlileri icap ederse kanuna teslim edeceğiz.” dedi. Tekrar edilen bu ve benzer demeçler Devlet başkanı Cemal Gürsel başta olmak üzere devlet yetkililerini, muhalefeti ikna edemedi. AP içindeki eski DP’liler takibata alındılar. AP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Yorgancıoğlu “Amme ve nizam huzurunu bozucu faaliyette” bulunduğu gerekçesi ile 6’ncı, 25’inci ve 52’nci sayılı kanunun verdiği yetkiye dayanarak İzmir Valiliğince nezaret altına alındı.²⁹ Sanıkların DP’yi ihya etmek, AP’yi DP’nin bir devamı olarak göstermek ve halen Yassıada’da mahkemeleri süren eski iktidar idarecilerini yine iktidara getirmek amacıyla hareket ettikleri iddia olundu.

---

²⁶ CUMHURİYET, 11.03.1961

²⁷ TERCÜMAN, 12.03.1961

²⁸ CUMHURİYET, 14.03.1961

²⁹ CUMHURİYET, 16.03.1961

Bu siyasal gelişmeler AP'den özellikle bazı asker kökenlilerin kopmasına yol açtı.

AP'nin İstanbul İl başkanı Emekli Hava Korgenerali Enver Akoğlu istifasında “Büyük hüsnü niyetlerle kurulduğuna inandığım AP'nin son zamanlarda almış olduğu şekil ve içimize sızan inkılap ruhuna aykırı kötü niyetli kişilerin tutumları gayeden uzaklaşmış olduğunu bana göstermiş olduğundan gerek AP gerekse vazifeli bulunduğum İstanbul İl İdare Kurulundan istifa ettim.” diyordu.³⁰

Siyasal gerginliğin artması üzerine AP Genel İdare Kurulu bildiri yayınladı:

“1. AP Türkiye’de millî birliğin ve gerçek millet hâkimiyetinin kurulup gelişmesine ve garb medeniyet hukukuna ve insan hakları evrensel beyannamesinde ifadesini bulan zihniyete uygun bir cemiyet düzenine kavuşturulması için bir araya toplanan idealist insanların partisidir.

2. Tek parti hâkimiyetinin yeniden başkaldırmasını asla kabul etmeyen partimiz siyasi hayatımızı totaliter ideolojilere yöneltmek için sinsî gayretler sarf eden ve bu yolda her türlü vasıtayı mubah sayan tahrikçi unsurlara, zihniyete bilhassa büyük düşmanımız komünizme karşı Türk Milleti için bir teminat olma azmindedir”.³¹

Altı maddelik tebliğin diğer maddeleri, basından, hukuk devleti fikrinden bahsedilerek; “Teşkilatı kurarken üzerinde hassasiyetle durduğumuz prensipler, vazife alanların hangi partiden geldikleri değil, millî hislerin kuvvetli, siyasi hayatı sadece memlekete hizmet için bir vasıta telakki eden sağlam karakterli kimseler olmasıdır. Bu prensipleri İzmir’de kurulmuş olan teşkilatımızda üç arkadaşımızın nezaret altına alınmış olmaları sadece bir ihbar üzerine olup en kısa zamanda neticelendirilmesine inanıyoruz.” deniliyordu.

---

³⁰ CUMHURİYET, 21.03.1961

³¹ CUMHURİYET, 24.03.1961

Siyasi faaliyetler 01.04.1961 tarihinden itibaren serbest bırakılıyordu. AP bir yandan teşkilatını kurma çalışmalarını sürdürürken diğer taraftan genel başkan Ragıp Gümüşpala Çorum, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin, Gümüşhane, Erzurum'u kapsayan yurt gezisine çıktı. 20 ili kapsayan seçim gezileri sırasında idare amirlerinin mümkün mertebe tarafsız olmaya çalıştıkları bazı iftira ve tezvirlere haklarında tahkikat açılan vatandaşların durumlarının süratle aydınlatılması için Adliyenin dürüst faaliyet yaptıkları görüldüğü belirtildi. Ancak bazı illerde seçim isteklerinin hazırlanmasına karşılık, mecburi iskâna tutulacakları yolunda eski partililer tarafından ileri sürülen haberler ile AP'nin kapatılacağı ve teminat altında olmadığı, bu partiye girenlerin hakkında takibat yapılacağı, yolundaki nahoş ve üzücü haberlerin yayıldığı duyulmuştu. Bu durum üzerine AP vatandaşlara, partinin diğer partiler gibi teminat altında olduğu ve yapılan bu tezvirat için kanuni mevzuat dâhilinde ilgili makamlara başvurulması lazım geldiği belirtilmiş ve ayrıca gerek özel gerekse resmi taleplerini parti kademelerine değil hükümet makamlarına yapılması bildirilmiştir.³²

Bu arada Devlet başkanı Cemal Gürsel yeni bir ihtarda daha bulundu "İhtilal çıkarmak, partilerini ihya etmek isteyen DP'lilere aman vermeyeceğim".³³ AP, Devlet Başkanının ikazları üzerine bir kez daha teşkilat kadrolarını gözden geçireceklerini bildirdi.

CHP'nin de AP'ye yönelik sert muhalefeti üzerine AP yayınladığı tebliğde "Bugün karşısında bulunduğu meseleyi DP ve onun kalıntıları meselesi gibi dar bir çerçevede içinde mütalaa etmeye lüzum yoktur. Halen bir münevver neslin buhranları ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu neslin zaafalarını her tarafta müşahede etmek mümkündür. CHP'den gelip DP'li olanlar, sonra kısa bir süre HP'ye geçtikten sonra tekrar CHP'ye dönenler yarın yine de dönecek olanlar arasında bakanlık mevkiilerini işgal etmek ve iki meclisi dolduracak adette milletvekilliği yapmış olanlar çoktur. Son on yıl ve

---

³² **TERCÜMAN**, 01.05.1961

³³ **TERCÜMAN**, 13.05.1961

evvelki devrin bu tip şahsiyetlerinin bir kısmı halen idare kadrolarında vazifededirler. Bütün bunlar asıl büyük içtimai mesele olarak bizleri düşünmeye zorlamaktadır". AP canlarını Millî birlik için adayan çocuklarının yanında olduğunu ileri sürdükten sonra "Karşımızdakiler ise her gün biraz daha sol ve sosyalist temayüllerini ortaya koyanlardır" şeklinde durum tespitinde bulundu. Bunun üzerine Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi AP hakkında soruşturma açtı.³⁴

1.4.2. AP'nin Tüzüğü

AP'nin tüzüğü yedi bölümden oluşmuştur.³⁵ Birinci kısımda yer alan genel esaslar başlığı altında partinin adı, merkezi ve özel işareti (Madde 1) ve partinin amacı (Madde 2) de yer almıştır. İkinci kısmın birinci bölümünde üyeler (Madde 313), ikinci bölümde ise parti teşkilatına yer verilmiştir. Tüzükte öngörülen partinin temel teşkilatı şu organlardan meydana geliyordu.(Madde 14):

1. İller teşkilatı

- a) Köy ve mahalle muhtarlı bölgesindeki partiyi temsil eden kişi ve yedeği
- b) İlçe teşkilatı ve kongreleri
- c) İl teşkilatı ve kongreleri
- d) İl genel meclisi ve Belediye meclisi AP grupları

2. Merkez teşkilatı

- a) Büyük kongre
- b) Temsilciler Meclisi

³⁴ CUMHURİYET, 25.05.1961.

³⁵ Adalet Partisi Tüzük, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1964.

- c) Genel idare kurulu
- d) Genel başkanlık divanı
- e) Genel başkanlık
- f) Genel başkan yardımcıları
- g) Yüksek haysiyet divanı
- h) Merkez haysiyet divanı
- ı) Müşterek haysiyet divanı
- i) TBMM AP grupları

AP'nin yardımcı kuruluşları ise

- a) Gençlik kolları
- b) Kadın kolları
- c) İşçi kolları
- d) İl divanları
- e) Devamlı ve geçici kurul ve komisyonlar

Büyük kongre, parti tüzüğüne göre partinin en yüksek organıdır (Madde 49). Genel idare kurulu partinin en yüksek icra organıdır.(Madde 65) Parti genel başkanı büyük kongrece seçilir.(Madde 70)

İkinci kısmının üçüncü bölümünde; disiplin işleri ve haysiyet divanları dördüncü bölümde; TBMM Adalet Partisi grupları beşinci bölümde; yerel meclis grupları ve altıncı bölümde; yardımcı örgüt yer almıştır.

Üçüncü kısımda teftiş ve murakabe (Madde 102-103), dördüncü kısımda mali hükümler (Madde 104 -120) beşinci kısımda seçimler ve adaylıklar (Madde 121-129) ,altıncı kısımda hükümet kurma ve koalisyonlara iştirak (Madde 129-132) ve yedinci kısımda dağılık hükümler (Madde 133-136) bulunmaktadır.

1.4.3. AP'nin Programı

Adalet Partisinin programı ana hatlarıyla, DP programının bir benzeriydi. AP'nin kurucuları ve yetkilileri sürekli olarak DP'nin devamı olduklarını söyleyerek ve yayarak DP'nin programını benimsediklerini zaten ifade etmişlerdi.

Programın “prensip maddeleri” alt başlığı ile sunulmuştur.³⁶ Programda AP'nin çağdaş batı medeniyeti hukuku ve insan hakları evrensel beyannameinde ifadesini bulan, toplum düzeni ve hukuk devletinin kurulması ve devam ettirilmesi amaç olarak sunulmuştur.

AP'ye göre devlet “milletin kendi işlerini sürdürmek üzere vücuda, getirdiği teşkilattan ibarettir”. Milleti en kısa zamanda kalkındırmak” batı medeniyet seviyesinde bir refah ve medeniyet amaçtır. “Memleketi vasıl olduğu terakki merhalesinden geri götürecektir her türlü siyasi, içtimai, zihniyeti reddetmek” AP tarafından savunulmakta, bütün kamu hizmetlerinde ıslahatçı bir yol izleneceği belirtilmektedir.

Beşinci maddesinde “Millî ve ebedi değerleri korumak ve bunların tarihi mana ve değerlerini belirtmek ve yaymak ve ilim araştırmalarının teşvik etmek, müzeleri, kütüphaneleri, güzel sanat ve spor yuvalarını çoğaltarak halkın terbiye ve kültür işlerini sağlamak ilim ve kültürümüzü tesadüflerden kurtaracak akademilerle enstitüleri kurmak hedefimizdir” denilmektedir.

Altıncı maddede çalışma özgürlüğünden söz edilerek “Devletçilik şahsi teşebbüsün bittiği yerde başlar. Ancak zaruret hallerinde tatbik edilir” denilmekte yabancı sermayenin teşvik edilmesi savunulmaktadır ayrıca AP “Ağır vergilere taraftar değiliz. Mevcutlarında hafifletilmesini istiyoruz” diyerek vergi sisteminde reformdan söz edilmektedir.

---

³⁶ Adalet Partisi, **Tüzük ve Program (Prensip Maddeleri)**, Orijinal Matbaa, Ankara, 1961,s.43-44.

Yedinci maddede devletin millî yollar limanlar, münakale enerji ve sulama santralleri gibi işlerden sorumlu olduğu belirtilerek “partimiz, hükümet tüccarlığı ve sanayiciliğine muarızdır” ifadesine yer verilmektedir.

Sekizinci maddede AP laiklik anlayışını ortaya koymaktadır; ”Laikliği, din aleyhtarlığı şeklinde anlamıyoruz. Devletin laik olması, vatandaşların dinleri ile alakalarının, kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve mezhebin ibadet şekillerini icrada serbesttir.”

Dokuzuncu maddede ise sosyal sorunların çözümünde devlet ile vatandaşların birlikte hareket etmeleri öngörülmektedir. Onuncu maddede “Millî iradeye dayanmayan her türlü sultayı reddederiz” denilmektedir.

On birinci maddede milliyetçilik anlayışını “fertlerin şahsiyet sahibi olmaları ve milletlerin kuvvet ve kudretlerini teşkil ettiği gibi, milletlerinde şahsiyetlerini muhafaza etmelerini insanlık âleminin ahenk içinde yaşaması için zaruri sayıyoruz” ortaya koymaktadır.

On ikinci maddede sosyal güvenliğe büyük bir önem verileceği vurgulanmaktadır. On üçüncü maddede sağlık kurumlarının artırılması öngörülmekte ayrıca sigortalı işçilere kendi doktorunu kendi sağlık kurumunu seçme hakkı tanınmaktadır.

On dördüncü maddede ise Anayasa teminatı ile Anayasa Mahkemesi ve bağımsız mahkemelerin kurulması, her türlü etkiden uzak hâkimlik kurumu oluşturarak halka ve adalete hizmet götürülmek istenmektedir.

On beşinci maddede emek ve sermaye arasındaki çatışmaları önlemekten, On altıncı maddede işçilere grev hakkının tanınması kolektif iş akdini temininden, işsizlik sigortası ve sendika muhtariyetinden söz edilmekte, On yedinci maddede “ekmek davası ile ruh yapısını birlikte geliştirmeyi vazife sayıyoruz” denilmektedir.

On sekizinci maddede Millî Eğitim ile “Türk fertlerini hür, müteşebbis başarılı şahsiyetler olarak yetiştirilmesinden söz edilmektedir.

On dokuzuncu maddesinde “İdari ademi merkeziyet “ uygulaması ifade edilmekte mahalli idarelere de önem verileceği vurgulanmaktadır. Yirminci maddede ülkenin iktisadi ve coğrafi olarak bölgelere ayrılması her bölgenin kendi özellikleri göz önüne tutularak reform programları uygulanması sonuçta her bölgenin kendi olanakları içerisinde kalkınması planlanmaktadır. Yirmi birinci maddede ülkenin kalkınması için ziraat dışında yeni iş olanakları yaratılması üzerinde durulmaktadır. Yirmi ikinci maddede yurdun topyekûn kalkındırılması amaçlanmıştır.

Yirmi üçüncü maddede “kadınlara erkeklerin haiz oldukları haklar tanınır” denilmekte; yirmi dördüncü maddede basın ve yayın özgürlüğü vurgulanmaktadır.

Yirmi beşinci madde orduyu “bütün mülhaza ve partilerin üstünde, yurt savunması için vazifeli mukaddes bir kuvvet“ olarak tanımakta ve modernleşmeyi ön görmektedir. Yirmi altıncı maddede dış politika, ulusal bağımsızlık, tarihsel haklar ve toprak bütünlüğü temeline dayandırılmıştır.³⁷

AP'nin kuruluşundaki bu program süreç içinde geliştirilmiş ve genişletilmiştir. AP programı itibariyle DP'nin devamı niteliğindedir. Terakkiper Fırka, Serbest Fırka, DP ve AP'nin programlarında prensiplerinde “hürriyet ve demokrasi “ iki önemli ilke olmuştur.

1.4.3. 1961 Genel Seçimleri ve TBMM'nin Açılması

15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerin sonucuna göre, oyların yüzde 62'sini CHP'ye karşı olan AP ile CKMP ve YTP almışlardır. Bu partilere verilen oylar uygulamada 27 Mayısçılara -aynı zamanda CHP'ye- karşı verilmiş sayıldığından, iç ve dış çevrelerde seçim sonuçları devrik DP tabanının seçimden büyük bir güçle çıktığı şeklinde yorumlanacak ve halk oylaması şeklinde kabul edilecektir.

³⁷ Adalet Partisi, **Tüzük...**, s.44-45.

Seçmen kütüklerine kayıtlı seçmenlerin yüzde 81.41'inin -bu rakam 1960–1980 döneminin en yüksek katılma oranıdır- oy kullandığı 1961 seçimlerinde alınan sonuçlar şöyledir:³⁸

Tablo–1 15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları

Partiler	Milletvekili	Oy Yüzdesi	Senatör
CHP	173	36.7	36
AP	158	34.7	71
CKMP	54	13.9	16
YTP	65	13.7	27

Seçim sonuçları bir bakıma geçiş sürecinde ciddi bunalımların yaşanabileceğini haber veriyordu. Gerçekten de 27 Mayısçıların darbe ile oluşturdukları askerî yönetimden parlamentonun yönetime geçiş pek kolay ve olağan sayılabilecek ortamda yaşanmamıştır. Özellikle AP'lilerin ordu tarafından dayatılan önerileri kabul etmek durumunda bırakılmaları yapılan baskılara örnek olarak gösterilebilir. AP, ilk önce Cumhurbaşkanlığı seçimi için silahlı kuvvetlerin adayı Orgeneral Cemal Gürsel'i desteklemek zorunda kalmış, ardından hükümetin kuruluşunda sorun çıkmıştır. Seçim sonuçlarına göre normal olan, CHP'nin karşısında yer alan partilerin koalisyona gitmeleri idi. Buna rağmen ilk hükümet CHP-AP koalisyonu şeklinde oluşturuldu. Görünüşte, parlamenter sistemin kurallarına uygun olan seçimde en çok sandalye kazanan partinin lideri sıfatıyla CHP Genel Başkanı hükümet kurmayı üstleniyor ama AP buna zorla razı edilmiş gibi görünüyordu. Nitekim 1965'e doğru, ordudan gelen baskılar kalkınca meclislerdeki sandalye

³⁸ Türkiye İstatistik Yıllığı 1989, T.C. Başbakanlık D.İ.E, s.140.

sayısında değişiklik olmadığı halde, CHP'yi muhalefette bırakan hükümetler kurulabilmiştir.

15 Ekim 1961 genel seçimleri ile başlayan yeni dönemin sorunlarını incelerken, seçimlerin ortaya çıkardığı anlamlı bazı sonuçlar üzerinde durulmalıdır. Bunlardan birisi CHP'nin 1957 seçimlerine göre oy yitirmesidir. Bir diğeri, küçük ve orta köylülüğün bazı kesimlerini kendine çeken ve daha çok CHP'nin gerilemesinden yararlanan CKMP bir yana bırakılırsa, DP oylarının seçimlerden yalnızca dokuz ay önce kurulan çok yeni iki parti AP ve YTP arasında paylaşılarak blok halinde varlığını koruyabilmesidir. Buna bir de Ege ve Akdeniz bölgelerinde AP'nin 1957'deki DP'den daha çok oy topladığı eklenmeli; DP'nin diğer mirasçısı YTP ise bu bölgelerde zayıf, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da güçlüdür. AP ve YTP'den ilki büyük kent burjuvazisini, batıdaki ve güneydeki kapitalist çiftçileri ve Kuzey Anadolu'daki tütün ve fındık bölgelerinin büyük tüccarını bir araya toplarken, öteki, Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki geri kalmış alanları kendisine çekmeyi başarmıştır.³⁹

1961 seçimleri sonuçları itibariyle Türkiye'yi ilk kez koalisyon hükümeti ile tanıştıracaktı. 15 Ekim 1961 seçim sonuçları henüz çözümlenmeden yeni bir siyasi aşamaya gelindi.

1.5. SİVİL YÖNETİME GEÇİŞ SÜRECİ VE KOALİSYON HÜKÜMETLERİ (1961–1965)

1.5.1. İnönü Koalisyonları

Anayasanın kabulü, genel seçimlerin yapılması ve parlamentonun açılması ile MBK askerî yönetimi hukuki anlamda sona ermişti ama silahlı

---

³⁹ Şirin TEKELİ, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.7, s.1813-1814.

kuvvetlere mensup subay gruplarının siyasi faaliyetleri devam ediyordu. TBMM bu ortamda açıldı ve daha ilk günde cumhurbaşkanlığı seçimi nedeni ile bunalımın çıkması önlenemedi. AP'nin bir kanadı bu makama bir sivil, Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'i aday göstermek istiyor ve CHP ile koalisyona yanaşmıyordu. Sonunda silahlı kuvvetlerin baskısı ve emekli bir orgeneral olan AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın yardımı ile seçime katılan tek aday Orgeneral Cemal Gürsel 607 oyun 434'ünü alarak 4. cumhurbaşkanı oldu.⁴⁰ Ardından yine uzun çekişmelerden sonra Suat Hayri Ürgüplü Senato başkanlığına, Fuat Sirmen Meclis başkanlığına getirildiler. Askerî yönetimin lideri Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi ve ardından CHP-AP koalisyonu kurmak üzere İnönü'yü başbakanlıkla görevlendirmesi silahlı kuvvetlerden gelebilecek darbe girişimini ertelerken, aynı zamanda sivil yönetime geçişin İnönü gibi deneyimli ve parlamentoyu korumakta kararlı bir siyaset adamı önderliğinde yaşanması açısından yararlı olduğu söylenebilir.

20 Kasım 1961 -1 Haziran 1962 arasında görevde kalan ilk koalisyon hükümeti döneminde, CHP ile AP arasındaki çekişmeye, ülkenin çözüm bekleyen ekonomik ve sosyal sorunları ile geçiş sürecinin olağandışı şartları eklenince, Meşrutiyet Türkiye'sinden bu yana siyaset yapan iki ana akımın bitmeyen kavgası yeniden şiddetlenmiş ve ortalık bozulmuştur.

Bu hükümet döneminde 147'lerin üniversiteye dönmesi, Anayasa Mahkemesinin kuruluş yasasının çıkartılması, DPT'nin İlk Beş Yıllık Plan Çalışmalarının başlaması, Türkiye'ye yardım konsorsiyumu oluşturmaya yönelik görüşmelerin başlaması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Buna ek olarak 22 Şubat 1962'de Talat Aydemir liderliğindeki bir darbe girişimi bastırılmıştır. Bundan sonra koalisyon ortakları arasında tartışmalar 22 Şubatçılarla DP'lilerin affı konusunda yoğunlaşmıştır.⁴¹

Sonunda 22 Şubatçıların affına ilişkin yasa tasarısının görüşülmesi sırasında, özellikle AP grubunun siyasi affın Kayseri'deki DP'li siyasi

⁴⁰ **TERCÜMAN**, 28.10.1961.

⁴¹ **ÖZDEMİR, Siyasal Tarih...**, s.244-245.

mahkûmları da içine alacak bir genellik kazanmasında direnmesi üzerine 30 Mayıs 1962'de İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan istifasıyla koalisyon sona ermiştir.⁴²

Haziran 1962'deki iki haftalık bunalımdan sonra, 25 Haziran 1962 -2 Aralık 1963 arasında faaliyet gösteren 2. İnönü Koalisyonu kurulmuştur. Bu, YTP ve CKMP'nin katılımıyla gerçekleşmiştir.

Bu arada 17 Kasım 1962'de yapılan yerel seçimler, halkın eğilimini göstermesi açısından önemlidir. Muhalefetteki AP'nin beklenmeyen zaferi olan seçim sonuçlarına göre, kütüğe kayıtlı seçmenlerin yüzde 75.54'ünden yüzde 45.87'si AP'ye, yüzde 36.97'si CHP'ye, yüzde 6.5'i YTP'ye, yüzde 2.6'sı CKMP'ye oy verirken; kalan oylar, MP, TİP ve bağımsız adaylar için kullanılmıştır. AP 42, CHP 23, YTP 1 ilde belediye başkanlığı kazanmışlardır.

Bir yandan da geçiş sürecinin sorunları yaşanmaktadır. Ordu içinde cuntaların yol açtığı dalgalanmalar sürmektedir. CHP ile işbirliğine yanaşmayan AP, yerel seçim sonuçlarının gösterdiği gibi güç toplarken, onunla koalisyon hükümetleri kuran YTP ve CKMP hızla zayıflamakta, erime noktasına doğru gitmektedirler. Bunalımın nasıl atlatılabileceği üzerine partiler arasında görüş birliği yoktur. AP, haklı olarak erken seçimlere gidilmesini, Osman Bölükbaşı'nın liderliğindeki MP Millî Koalisyonu, YTP yeniden CHP-AP hükümetini önermektedir. İşte bu şartlarda hükümet kurma görevi tekrar kendisine verilen İnönü bağımsızların katılımı ile üçüncü koalisyonu kurmuştur. 25 Aralık 1963 -13 Şubat 1965 arasında görev yapan koalisyon kuruluşunu kolaylaştırmanın, o sıralar tırmanışa geçen Kıbrıs sorunu nedeniyle millî görev sayılacağını düşünen YTP, dışardan destek olur.⁴³

ABD Başkanı Johnson'un Türkiye'nin garantör devlet olarak Kıbrıs'a müdahale edemeyeceğini bildiren ünlü mektubu İsmet Paşa'ya üçüncü

---

⁴² CUMHURİYET, 31.05.1962.

⁴³ ÖZDEMİR, *Siyasal Tarih...*, s.245.

koalisyon döneminde yollanmıştır. 1966 yılında basında yayınlanması ile dış politika konusunda büyük tartışmalara yol açmıştır.

1964 Haziranında yapılan Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimlerde katılma oranının düşüklüğüne rağmen (yüzde 60.2), AP yine öndedir ve oyların yüzde 50.3'ünü toplayarak 51 senatörlükten 31'ini elde etmiştir. Bunun üzerine AP 1964 sonuna doğru hükümeti düşürme girişimlerini hızlandıracak ve CHP dışındaki partileri yanına almaya çalışacaktır, AP'nin çabaları kısa sürede sonuç vermiş, 13 Şubat 1965'te yapılan bütçe oylamasında 3. İnönü Koalisyonu düşürülmüştür.⁴⁴

Bu gelişme ile ilgili o yıllarda dolaşan yaygın söylenti, "ABD'nin Türkiye'deki çıkarları tehlikeye düşebilir, dolayısıyla daha rahat diyalog kurabileceği AP'yi tercih ederek Türk siyasetinde daha aktif rol oynayacak" şeklinde idi.

3. İnönü koalisyon hükümetinin görevden ayrılması ve yerine Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında AP-YTP-CKMP-MP koalisyonunun kurulmasının başka anlamı da vardır. Artık 1961 Ekimi'nden beri yaşanan sivil yönetime geçiş süreci sona ermektedir.

1.5.2. 22 Şubat 1962 ve 20 – 21 Mayıs 1963 Askerî Ayaklanmaları

1960 Darbesi'nde Kore'de görevli olduğu için askerî eylemde ve ardından kurulan MBK' da yer alamayan Kurmay Albay Talat Aydemir yurda döndükten sonra MBK tarafından Harp Okulu komutanlığına atanmış, bu görevinde iken askerî isyan hazırladığı ve 22 Şubat 1962'de eyleme geçtiği gerekçesiyle ordudan çıkarılmıştır. Kasım 1960'ta MBK'dan tasfiye edilerek sürgüne gönderilen 14'lerin daha sonra yurda geri dönmeleri üzerine faaliyetlerini hızlandıran Aydemir'in, 20 -21 Mayıs 1963'te giriştiği ikinci askerî

⁴⁴ TBMMTD, MM, Dönem I. C.36, 57.Birleşim, s.154.

ayaklanma eylemi de başarısızlıkla sonuçlanınca taraftarlarıyla birlikte tutuklanarak askerî mahkemede yargılanacaktır.

Albay Aydemir'in ilk eylemi olan 22 Şubat 1962 ayaklanmasında hükümete bağlı askerî birlikler duruma hâkim olunca birçok subayın yerleri değiştirilmiş, 69 subay ordudan çıkarılmıştır, Başbakan İnönü'nün isteği ile bu subaylar hakkında hiçbir kovuşturma yürütülmemiştir. Ayaklanmaya 500'ü subay olmak üzere 8 bin asker katılmıştı. 20 -21 Mayıs 1963 ayaklanması ise öncekine göre farklı sonuçlar doğuran ve geniş bir çevre ile bağlantı kurularak gerçekleştirilen bir eylemdir. Bu ayaklanmada hükümete bağlı askerlerle isyancılar arasındaki çatışmalar da 1 hava albayı, 1 binbaşı, 2 harp okulu öğrencisi ve 4 er olmak üzere 8 kişi ölmüş, aralarında yüksek rütbeli general ve subayların yer aldığı 26 kişi yaralanmıştır.

Yapılan yargılamalarda askerî darbe girişiminin önderi Kurmay Albay Talat Aydemir ve 6 arkadaşı Fethi Gürcan, Erol Dinçer, İlhan Baş, Cevat Kırca, Osman Deniz ve Ahmet Güçal ölüm cezasına çarptırılmıştır. 30 kişi ömür boyu, 11 kişi 15 yıl, 5 kişi 12 yıl, 2 kişi 8 yıl, 2 kişi 6 yıl, 13 kişi 3 ay hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Aralarında MBK'dan tasfiye edilen 14'lere mensup bazı eski subayların bulunduğu 38 kişi ise beraat ettirilmiştir. Darbe girişiminde aktif olarak yer alan ve ayaklanmanın hemen ardından Harp Okulunda tutuklanan askerî öğrencilerden 1293'üne beraat 91'ine 3 ay, 75'ine de 4'er yıl hapis cezası verilmiştir. Ayrıca bütün öğrenciler okuldan atılmışlardır. Haklarında ölüm kararı verilenlerden Binbaşı Fethi Gürcan 26 Haziran 1964'te ve Kurmay Albay Talat Aydemir 5 Temmuz 1964'te cezaları asılarak yerine getirilmiş, ötekilerin, cezaları ise 1966'da çıkarılan af yasası ile kısmen veya tamamen kaldırılmıştır.⁴⁵

Askerî mahkemedeki yargılamalar sonucu hükümet, ordu içinde belirli gücü olan ve parlamenter hayatı zorlaştıran kimi subayları etkisiz kılma imkânını elde etmiştir. Bu anlamda Albay Aydemir'in arkadaşları ile planladığı

---

⁴⁵ ÖZDEMİR, *Siyasal Tarih...*, s.248-249.

ayaklanmalarının bastırılabilmiş olması, sivil rejimi savunanlara esaslı bir üstünlük sağlamıştır.⁴⁶

1.5.3. AP - YTP - CKMP - MP Koalisyonu

Bir yıl ara ile subay gruplarının kalkıştıkları iki ayaklanmayı etkisiz kılmada silahlı kuvvetlerin üst kademeleri ile birlikte önemli rol üstlenen Başbakan İnönü, Türkiye'yi askerî yönetim tehlikesinden uzaklaştırdıktan sonra, geçiş dönemi Başbakanı görevini tamamlamış oluyordu. CHP ile Bağımsızlardan oluşan ve YTP'nin dışardan desteklediği 3. İnönü koalisyonunun 1965 Şubatındaki bütçe görüşmelerinde düşürülmesi zor olmamıştı. Artık siyasette çeşitli engellemelere rağmen yükselişi durdurulamayan yeni güç AP duruma hâkim olmuştu. Zaten genel seçimlere az bir süre vardı.

Yeni hükümeti AP listesinden seçilen bağımsız Kayseri senatörü Suat Hayri Ürgüplü Başkanlığında AP, YTP ve CKMP'li üyeler oluşturuyordu. Başbakan Yardımcılığına AP'nin henüz milletvekili olmayan Genel Başkanı Süleyman Demirel getirilmişti.⁴⁷ 20 Şubat 1965 -10 Ekim 1965 arasında kısa süre görevde kalan Ürgüplü koalisyonunun oluşumu, ordu yüksek komuta çevrelerinde AP hakkındaki düşüncenin değiştirildiğini göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. AP-Genelkurmay ilişkilerinde 1970 sonuna kadar sürecek ateşkes dönemi yaşanacaktır. Aslında sözü edilen ateşkesin kendi içinde 1966 Cumhurbaşkanlığı seçimleri türünden ittifakı da barındırdığı bilinmektedir.

1960 Darbesi sırasında ordunun kendi içinde yaşadığı dalgalanmalar ve ardından generallerin Silahlı Kuvvetler Birliği adlı ordu hiyerarşisini temsil

---

⁴⁶ ÖZDEMİR, *Siyasal Tarih...*, s.248-249.

⁴⁷ TBMMTD, MM, Dönem I. C.36, 62.Birleşim, s. 319-320.

eden örgüt aracılığıyla güçlerine kavuşmalarının olduğu kadar, AP'nin yerel seçimlerde ve Cumhuriyet Senatosu kısmi yenileme seçimlerinde aldığı oylarla en büyük parti durumuna yükselmesinin ve iç ve dış siyaset çevrelerinde bu partiye artık kesin iktidar gözüyle bakılmaya başlanmasının da payı vardır. Bu arada partinin genç önderi Süleyman Demirel'in geniş seçmen kitlesini iktidara yönelik eyleminde birleştirirken gösterdiği başarı küçümsenmemelidir. Ordu üst yönetiminin de genellikle böyle bir ateşkes ve ittifak peşinde olduğu hesaba katılmalıdır. Nitekim yeni duruma ayak uydurmakta hiç güçlük çekilmemiş, 27 Mayısçılarla ve onların 1961 Anayasası'nda ifadesini bulan ideolojisi ile ilişkileri kesen yüksek komuta kademeleri parlamentodaki muhafazakâr çoğunluk ile gönül birliği içinde görünmüşlerdir.⁴⁸

Ordu bürokrasisinin üst kademeleri ile AP'nin genç önderi Demirel arasında başlatılan yumuşama ve ardından geliştirilen ittifak, 27 Mayıs 1960 günü askerî eylemi gerçekleştiren subayların Haziran 1960'ta önce Kara Kuvvetleri Komutanı, sonra da Genelkurmay Başkanı yaptıkları Orgeneral Cevdet Sunay Mart 1966'da 5. cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıkaracaktır.

1.6. ADALET PARTİSİ İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİ

5 Haziran 1964'te Ragıp Gümüşpala'nın ölümüyle, gündeme gelen Genel Başkan kim olacağı sorunu kongrenin en önemli konusu oldu. AP Temsilciler Meclisinde yapılacak Genel Başkan vekilliği için kulislere Sadettin Bilgiç ile eski Hava Kuvvetleri Komutanı, İstanbul Senatör adayı Tekin Arıburnu ve İhsan Sabri Çağlayangil'in adı geçmeye başladı. Daha sonra eski Savunma Bakanı Seyfi Kurtcebe adı adaylar arasına girdi.⁴⁹

⁴⁸ ÖZDEMİR, *Siyasal Tarih...*, s.250.

⁴⁹ TERCÜMAN, 11.06.1964

Üzerinde en fazla durulan isimler ise Sadettin Bilgiç, Ali Fuat Başgil, Tekin Arıburnu ve Süleyman Demirel oldu.

Süleyman Demirel, 06.11.1964'te basına yaptığı şu açıklama ile adaylığını açıklamıştır: “AP'nin önümüzdeki büyük kongresinde Genel Başkan seçimi için adaylığımı koymaya karar vermiş bulunuyorum. Bu vesile ile birkaç hususa kısaca temas etmek isterim, efkârı umumiyenin dikkati partimiz üzerinde toplanmış bulunmaktadır. Şu ana kadar adaylığını koyacaklarını beyan etmiş bulunan arkadaşlarım vatanperver ve ehliyetli kimselerdir. Bu sebeple Genel Başkanlık mücadelesinin AP saflarını dolduran vatandaşlarımızın asalet ve vakarına yaraşır şekilde medeni ve ölçülü bir hizmet arzı yarışması halinde geçeceğine eminim.

Böyle bir davranış partimizin kurucusu ve il genel başkanı Org. Ragıp Gümüşpala'nın 'birlik ve beraberlik' düsturuna uygun olacak ve ruhunu şad edecektir. Partimizin kurulmasında en ücra köşelerine kadar yayılmasında, çetin merhalelerden geçerek bugünkü durumuna getirilmesinde tükenmez bir gayret ve azimle emek sarf etmiş olan her kademedede vazifeli arkadaşlarının önümüzdeki hizmet arzı yarışmasının yararlı ve partimize yakışır şekilde cereyan etmesinde yardımcı olacaklarına inanıyorum.

Gayemiz, feragat ve fedakârlıktan ayrılmadan, partimizi memleketimizde siyasi huzur ve emniyeti tesis ve Türkiye'mizi en kısa zamanda mamur ve müreffeh bir hale getirmeye hizmet edecek şekilde teçhiz etmektir. AP, rejimin teminatıdır.

AP teşekkülü, zihniyeti bugüne kadar olan hareket tarzı ile demokratik rejimin teminatıdır. Türkiye'nin huzur ve refah devleti haline getirilmesi mücadelemizin temel prensibi olacaktır”.⁵⁰

AP Büyük Kurultayı öncesinde kısa sürede ardı ardına üç büyük şehirde yapılan kongreler, delegenin adayları tanınması açısından büyük önem taşıdı. AP'nin kalesi görünümündeki İzmir'de Tekin Arıburnu, partisinin

---

⁵⁰ MİLLİYET, 06.11.1964

görüşüne paralel bir politika izliyordu. Özellikle Kıbrıs'la, Sovyetlerle yapılan kültür anlaşmasına yönelik olarak heyecan verici konuşuyordu. Sadettin Bilgiç ise Genel Başkan vekili oluşu nedeniyle zaten Genel Başkan statüsündeydi ve bu doğrultuda davranıyordu.

Demirel 1962'den beri partinin idari organlarında hizmet vermekteydi. Tanzimat döneminden beri Türk siyasetinde hâkim olan geleneksel asker kökenli bürokratlar sınıfına dâhil değildi. Türk siyasetinde rol oynayacak sıradan vatandaş tipinin ilk örneğini teşkil etti. O bir teknokrattı. Özellikle kırsal kesim için ise o alelade bir Türk'tü. Kısacası karizmatik bir kişiliği yoktu. Demirel ekonomiden anlayan, liderlik vasfı taşıyan biri olarak o dönemde oldukça modern bir lider imajını verdi. Onun desteği, partinin senatör ve milletvekillerinden ve eski DP'lilerden geldi. Menderes politikasına benzer fikirleri ileri sununca DP'lilerin favorisi oldu. O anda Demirel için tek engel partinin dini muhafazakâr kesimine bağlı oyların geleceğiydi. Çünkü onun laik geçmişi tutucu kanat için problem teşkil ediyordu.⁵¹

Kongrelerde adaylar delegeyi yanlarına çekebilmenin mücadelesini sürdürürlerken delege öneeminin farkındaydı. Gökhan Evliyaoğlu, "AP İsviçre'den veya Parlamento dışından idare edilemez. AP'nin lideri ancak AP'nin çilesini çekmiş kimse olabilir" diyerek Demirel ve Ali Fuat Başgil'in adaylığına karşı çıkmıştır.

AP kongrelerindeki heyecan, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın mektubu ile sarsıldı.⁵² TBMM başkanı Fuat Sirmen'e gönderilen mektup, "Anayasaya sahip ve demokratik rejime bağlı Türk Silahlı Kuvvetleri milletin hasım iki kampa bölünmesi endişesi ile karşı karşıya bulunduğu endişesi içindedir. Tezyit edici sözler ve yayınlar orduda astın üste olan bağlılığını sarsma istidadını göstermek istediği gibi bir silahlı mücadelesine sebep olacak mahiyettedir. Ayrıca, ordunun müteffik devletler nezdindeki itibarını da zedelemektedir. Bu durumda sizin de müteessir olacağınızdan eminim. Sahte

⁵¹ BEKTAŞ, a.g.e., s.154.

⁵² TERCÜMAN, 18.11.1964

Reisicumhurlar, sahte Başbakanlar, liyakatsiz kumandanlar gibi beyanlar ve yayınlar karşısında, vatanın ve milletin millî emniyet ve güvenliğinin bekçisi olan Türk Silahlı Kuvvetleri bu ortam içinde memleketin selameti adına ikazda bulunmayı zaruret görmektedirler. Bu hususta gerekli tedbirlerin alınmasını rica eder, saygılarımla arz ederim” şeklindedir. Mektupta, bazı AP milletvekili ve senatörlerinin konuşmalarına orduyu da kattıkları ve 22 Kasım’a kadar tedbir isteniyordu.

Bunun üzerine Sirmen, Senato Başkanı ve Başbakan’ın katıldığı bir partiler arası toplantı tertip etmiştir. Toplantıya, Adalet Bakanı Sedat Cumralı, Millî Savunma Bakanı İlhamı Sancar, İçişleri Bakanı Orhan Öztarak ile AP adına Sadettin Bilgiç, İhsan Sabri Çağlayangil, Ali Naili Erdem, CHP adına Kemal Beyazıt, Fethi Çelikbaş ve Zihni Betil, YTP adına Ekrem Alican, MP adına Zekai Dolmen, CKMP adına Ahmet Oğuz ve Cevat Odyamaz, Millî Birlik adına Fahri Özdilek, Cumhurbaşkanlığı kontenjanı adına Sadi Koçaş katılmışlardır.⁵³

Siyasi Partiler, uyarı doğrultusunda huzur komisyonunda centilmenlik anlaşmasına vardı. AP muhalif olduğu Siyasi Partiler Kanununu kabul etmek durumunda kalıyordu. Partilerin iç huzuru bozanlar için tedbirler almayı, dokunulmazlık konusunu da taahhüt ediyorlardı.

27 Kasım 1964’teki AP ikinci büyük kongresinin en önemli konusu Genel Başkan seçimi oldu. Aday sayısı fazla idi. Ancak bu demokrasinin gereği olarak görüldü, Faruk Sükan, şahıs hegemonyasının yıkıldığını ileri sürüyordu.

Birinci kongre tarafından kabul edilen “Millî Hâkimiyet Yemini”nin yer aldığı 29 sayfalık Faaliyet Raporunda “Ferdî ve cemiyeti siyasi vesayet altına almak isteyen, insan şeref ve haysiyetini tahrip eden, siyasi, iktisadi, içtimai hak ve hürriyetleri çiğneyen, insanı, devletin aleti olarak görmek isteyen her

---

⁵³ Sadettin BİLGİÇ, **Hatıralar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2002, s.129.

türlü totaliter düşünce ve davranışın karşısında olmak vatanseverliğimizin tabii icabıdır” ifadesi ile parti politikası tespit ediliyordu.

Ayrıca komünizm reddediliyor, CHP'nin partizanlık yaptığı vurgulanıyor, basın özgürlüğünün tahrip edildiği, radyonun tarafsızlığının üzerinde duruluyor, 1965'teki seçimin erkene alınması isteniyordu. AP'nin her türlü ihtilal girişimine karşı olduğuna ve AP'nin bir şahsın peşinden gitmediği ifade ediliyordu. 5 Haziran 1964'te Ragıp Gümüşpala'nın ölümüyle, gündeme gelen Genel Başkan kim olacağı sorunu kongrenin en önemli konusu oldu. Parti örgütlenmesinde birinci adam olan Sadettin Bilgiç doğal aday görülüyordu.⁵⁴ İkinci aday ise Gümüşpala'nın ölümünden sonra kamuoyunu her geçen gün biraz daha etkileyen Süleyman Demirel'di. Esas mücadele ikisi arasında geçti. Demirel “Barajcı ve batı kafalı”, Bilgiç ise “Teşkilatçı ve cesur” olarak biliniyordu.

Bilgiç, “Hatıralar” adlı eserinde, “Kongrede seçimin yapılacağı Pazar gecesi, 158 DP'li bakan ve milletvekili, on beşer kişilik gruplar halinde, otel otel dolaşarak ‘Sayın Bayar’dan selam getirdik. Sadettin Bilgiç’e oy verirseniz, seçimi kazansa da asker AP’ye iktidarı vermeyecek. Bizim siyasi ve şahsi geleceğimizle oynamayın’ telkini yaptılar” şeklinde yazmış ve delegelerin bunun ardından kanaat değiştirdiğini belirtmiştir.⁵⁵

Kongrede Sadettin Bilgiç, Tekin Arıburnu, Süleyman Demirel sırası ile söz aldılar. Sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlara yaklaşımları AP'nin genel politikası idi. Onları birbirinden ayıran özellik işe kişilikleri idi. Bu kişisel özellikler daha sonra partinin politikasını belirleyecekti. Genel Başkanlık mücadelesinde Sadettin Bilgiç, ırkçı ve İslamcı çevrelerin tuttuğu, Atatürk ilkelerine ters düşen bir adam olarak tanıtıldı.⁵⁶ Demirel'in de aleyhine kullanılan bazı sorular vardı. ABD destekli Genel Başkanlığa yürüdüğü, Mason olduğuna dair belge dağıtılması ve söylentiler, AP tarihinde GİK'ten

---

⁵⁴ ÇAVDAR, “Adalet...”,s:2092

⁵⁵ Sadettin BİLGİÇ, a.g.e., s. 134.

⁵⁶ Ahmet KAHRAMAN, **Devri Süleyman**, Sel yayıncılık, İstanbul 1993, s.51.

istifası, 24 Mart 1963'te AP Genel Merkezine saldırıldığı gün pencereden binayı terk etmesi, babası Hacı Demirel'in İnönü'nün çavuşu olduğu, İnönü'yü sevdiğini söylediği ve oğul Demirel'in de "monist" olduğu şeklindeydi. Demirel o gün kürsüde bu sorulara karşılık "Ben mason değilim. Ben sabah kahvaltısına Kuranı Kerim okumadan oturmeyan ailenin çocuğuyum. Aynı tezvirat DP'nin ileri gelenleri içinde yapılmıştır. İkinci mesele ise benim GİK'ten istifam meselesi, istifam bir korkaklık olarak gösterilmemelidir. Ben arkadaşlara rahat çalışma imkânı vermek için istifa ettim. Benim için AP Genel Başkanlığı bir şereftir, ama bundan daha büyük şeref AP'li olmamdır" diye cevap veriyordu.⁵⁷ Yıllar sonra "...Benim AP Genel Başkanı olmamda ABD filan yoktur... Eğer 1960 İhtilali olmasaydı, eğer rahmetli Menderes ve arkadaşları, o kadroların başına bu haller gelmeseydi, ben siyasetin içinde olmazdım... Beni göreve sevk eden hadise yere düşmüş bayrağı yerden kaldırma ve sönmeye yüz tutmuş bir meşaleyi, bana göre 46 meşalesi dediğimiz, hakkı, hukuku, adaleti, hürriyeti, refahı ve bu milletin haysiyetini esas alan o meşaleyi yeni baştan yakmaktı... Bu kadar kuvvetli gerekçeler dururken niye ben ABD'nin tesiri ve yardımıyla ortaya çıkmış olayım" diyecektir.⁵⁸

Demirel'in GİK Aday listesi: Ahmet Topaloğlu, Mehmet Turgut, Abdülhalim Aras, Reşat Zaloğlu, Celal Ertuğ, İbrahim Hakkı Tekinel, İhsan Kırımlı, Nizamettin Erkmen, İsmet Sezgin, Faruk Sükan, Aydın Yalçın, Talat Asal, Ata Topaloğlu, Ferhat Nuri Yıldırım, Tahsin Demiray, Yusuf Demirdağ, İhsan Ataöv, Mehdi Mihçioğlu, Ömer Eken, Sadık Perinçek, Sadi

⁵⁷ **TERCÜMAN**, 29. 11. 1964. Masonluk konusu ise uzun yıllar tartışılan bir konu oldu. Süleyman Demirel'in ifadesine karşın, Murat Özgen AYFER, **Masonluk nedir ve nasıldır?**, Zogos yay., İst. 1992 eserinde, S.Demirel'in 1956 yılında Masonluğa girdiği, Genel Başkanlık mücadelesinde Mason olduğuna dair bilgi locasından alınan belgenin dağıtılması üzerine, Necdet EGERAN tarafından Türk Yükseltme Demeği üyeleri arasında Süleyman Demirel adının bulunmadığına dair belge düzenlendiği. s.251; Ayrıca İlhami SOYSAL, **Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar**, Der yayımları, İstanbul, 1988,adlı eserinde Demirel'in Mason olduğu belirtiliyor. Konuyla ilgili olarak Sadettin BİLGİÇ, **Hatıralar**, isimli eserinde Ekim 1970 yılında Çankaya'da yemek yediği bir lokantada, orada bulunan Necdet Egeran'ın masasına kadar gelerek kendinden özür dileğini ve yanında oturan diğer arkadaşlarına doğru hitab ederek "Bu özrün ne anlama geldiğini Sayın Bilgiç bilirler" dediğini yazmıştır. s.133.

⁵⁸ **GÜNEŞ**, 21.06.1987 "Süleyman Demirel, Tanju Cıloğlu Söyleşisi" s.8

Pehlivanoğlu'dan, Arıburun'un listesi: Muhittin Güven, Reşat Özarda, İhsan Sabri Çağlayangil, Fethi Tevetoğlu, Safa Yalçın, Recai Ergüder, Şevket Bulutoğlu, Hüsnü Dikeçligil, Mehmet Ah Aytaç, Celal Ertuğ, Sait Sina Yücesoy, İhsan Önal, Ahmet Gürrah, Şeref Kayalar, Mazhar Arıkan, İsmail Hakkı Yıllanoğlu, Saim Sarıgöllü, Hüsamettin Atabeyli, Celal Tevfik Karasapan, Tahsin Türey, Alp Doğan Şen'den oluşuyordu.⁵⁹

Bilgiç'in GİK Aday listesi ise: Cevat Önder, Ertuğrul Akça, Faruk Sükan, Talat Asal, Aydın Yalçın, Mehmet Turgut, Seyfi Kurtcebe, Orhan Süerson, Osman Şahinoğlu, Gökhan Evliyaoğlu, Osman Turan, Ali Bozdoğanoglu, Vedat Ali Özkan, Ferruh Bozbeyli, Arif: Hikmet Güner, Hasan Fehmi Boztepe, M. Güleç, Ali Naili Erdem, Ethem Kılınçoğlu, Kadri Eroğan, Kemal Bağcı'dan:

AP Genel Başkanlık seçiminde Demirel, 1072 oy, Bilgiç, 552, Arıburun, 39 oy aldılar. Başgil'e 4 oy çıktı. 12 oy ise iptal edildi. Bu sonuçlar şunu gösteriyordu ki, kongre öncesinde gözde aday Bilgiç olmasına karşın, partinin aydınlar gözündeki imajından ve ordu ilişkilerinden tedirgin olan büyük bir grup yeni ve daha ilerici bir lider gereksinmesi duymuştur. Özellikle AP-Ordu ilişkileri konusunda tedirgin olan kesimler için, Demirel'in kongre de yaptığı konuşmada "Kahraman Türk ordusu ile Türk Halkını karşı karşıya getirmek isteyenlerin sonu hüsrana olacaktır. Adalet Partisi bunun teminatıdır. Bu oyuna gelinmeyecektir. Türk halkı asil ve kahraman ordusuna minnet ve şükranla sevgi ve muhabbetle bağlıdır"⁶⁰ sözlerine yer vermesi önemli bir mesaj oluşturmaktaydı.

Genel Başkan seçilen Süleyman Demirel şunları söylemiştir: "Bana çok şerefli bir vazife tevdi ettiniz. Şükranlarımı arz ederim. Sizin sevginize layık olmaya çalışacağım. Çetin meselelerimizi halledeceğime kaniim. AP demokratik düzenin bekçisidir teminatıdır. En ufak bir kırgınlığınız varsa, partimizin tesanütü bakımından bir kaya gibi sağlam olmamız lazımdır.

⁵⁹ **TERCÜMAN**, 27.11.1964.

⁶⁰ Süleyman DEMİREL, **Yazdıkları ve Söyledikleri**, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1965, s.39.

Muhalefette ve iktidarda şiarımız Türkiye'nin daha aydın, daha nurlu ufuklara gitmesi olacaktır. Türk devletinin bütün müesseselerini ve vatandaşları selamlarım".⁶¹ Genel Başkan Süleyman Demirel parti örgütüne gönderdiği genelgede de millî birlik ve beraberliğin huzur ve sükûn için gerekliliğine işaret ettiği gibi ahenkli ve sistemli çalışmaya özen gösterilmesi gerekliliği üzerinde durmuş ve iftira, tezvîr ve kötölemelerin sona ermesini istemiştir.

Demirel'in AP Genel Başkanı seçilmesini YTP Genel Başkanı Alican, "Görüşleri itibariyle memlekette aklın, itidalin hâkim olacağı bir siyasi mücadele anlayışına taraftar olduğu intibayı hasıl olmuştur"; CKMP Genel Başkan yardımcısı Mehmet Altınsoy ise "kısa zamandaki muvaffakiyeti, Sayın Demirel'in Türk demokrasisinde büyük hizmetler başaracağına delili olmaktadır" değerlendirmesinde bulundular. CHP tarafından da Demirel'in seçilmesini olumlu karşılamış ve CHP ile AP arasındaki münasebetlerde iyiye doğru gidildiği belirtilmiştir. Bu şartlarda yeniden CHP-AP koalisyon formülü gündeme geldi. Devlet Başkanı Cemal Gürsel ise gelişmeyi 04.12.1964'te şöyle değerlendirdi: "AP'nin yeni tutumu ve muhterem başkanının memlekette huzuru arttırıcı çalışmaları memnuniyet vericidir. AP'nin iyi yola girdiğine kaniim".

Süleyman Demirel'in Genel Başkanlığa seçilmesi basın tarafından da olumlu karşılandı. "AP, batılı değer ölçülerine sahip medeni ve mutedil, teknokrat birini başa geçirmekle, klasik ölçülerin dar kalıplarını aşmıştır"⁶². Arsev Bektaş ise Demirel'in Genel Başkan seçilmesine ilişkin olarak "...Cumhuriyet tarihinde o güne kadar görülen ilk önemli olaydır. Cumhuriyet kuruldu kurulalı ilk defa bir siyasi parti kongresinde delegelerin seçimiyle bir parti genel başkanı göreve geldi. Aynı zamanda parti kuruculuğu ile politika ile ilgisi olmayan fakat ilerde çok önemli isimler haline gelecek birçok yeni

---

⁶¹ CUMHURİYET, 29.11.1964

⁶² "AP İkinci Büyük Kurultayı", Forum, sayı:256 Aralık 1964, s.4.

siyasetçinin Türk siyasal hayatına dâhil olduğu bu kongre ile belirlendi” demektedir.⁶³

AP İkinci Büyük kongresinde GİK seçilen üyeler ve oylar şöyledir. Talat Asal (1517), Sadettin Bilgiç (1494), Osman Turan (1413), Faruk Sükan (1286), Mehmet Turgut (1204), Orhan Süerson (1181), Cevat Önder (1129), Tekin Arıburun (1126), Aydın Yalçın(1007), Ertuğrul Akça (903), İsmail Hakkı Tekinel (878), Ahmet Dalh (833), Sadık Perinçek (774), Ahmet Topaloğlu (734), Ahmet İhsan Kırımlı (717), Seyfi Kurtcebe (697), İhsan Gürsan (660), Vedat Ali Özcan (658), Ali Bozdoğanoglu (656), Cihat Bilgehan (650), Melahat Gedik (644), Kadri Eroğan (613), İsmet Sezgin (597), Haldun Mentешеoğlu (593).⁶⁴

Demirel, AP Genel Başkanlığına seçildikten sonra bir süre daha genel başkanlık seçimi ile ilgili duyular kamuoyunda konuşuldu. Genel Başkan olabilmek amacıyla içeriden ve dışarıdan bir takım güçlerden ve tröstlerden mali yardım aldığı iddia edildi. AP lideri Süleyman Demirel ise bu iddiaları reddettiği gibi şu şekilde cevaplandırdı: “Benim AP Genel Başkanı seçilmiş olmam böyle bir kampanyaya hedef olmama yetmiş artmıştır bile. Zira bu kimselere göre AP karışmalı, zayıflamalı ve parçalanmalıdır. Bu tezviratın hedefi esasen beni çok aşar”; “Politikanın tezviri ve iftira olmadığını, hiç kimsenin tacizinden, hücumundan ve tezvirinden en ufaklık füturu bulunmadığım bildirmiştir”.⁶⁵

Sonuç olarak AP İkinci kongresi, kamuoyuna daha çok Genel Başkan seçimi için toplandığı hissi verdi. Zaten AP'nin beklediğı de yeni Genel Başkan ve kadrosuyla 1965 seçimlerinde iktidar olmaı.

---

⁶³ BEKTAŞ, a.g.e., s.155.

⁶⁴ **TERCÜMAN**, 01.12.1964 yedek listesi: Osman Şahinoğlu (580), Cahit Okurer (566), Macit Eren (540), Şükrü Akan (539), Gökhan Evliyaoğlu (531), Enver Kaplan (510), Ekrem Dilmen (505)

⁶⁵ **TERCÜMAN**, 06.01.1965

İKİNCİ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ İÇ SİYASİ GELİŞMELER

2.1. ADALET PARTİSİ İKTİDARI DEVRALIŞI

2.1.1. Ekim 1965 Seçimleri

2.1.1.1. Adalet Partisinin Seçim Kampanyası

AP Seçim Kampanyasında Demirel belirleyici olmuştur. Seçim mücadelesini çok önceden başlatmış olan Demirel, saldırı yöntemi tekniği ile CHP'yi çok erkenden savunma durumuna zorlamıştır.¹ Demirel, bir yandan, siyasi rakiplerini komünizm taraftarlığı ile suçlamak suretiyle ideolojik mücadeleye girişti. Diğer yandan geniş halk kitlelerini kendine doğru çekmek amacı ile çeşitli menfaat ve baskı gruplarının dileklerini dikkate alan vaatleri ile partisine köklü bir sempati kaynağı sağlamıştır. Demirel seçim kampanyası süresince, hücum taktiğinin dozunu arttırmıştır. Bu arada fırsat buldukça gençliğinin kendisine vermiş olduğu zindeliğinden de bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Kendisine göre bütün dünyada idareci kadrolar gelişmekte, Churchill, Adenaver devri artık kapanmaktadır.

Seçimler yaklaşırken AP bütün ülke çapında "Kızıl tehlike" paniği yaratmaya başladı. Demirel ortanın solu CHP'lilerin amacının kurulu düzeni toptan değiştirmek olduğunu ve bunun reformizm ve ilerencilik kılıfı altında yapmaya çalıştıklarını belirtiyor ve CHP'nin mülkiyete, zenginliğe, para,

---

¹ Nermin ABADAN, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1966, s: 124

şöhrete saldırdıklarını belirtiyordu. Sola karşı kampanya seçmenlerin dini duygularından yararlanma kampanyası ile birlikte yürütülmüştür.²

Demirel başına geçmiş olduğu partinin elemanlarını tanımak teşkilat üyeleri arasındaki dayanışmayı güçlendirmek için yüklü bir propaganda gezisi programı uygulamıştır. Bu gezilerinde 22 ili dolaşmıştır.³ 6 Ekim'de İstanbul Taksim Meydanında yaptığı mitingde 150 bine yakın kişi miting alanını doldurmuştu.⁴

Seçim kampanyası sırasında AP genel başkanlığı partinin amblemini "Kırat" olarak değiştirdi. Daha önce kullandığı amblemi ise kitap ve doğan güneş idi. Bu yolda yüksek seçim kuruluna yapılan başvurunun onaylanması başta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel olmak üzere, tabii senatörler ve CHP'nin eleştirilerine yol açtı. CHP Genel Sekreteri Suphi Baykam, "AP'nin Kırat sembolünü alması Demokrat Parti ile ilgisini tescil ettirmiştir. Seçim arifesinde bunun yapmış olanlar dikkati çekicidir. Herhalde sorumluluğunu da beraber düşünmüşlerdir" demiştir.⁵

CHP Genel Başkanı İnönü ise "Kırat DP oyları için alınan tedbirlerdendir " açıklamasında bulundu. Demirel ise AP ile ilgili istinatları şu şekilde cevaplandırmıştır. "At işaretinin kapatılan parti ile hiçbir ilgisi yoktur. AP ne kapatılan bir partinin adını taşımaktadır ne de böyle bir partinin işaretini almıştır. Biz seçmenin doğru oy kullanmasını temin etmek için bu yolda hareket ettik" ;"Neden attan bu kadar korkuluyor, bir türlü anlamadım. At kimseye zarar vermiş değil ki. Orta Asya'dan yurda atların sırtında geldik nihayet." "DP kurulmuş ve kapanmış bir partidir. AP hiçbir şeyi istismar etme durumunda değildir. Millî Bakiye sistemi Türkiye'de Millî iradenin tecellisini çok güç duruma getirmiştir. Bu itibarda AP'nin beyaz atı amblem olarak

² Feroz AHMAD, Bedia TURGAY, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s:265

³ Bu gezileri Zonguldak Adapazarı, İstanbul, Bursa, İzmir, Eskişehir, Konya, Çankırı, Samsun, Trabzon, Kars, Erzurum, Doğu Beyazıt, Elazığ, Malatya, Urfa, Maraş, Gaziantep, Adana ve Ankara illerini kapsamıştır.

⁴ **SON HAVADİS**, 6.11.1965.

⁵ **CUMHURİYET**, 21.7.1965.

alması istismar konusu olarak mütalaa etmek, AP'nin kuruluşundan beri yapılmış olan istismarlara bir yenisini eklemek olur..."⁶

AP bu amblemle uzun süredir küstürdüğü eski DP'lileri kucaklamayı böylece huzursuzluk devrini sona erdirmeyi, doğal olarak da seçimlerde DP tabanının desteğine ulaşmayı amaç edindi. Ayrıca okuryazar oranının düşük olduğu o günlerde, seçmenin işini de kolaylaştırmış oluyordu. AP seçimleri "Çileye Paydos " sloganı ile katıldı. Genel merkezde sloganlar konusunda yapılan çalışmalar sonucu beş slogan tespit edilmiştir. Bu beş slogan şu şekildedir.⁷ "Çileye paydos", "Halkı seven halka yakın olur", " Herkese iş herkese refah ", "Hürriyet içinde kalkınmanın teminatı AP", " Adalet, şefkat, AP", Ayrıca "Bir mih bir nal kurtarır, bir at bir yiğit kurtarır, bir yiğit bir cihan kurtarır" şeklindeki slogana da gazetelerde yer verilmiştir.⁸

AP Genel Başkanı, 19 Eylül günü resmi seçim kampanyasını Erzurum'da başlattı.⁹ AP Genel Başkanı seçim kampanyası süresince 22 ili dolaştı. Demirel konuşmaları ile seçmenlere hem millî hem de mali problemleri çözebilen üstün bir siyaset adamı imajını çizdi. Seçim konuşmalarında iç ve dış politikaya olduğu kadar mahalli sorunlara değinmeye önem vermiş bu yoldan "halkı seven halka yakın olur" sloganını adeta ifade etmiştir. Ayrıca bu seçim kampanyası süresince Demirel başına geçmiş olduğu partinin üzerinde otorite sağlamak konusunda da yol kat etti. Demokrasi, millî irade, millete hizmet kavramları üzerinde hassasiyetle duruldu. CHP'ye karşı sert bir muhalefet sergiledi.

Demirel seçim meydanlarında "AP'ye iktidarı vermeyeceğiz diyorlar. AP iktidar olsa da verilmeyecek diyorlar. Kim vermeyecek iktidarı? Ordu, kim verilmeyecek... CHP, Peki ama ordu CHP'nin muhafız alayımı, Ordu milletin malı değil mi? Siz bizi iktidar yaptınız. Bu iktidara sahip çıkmasını biz

---

⁶ SON HAVADİS, 23.7.1965

⁷ CUMHURİYET, 18.9.1965

⁸ SON HAVADİS, 21.07. 1965

⁹ SON HAVADİS, 19.09.1965

biliriz. Biz bu memleketin çocukları değil miyiz? Ordu CHP'nin ordusu mu? Yapmaya, yatırıma gelince yoklar, ama tehdide iddiaya ve yalana gelince onlardan ileri kimse gidemez".¹⁰ "Beş yılda tek fabrika kuramadılar. CHP'nin devletçiliği iflas etmiş bir anlayıştır".¹¹

Demirel, AP'nin seçim kampanyasına paralel olarak, gerek miting, gerek radyo konuşmalarında ekonomik sorunlara yer ayırmıştır. Bu konularda özel teşebbüsçülüğün devletçiliğe kıyasla önde yer aldığını belirtmiş, Türkiye'nin kalkınmasını dış yardımlar, yabancı sermaye, turizm ve işçi dövizleri ile gerçekleştirileceğini ileri sürmüş, plana bağlı kalmakla beraber bu planın memleket realitelerine dayanması gerektiği fikirlerini savunmuştur. Demirel'e göre kapitalizmin en kötüsü devlet kapitalizmidir.¹²

AP'nin seçim bildirgesi şu esaslar etrafında toplanmaktadır: Demokratik rejim ve anayasaya bağlılık, temel insan haklarının savunulması, çoğunluğun tercihi anlamına gelen millî iradenin üstünde hiçbir kuvvetin yer alamayacağı ve bu yoldan iş başına gelen bir partinin milleti temsil yetkisinin mutlaklığı dolayısıyla AP'nin koalisyona yanaşmadan tek başına iktidara adaylığını savunması, sağlam ve kuvvetli hükümetlerin kurulabilmeleri için millî bakiye usulü ile birleşik oy pusulasının kaldırılması, bütün sol eğilimli akımların Atatürkçü devrim felsefesine aykırı düşmesi, AP'nin hiçbir sınıfın savunucusu olmayıp, sadece vatandaşların menfaatlerinin bekçiliğini yapması, AP'nin Türk örf ve adetlerine sadık, muhafazakâr parti niteliğini taşıması, fakirliğe, cehalete karşı savaş açmış bulunması, milletin kaderini değiştirme konusunda azimliliği; AP'nin ilmi düşünce, millî şuur ve imanın temsilcisi olarak halkı aile, otorite ve kurulu düzen üzerinde yapılan baskılardan kurtaracağı; Küçük partileri suni tedbirlerle korumanın, millî irade üzerinde azınlıklar saltanatının kurulmasına yol açacağı; Petrol politikasında memleket ihtiyacının öncelikle millî kaynaklardan karşılanacağı, işletme ve

---

¹⁰ SON HAVADİS, 24.9.1965

¹¹ SON HAVADİS, 27.9.1965

¹² TERCÜMAN, 24.8.1965

satışta, devletle özel teşebbüsün yan yana bulunduğu petrol endüstrisindeki kuruluşlara şart ve imkân, eşitliği sağlanacağı; Kapalı bir ekonomik düzen yerine yabancı sermayeye güven verici ve yatırımı teşvik edici bir ortamın yaratılmasına çalışılacağı ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde en ağır yükün özel teşebbüse düştüğü şeklindedir.¹³

Ayrıca AP seçim bildirgesinde iktidara geldiği takdirde memleket menfaatlerine uygun bir af kanunu çıkarılacağı, 5 ilde üniversite açılacağı, servet beyannamesinin, vergi ilanı usulünün kaldırılacağı konuları ifade edilmektedir.¹⁴

Adalet Partisinin seçim kampanyasında Millî Türk Talebe Birliği, Türkiye Yüksek Öğrenim Gençliği, Atatürkçüler Derneği, Teknik Okul Genç Akıncılar Derneği, Komünizmle Mücadele Derneği, Türkiye Milliyetçi Gençlik Derneği, Türkiye Öğretmenler Derneği, Türkiye Odalar Birliği, İstanbul Ticaret Odası beyanları ile desteklendi.¹⁵

AP'liler mitinglerde "Barajlar kralı", "Kalkınma huzur ile olur, tehdit ile değil" "Millî iradeye uzanan eller kırılacaktır." "Eserlere eser katacağız" "Koalisyon hayır, tek parti hükümetine evet" gibi dövizler taşımıştır.¹⁶

AP seçim kampanyasında Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes gibi isimler vitrini süslediği gibi CKMP ve YTP'den AP'ye katılanlar,¹⁷ işçiye kontenjan ayrılması,¹⁸ göç ettirilen 55 ağanın partiye kaydolması,¹⁹ gibi dalgalandırıcı olaylarla kamuoyunun nabzını tuttu.

---

¹³ AP 1965 Seçim Beyannamesi s: 13, Son Havadis, 06.09.1965.

¹⁴ ABADAN, a.g.e. s: 133-134

¹⁵ SON HAVADİS, 20.9.1965

¹⁶ CUMHURİYET, 18.9.1965

¹⁷ CUMHURİYET., 18.9.1965

¹⁸ SON HAVADİS, 21.7.1965

¹⁹ SON HAVADİS, 18.9.1965

2.1.1.2. 1965 Genel Seçim Sonuçları

10 Ekim 1965 genel seçimi Adalet Partisinin zaferi ile sonuçlandı. AP'nin açık açık yürüttüğü koalisyonuz iktidar kampanyası 10 Ekim 1965 genel seçimlerinde AP'yi tek başına iktidara taşıdı. Tarihi, ekonomik, sosyal, v.b. bütün nedenlerin tartışması bir tarafa Türkiye 1965 seçimleriyle yeni bir devreye girdi. Bu devrede AP, Nisbî Temsil sistemine rağmen çoğunluğu elde etti.

AP, oyların yaklaşık yüzde 53'ünü toplayarak tek başına iktidar olma başarısını gösterirken, CHP'nin oyların yüzde 29'unu, seçime giren öteki partilerden MP yüzde 6, YTP yüzde 3.7, TİP yüzde 2.9, CKMP yüzde 2.2 almıştır. Yüksek seçim kurulu sonuçlarına göre AP:241, CHP: 134, MP:28, YTP: 19, TİP: 15, CKMP:12 milletvekilliğine sahipti.²⁰

Tablo-2: Seçim Sistemi Açısından 1965 Seçim Sonuçları

Katılan Partiler	il seçim çevresinden alınan oy	il seçim çev. çıkan milletvekili	%	Millî seçim çevresinden alınan oy	Millî seçim çev. çıkan Milletvekili	%	Toplam
AP	4.908.125	204	85	658.138	36	15	240
CHP	2.675.808	102	76	589.433	32	24	134
CKMP	208.694	—	—	208.694	11	100	11
MP	582.710	6	19	457.004	25	81	31
TİP	276.100	2	13	235.872	13	87	15
YTP	246.476	3	16	293.385	16	84	19
TOPLAM							450

²⁰ 10 Ekim 1965 Milletvekili Seçimi Sonuçları, DİE Yayın No:513, Ankara, 1966

Görüldüğü gibi AP ile CHP'nin il çevrelerinden çıkarttıkları milletvekillerinin oranı, bu partilerin meclis grubunun beşte dördü ile dörtte üçünü teşkil ettiği halde, diğer dört partide durum tamamen aksinedir. Bunlardan CKMP parlamentoya girişini tamamen millî bakiye sistemine; diğer partiler ise önemli oranda aynı düzeltici mekanizmaya borçlu durumdadır.²¹ Basında da konuyla ilgili olarak "Millî bakiye hesapları değişik sonuçlar veriyor, bakiye oyları büyük partilerin mebus sayısını azalttı"²² şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. 1965 seçimlerinden önce seçim yasasında yapılan değişikliklere göre, bir seçim çevresinde değerlendirilmeyen artık oyların ülke düzeyinde birleştirilerek kalan sandalyelerin partiler arasında dağıtılması öngörülmüyordu. Teknik açıdan her oyun değerlendirilmesini ve çeşitli eğilimlerin parlamentoya yansımalarını amaçlayan düzenlemenin, AP'nin tek başına seçim kazanmasını engelleyeceği sanılmış, fakat sonuç umulduğu gibi olmamıştır.

Demirel sonuçlardan memnun olduğunu fakat zaferin halka ait olduğunu söyledi. İnönü, hayal kırıklığına uğramakla birlikte, "demokrasiyi samimiyetle kabul ettiğiniz zaman böyle bir sonucu kabul etmek son derece tabiidir." dedi.²³

Seçim sonuçlarını "Bu demokratik bir ihtilal midir?" sorusu ile değerlendirmek isteyen gazeteciye ise Demirel, "İhtilal kelimesini kullanmayınız. Bu bizim millete olan inancımızın neticesidir. Bunu ihtilal olarak göstermeye lüzum yok. En şerefli meselelerde millete dönersiniz, size doğru yolu gösterir. Bütün dava millete inektir"²⁴ cevabını vermiştir. CHP ise seçimi kaybetmelerinin sebeplerini, CHP'nin illerdeki teşkilatlarının yeterli şekilde çalışmadığı AP'nin büyük mali imkânlarla çalışması, CHP'nin sınırlı mali imkânlarla sahip olması CHP'lilerin çeşitli nedenlerle sandık başlarına gelmesinin engellenmesi din adamlarının büyük ölçüde CHP'nin aleyhine

²¹ ABADAN, a.g.e. s: 363

²² CUMHURİYET, 13.10.1965.

²³ SON HAVADİS, 12.10.1965, CUMHURİYET, 12.10.1965.

²⁴ CUMHURİYET, 13.10.1965

çalışması, önseçimlerin yarattığı kırıklık olarak özetlenmiştir. Böylece CHP kendisi için teşkilatta reform öngörmüştür.

Dış basın ise 1965 seçim sonuçlarına büyük ölçüde yer vermiştir. Herald Tribune, "...Süleyman Demirel'in liderliğindeki kudretli AP, Anadolu köylülerinden büyük destek görmüştür. AP'nin bu zaferi 82 yaşındaki İnönü'nün siyasi hayatının sonu olabilir." The Dailly Telegraph, "Batı eğitilmiş görünen muhafazakâr AP kat'i seçim zaferi Türkiye'de istikrarlı bir hükümet devrinin açılmasını teminat altına almalıdır. "Le Monde; AP'nin elde ettiği yüksek yüzde, evvela seçmenlerin 1950'den 1960'a kadar kendini idare etmiş olan DP'ye karşı sadakatlerinin ifadesidir. The Times ise "AP sabık Başbakan Adnan Menderes ve kapatılan DP'nin siyasi varisidir. Menderes'in yanlış hareketleri 1960'a bir askerî hükümet darbesinin yapılmasına sebebiyet vermiştir. AP şimdi saati geri almaya çalışırsa başını derde sokabilecektir."²⁵

AP'nin 1965 seçimlerindeki başarısının önemli nedeni halkın AP'de eski DP'nin kendisi için pek elverişli gözükken politikasının devamı ihtimalini görmesidir. DP, kendisine bir iktisadi hareketlilik ve refah getirmiştir. Bu sebeple ona sempati duymaktadır. Şimdi bu sempatisini AP'nin şahsında toplamaktadır. Bu sebeple, 1961 seçimlerinde olduğu gibi, 1965 seçimlerinde bu destek artarak sürmüştür.²⁶

10 Ekim 1965 seçim sonuçlarına göre "Millet iradesi ile iktidara gelen AP elde ettiği parlamento çoğunluğuna dayanarak koalisyonsuz iktidara" da kavuşmuştur. Yine parlamento çoğunluğuna dayanarak belki de uzun süredir muhalefet ettiği gerçek yasal düzenlemeleri yapabilecektir.

---

²⁵ Cumhuriyet'ten nakil, 13.10.1965

²⁶ Bahri SAVCI, "1965 Milletvekilleri Seçimi Üzerinde Bir Analiz", **SBFD**, c:XX, Aralık, 1965, No:4, s.201

2.2. I. DEMİREL HÜKÜMETİ'NİN KURULUŞU VE ÜYELERİ

Yeni dönem T.B.M.M üyeleri 22 Ekim 1965 günü saat 15.00'de ilk toplantısını yapmış, Millet Meclisi en yaşlı üye olan İstanbul Milletvekili Orhan Seyfi Orhon başkanlık etmiştir. Milletvekillerinin ant içme törenlerinin ardından T.B.M.M Başkanlığı için seçime geçilmiştir. Meclis Başkanlığına Adalet Partisi İstanbul Milletvekili Ferruh Bozbeyli kullanılan 394 oyun, 354'ünü alarak başkan seçilmiştir.²⁷ Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına da 2 Kasım'da senatoda yapılan toplantıda 152 üyenin 81'inin oyunu alarak İbrahim Şevki Atasagun seçilmiştir.²⁸

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 1965 yılının 23 Ekim günü Devlet Başkanı Cemal Gürsel tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Beş gün içinde kabine listesini tamamlayan Demirel, kabineyi Cumhurbaşkanına sundu. Ancak son güne kadar çeşitli isimlerin kabineye girip çıkması, kabinenin AP grubu için dahi, büyük sürpriz teşkil etmişti. Oysa Demirel hem birlikte uyum içerisinde çalışabileceğini düşündüğü milletvekili ve senatörleri de hükümete alıyor, hem de Türkiye'nin çeşitli bölgelerini temsil edecek kişiliğe sahip insanları seçiyordu.

Bu arada Demirel ile parti içinde bir kuvvet dengesi kurmaya çalışan Sadettin Bilgiç, kabinedeki bazı isimlere itiraz ederek ve kendisi için Başbakan yardımcılığından başkasını kabul etmeyerek Başbakan'ı en uzun uğraştıran kimse oldu.²⁹

Demirel'in kabinesi şu isimlerden oluşuyordu:

Başbakan:	Süleyman Demirel-Isparta
Devlet Bakanı:	Cihat Bilgehan-Balıkesir

²⁷ TBMMTD, MM, Dönem II, C.1, s.6-8.

²⁸ CSTD, Dönem I, C.31, s.183.

²⁹ Özdemir KALPAKLIOĞLU, *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı*, Nüve Matbaası, Ankara, 1969, s.18

Devlet Bakanı:	Refet Sezgin-Çanakkale
Devlet Bakanı:	Kamil Ocak- Gaziantep
Devlet Bakanı:	Ali Fuat Alişan-Samsun
Adalet Bakanı:	Hasan Dinçer-Konya
Millî Savunma Bakanı:	Ahmet Topaloğlu-Adana
İçişleri Bakanı:	Faruk Sükan-Konya
Dışişleri Bakanı:	İbrahim Sabri Çağlayangil C. Senatosu (Bursa) üyesi
Maliye Bakanı:	İhsan Gürsan-İzmir
Millî Eğitim Bakanı:	Orhan Dengiz-Uşak
Bayındırlık Bakanı:	Ethem Erdiç C.Senatosu (Kütahya) üyesi
Ticaret Bakanı:	Macit Zeren C.Senatosu (Amasya) üyesi
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	O. Edip Somunoğlu C. Senatosu (Erzurum) üyesi
Gümrük ve Tekel Bakanı:	İbrahim Tekin-Adana
Tarım Bakanı:	Bahri Dağdaş-Konya
Ulaştırma Bakanı:	Seyfi Öztürk- Eskişehir
Çalışma Bakanı:	Ali Naili Erdem-İzmir
Sanayi Bakanı:	Mehmet Turgut-Bursa
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	İbrahim Deriner T.B.M.M. dışından
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Nihat Kürşad-İzmir

İmar ve İskan Bakanı:	Haldun Menteşeoğlu C.Senatosu (Bursa) üyesi
Köy İşleri Bakanı:	Osman Sabit Avcı-Artvin ³⁰

Yüksek Mühendis Başbakan Demirel'in hükümetinde 9 hukukçu, 2 Tıp Doktoru, 6 Yüksek Mühendis, 2 Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu, 1 İktisatçı, 1 gazeteci, 1 Eğitimci ve 1 de iş adamı görev aldı.

Hem Senato'da, hem de Meclis'te uzun mücadelelerden sonra partinin iktidara taşınmasının tescili olan Kabine listesinin okunması, beklenen ilgiyi uyandırmamış ve alkışlanmamıştı.³¹

Demirel kabinesine ilk tepki AP grubundan geldi. Yeni hükümet "meçhuller hükümeti" olarak tanımlandı. Hükümetin yarıdan fazlasının AP grubu içinde meçhul olduğu, daha iyi bir kabinenin ortaya çıkacağı fikrinde birleşiyorlardı. Gazetelere gönderilen imzasız mektuplarda hükümet protesto ediliyordu. Hatta AP'li, bazı milletvekilleri hükümete kırmızı oy vereceklerini ifade ediyorlardı.³² Bütün bu gelişmelerin arkasında AP'deki muhalif kanadın örgütleyicisi Sadettin Bilgiç vardı. Diğer yandan hükümete yakın basında gazetelere yansıyan bu durumun tamamen yanlı olduğunu, yeni hükümet üyelerinin genç olmasının ülkeye dinamizm katacağını savunmaktaydı. Gruplar arasında ilk çatışma Genel Kurulda bakiye oylara kalan milletvekillerinin seçilmesi sırasında çıktı. 12 milletvekili kim olacaktı. Demirel'in dâhil olduğu grup, adayların açık açık ve teker teker müzakere yoluyla tespitini isterken, ev toplantıları ile yoğun kulis faaliyeti içindeki Bilgiç ve grubu uzun uzun müzakere yerine milletvekillerinin kapalı zarfla seçilmesini önerisini uygulamaya koymayı başardılar. Sonuçta Bilgiç'in listesi iki farkla kabul edildi. Bu duruma Demirel grubundan itiraz edenler oldu. Demirel ise taviz vermeyi uygun buldu.

³⁰ TBMMTD, MM, Dönem II, C.1, s.15.

³¹ Sadettin BİLGİÇ, **Hatıralar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2002, s.149.

³² CUMHURİYET, 31.10.1965.

Hükümetin oluşturulmasında Bilgiç yine ön plana çıkmak istedi. Kendisi ve kabinede yer alacak kişileri kapsayan listeler hazırlamaktan geri kalmadı. Ancak Demirel, kabinesini kendisi oluşturuyordu. Bu kabinede muhalif Bilgiç'e de Bakanlık teklif edilmesine karşın Bilgiç Başbakan yardımcılığı üstlenmek isteyerek görevi kabul etmemiş ve etkin bir muhalefete yönelmiştir. Bu tavırdan Bilgiç'in AP Genel Başkanlığı seçiminde başlayan mücadelesinden vazgeçmediği anlaşılmaktadır.

AP parti içi muhalefetin başında "bazı hükümet üyeleri tasfiye edilmeli" beyanları, bu grubun parti içinden tasfiye edilmesi gerektiğini içeren cevaba neden oldu. Sonunda Demirel başkanlığında Bilgiç, Talat Asal, Osman Turan, Aydın Yalçın, Ahmet Dallı, Mehmet Turgut (Bakan) Vedat Ali Özkan, Ertuğrul Akça, Cevat Önder, Hüseyin Kalpaklıoğlu, Sadık Perinçek, Mehmet Başaran, Feridun Hendek'in katıldığı toplantı yapıldı. Amaçlarının Demirel'in şahsına ve hükümetin programına karşı koymak değil kabinede yer alan bazı şahısların bu program gerçekleştirilecek kuvvet ve kudrete sahip olmadıkları, isteklerinin Bakan olmak değil geleceğin partisi olmak emelindeki AP'ye kuvvetli bir kabine kurdurmak olduğunu açıkladılar.³³

Genç Demirel'in kabinenin oluşturulmasında yaşanan bu olayların siyasetten aldığı ilk önemli ders olduğu Arcayürek tarafından belirtilmektedir.³⁴ AP içindeki bu gelişmeler karşısında muhalefet partileri CHP, TİP, CKMP ise icraatı görmeyi tercih ettiler.

2.3. I. DEMİREL HÜKÜMETİ'NİN PROGRAMI

3.11.1965 günü Başbakan Demirel, TBMM'de hükümet programını okudu. Programda giriş kısmında Adalet Partisi Anayasanın teminat altına

---

³³ S.Bilgiç, T.Asal, A. Yalçın ve A.Dallı Demirel Hükümetinde görev teklif edildiği halde kabul etmemişlerdir.

³⁴ Cüneyt ARCAYÜREK, **Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar (1960 - 1965)**, No:5, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 17

aldığı bütün temel hak ve hürriyetleri, Millî müesseselerimizi korumayı, Türk milletine huzuru, refahı, saadeti, affı, müsamahayı ve kardeşliği vaat ediyor. İntikal devrinin mübalağalı, fesatlı kırıncı hadiselerinin bütün tesirleri ve neticeleriyle kapanmış olduğu, yeni bir devirin başladığı müjdeleniyordu. Her şeyden evvel açıklanacak husus olarak da Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs devrimine bağlılık belirtmekte "şu kutsal çatı altında beraber çalışmak imkânına kavuştuğumuz siyasi partilerimizin yapıcı tenkitlerden, yerinde ikazlardan güç alacağımıza eminiz" denilmektedir.³⁵

Emniyet ve asayişin sağlanması emniyet kuvvetlerinin otoritesini artırmak, idarenin tarafsızlığını sağlamak, kamu hizmetlerinin artırılmasından söz edilerek devlet hizmetlerinin aksamasının önüne geçilebilmesi "her işi merkezîyetçilikte arayan bir zihniyet yerine kanun sınırları içinde muhtar mahalli idareleri geliştirerek vatandaş hizmetinin sürat ve suhuletle görülmesi" için gerekli reformları memleket gerçeklerine ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde ve en kısa zamanda uygulamak temel gaye olarak sunulmuştur. Kırtasiyecilikle savaşa son verilmesi durumuna işaret edilerek bundan büyük bir tasarruf sağlanacağı belirtilmiştir.

Hükümetin Millî Eğitim politikasının temeli, "vatandaşın bir kül halinde kalkınabilmesi, maddi ve manevi hayatını teçhiz ederek ve millî şuuru hâkim kılarak yetişmesine yardım etmektir." olarak saptamıştır. Bütün köylerin okula kavuşturulması, öğretmenlerin hayat şartları, maddi ve manevi ihtiyaçlarının yakından takibi, parasız yatılı öğrenci adedinin artırılması, öğretmen okullarının, teknik öğretim kurumlarının artırılması, mesleki ve teknik öğretim işbirliğine gidilmesi, mahalli sanatların geliştirilmesi, turizm eğitime olanak sağlanması, elektrik elektronik, tekstil, matbaa, petrol kimyası elemanları yetiştirilmesi üzerinde durularak, İmam-hatip okulları, mesleki orta ve teknik okul mezunlarına yüksek öğretim imkânlarının sağlanması programda yer almıştır. Ayrıca Üniversite ve Yüksek Öğretim

---

³⁵ **TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97.;** Kazım ÖZTÜRK, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Programları**, Baha Matbaası, İstanbul,1968, s.611-612.

Kurumlarının geliştirilmesi, yeniden üniversite ve yüksek öğretim kurumları kurulması öğretim elemanlarının meslekte kalmasına yönelik önlemler, üniversite öğretiminin en iyi şekilde yetiştirilmesine de programda yer verildi.³⁶

Hükümet vicdan ve din hürriyetini bütün vatandaşların tabii ve kutsal haklar olarak görür; bu haklarında diğer tabii haklar gibi anayasanın teminat altında bulunduğuna inanır. Din hürriyeti ile ibadet serbestliği sunan bu programda anayasanın laiklik prensibinin "vatandaşın dini ihtiyaçlarını baskı altında tutan din ve ibadet hürriyetine, din eğitimini kısıtlayan bir çerçeve içerisinde mütalaa etmek mümkün değildir" biçiminde yorumlayarak bütün uygar ülkelerde olduğu gibi manevi inanç ihtiyacının karşılayacak biçimde din eğitimine önem verileceği vurgulanmıştır.

Sosyal politika bakımından hükümet programı Adalet Partisinin seçim beyannamesinden çok farklı değildir. Programın, sosyal politika kısmı dağınık olmakla beraber aşağıdaki taahhütler ve temel vaatler etrafında toplanabilir:

Hükümet programı, AP temel felsefesine, her sınıftan insanları sinesinde toplayan bir kitle partisi olarak düşüncesine uygun olarak sosyal adalet kavramına, faydacı biraz da muhtevassız bir mana vererek "Biz sosyal adaleti, doktrin açısından nazari bir takım sözler çerçevesinde değil, fakat bu mütevazı fakir halk yığınlarının günlük acil dert ve devaları ile samimi, gerçek bir tutumla meşgul olma meselesi olarak görüyoruz" şeklinde ifade etmektedir. Programa göre, "sosyal adaleti gerçekleştirmek için modern devletin elinde müterakki vergiler, halk kitleleri yararına genişleyen kamu faaliyetleri, hür sendikacılık ve kolektif pazarlıkla ücretlerin tespiti ve kârdan pay alınması gibi birçok vasıtalar mevcuttur".

Hükümet programında vatandaşın gelecek endişesinden kurtulmasını sosyal güvenlik düşüncesinin temeli olarak beyan ettikten sonra işçi, çiftçi ve küçük esnaf ve sanatkârların yarınlarından emin bir hayat sürmelerini temin

---

³⁶ **TBMMTD, MM**, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; ÖZTÜRK, **a.g.e.**, s.616-619.

etmekte ve bütün vatandaşların ihtiyarlık ve hastalık dolayısıyla karşılaşacakları sıkıntıları sosyal sigortalar yardımıyla giderebilmelerini bir arzu olarak ilan etmektedir. Ayrıca programın birçok paragrafında işsizlik sigortasından söz edilmektedir. Sanayi kesiminin dışında "Tarım İş Kanununun" çıkarılması da programda yer almıştır.³⁷

İşçi ve işveren ilişkilerine yönelik görüşünü hükümet bu programda sendikalar çerçevesinde açıklamaktadır. Sendikaların haklı isteklerinde ve faaliyetlerine müdahale edilmesine göz yumulmayacağı fakat sendikaların siyasi maksatları için kullanılmasına, kamu düzenini bozmak amacıyla istismar edilmelerine müsaade edilmeyeceği beyan olunmaktadır. Bunlar Türkiye'de bir hükümet programında yeri olması gereken beyanlardır. Çünkü sendikaların kuruluş ve faaliyet sahaları, hakları, kanunlarla düzenlenmiştir.

Hükümet herkese bir iş sağlamak gerçeğini görmüş ve "En büyük adaletsizlik ve eşitsizliğin işsizlik olduğunu kabul etmiştir. Binaenaleyh, iş hacmi yaratan, kitlelere iş hacmi açan bir politikanın zaruretini de hükümet programında belirtmiştir.

Hükümetin sosyal politikası; "Sosyal politika bakımından hükümet programında tam bir tutarlık yoktur. Gelişmeler bazen birbirini nakşeden taahhüt ve beyanlar, tedbir teklifi yerine daha ziyade bazı durumları ve hadiseleri tasvirleri, meseleleri yeteri kadar nüfus edememe, ahenksizlik ve teknik kifayetsizlik programın belli başlı niteliklerini teşkil etmektedir. Adalet partisi, iktisaden zayıf olan kitlelerle sermayeyi temsil etmekte olan grupları bir paradoks olarak sinesinde toplamıştır. Binaenaleyh böyle bir durumda meseleler karşısında açık çözümün yollarına gidebilmek ve ayrı menfaatleri temsil eden grupları tatmin edebilmek oldukça güç olduğu için öyle anlaşılıyor ki, hükümet programının birçok yerinde varis olmamayı ve kesin taahhütlerde

---

³⁷ **TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97, 30.Hükümet Programı; ÖZTÜRK, a.g.e, s.640-641.**

bulunmamayı ve bir politika olarak tercih etmiştir"³⁸ biçiminde değerlendirilmiştir.

Hükümet programında "milletvekili seçiminde nisbî temsil usulünü muhafaza etmekle beraber son uygulamada açık mahsurları önleyecek ve senato seçimlerini ekseriyet usulüne iade edecek değişiklikleri tasarı halinde yüce meclise sunmak kararındayız." denilmiştir.³⁹ Bu durumun yaratacağı fayda ve mahsurlar kamuoyunda tartışılarak, TBMM' de demokratik bir sistem devam ederken, senatoda dikta rejiminin doğmasına sebebiyet verebilecek bir tehlikeye işaret edilmiştir.⁴⁰

Hükümet programında yer alan af vaadine dair olan fıkrada diğer bir tartışma konusu olmuştur. Bu fıkrada : "Şümulü memleket gerçeklerine ve ihtiyaçlarına uygun olarak tespit edilebilecek bir af kanunu tasarısı hazırlanacak" denilmektedir. 26.10.1960 tarihinden bugüne kadar 113, 134, 218 sayılı kanunlarla üç af kanununun çıkmış olduğunu ifade eden hukukçular yeni bir af ile suçlunun himaye edilmesi, dolayısıyla toplumsal huzurun tehlikeye sokulması anlamına geleceğini belirtmişlerdir. Hükümet, basınla ilgili suçların affına da programda yer vermiştir.

Hükümet programında iktisadi alandaki amaçlarını şöyle sıralamıştır;

- 1-Hızlı kalkınmaya yardım edecek şekilde millî tasarrufları artırma,
- 2-Enflasyon, deflasyon, gibi dengesizlikleri önleme,
- 3-Millî gelirin sosyal adaletle uygun dağılımı,

Hükümet, Millî Birlik ve İnönü hükümetleri tarafından vergi kaçakçılığını önlemek için yürürlüğe konulan servet beyannamesi ve vergi ilanı uygulamasının "iş hayatında güvensizlik yarattığı ve ticari mahremiyeti bozduğu" gerekçesi ile kaldırmayı vaat etmektedir. Buna karşılık AP hükümeti kaçakçılığı önlemek için "birçok batı memleketlerinde olduğu gibi,

³⁸ Cahit TALAS, Cumhuriyet, 7.11.1965

³⁹ **TBMMTD, MM**, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; ÖZTÜRK, **a.g.e.**621.

⁴⁰ **CUMHURİYET**, 8.11,1965

normal, ilmi ve müessir tedbirler getireceğini" söylemekte, ancak tedbirlerin neler olduğunu belirtmemektedir.

Ayrıca program gene kaçakçılık konusunda "iş hayatında güvensizlik yaratacak müteşebbisleri ihtisası olmayan kişilerin manevi baskısı altında bırakan usullere; son vereceğiz" ifadesinin, hesap uzmanlarının vergi incelemeleri konusunda peşin peşin mükelleflerin tarafında yer alması kaygısına yol açtığı görülmüştür.⁴¹ Programda "dar gelirli vatandaşlar ile işçi ücretlerinden alınmakta olan tasarruf bonoları tamamen kaldırılacağı" belirtilmiştir.

Programda iktisadi devlet teşekküllerinin daha verimli çalıştırılacağından ve böylece daha fazla kaynak yaratılacağından bahsedilmektedir. Ancak program ayrıca bu teşekküllerin "tedricen ve imkân olursa bir holding halinde halkın kontrol ve mülkiyetine, geçirileceğinden" bahsediyor "vatandaş sektörü ile ortaklıklar kurarak tamamen özel sektör prensibiyle çalışan kurumların sermaye kaynaklarını takviye edecek şekilde karma teşekküllerin kurulmasının teşvik edileceği" de programda yer almaktadır.

AP hükümeti, "Refah devleti anlayışımız iktisadi bünyemizin karma ekonomi esasına dayanmasından ilham almaktadır." demektedir. Programda, planlı kalkınma ise bir anayasa müessesesi olduğu gibi demokratik plan tekniğinin iktisadi kalkınmada çok müessir bir metot olduğu vurgulanarak özellikle, planı, devletçiliğin tabii bir sonucu olarak gören düşünce tarzı, millî hayatımız bakımından son derece faydalı ve zaruri bir mekanizma fikri için zararlı bir görüş olarak saptanmıştır.⁴²

Kalkınma konusunda temel görüşün "her şey kalkınma için kullanılacaktır" şeklinde belirtilmiştir. Plana ve yıllık programlara verilecek geniş esneklik çerçevesinde yürütülecek kalkınmanın "serbest rekabet"

---

⁴¹ Kenan BULUTOĞLU, "Hükümet Programı" **Cumhuriyet**, 09.11.1965

⁴² **TBMMD, MM**, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; ÖZTÜRK, **a.g.e.**626.

kuralına göre "şartlarda ve imkânlarda eşitlik" şeklinde olacağı belirtilmektedir. AP kalkınmayı "Millî imkân ve fırsatların dış kaynaklarla beslenmesi ve iş birliği yapması" biçiminde ele almıştır.⁴³

Hükümet programında takdim edilen şekliyle yeni iktisadi politikanın yönü -özellikle yapılan vaatlerin gerçekleştirilebileceği farz veya kabul edildiği takdirde- bugünkünden bir hayli farklı gözükmektedir. Bununla beraber, temel ilkeler ve ana hedefler bakımından yeni politikanın Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında kabul edilenlerden fazla farklı olmadığını söyleyebiliriz. AP hükümetinin programındaki yeni yön daha ziyade bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçların ve alınacak tedbirlerin seçiminde görülmektedir. Bu seçimde ağırlıkların değiştiğini ve AP'nin temel felsefesine uygun olarak "özel teşebbüsü destekleyici tedbirlere" ağırlık verildiğini görüyoruz.⁴⁴

"Dış politikada bir yandan temel prensiplere riayet etmek, diğer bir yandan da milletlerarası realiteleri kaale almak" temel prensip olarak sunulmuştur.

I. Demirel Hükümetinin programında dış politikanın temellerini, ülke güvenliği, barış, uluslar arası işbirliği, uluslar arası işbirliğinin çerçevesini genişletmek, dış politikanın ülkenin kalkınma çabalarına yardımcı olmak oluşturmaktadır. "Bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne saygı, hak eşitliği prensipleri dairesinde komşu devletlerle iyi geçinmek işbirliğini geliştirmek, bölgemizde gerginliğe ve ihtilaflara yol açacak durumları önlemek dış siyasetimizde önem atfettiğimiz umdelerdir"⁴⁵ denmektedir.

Hükümetin dış politika alanındaki önemle vurguladığı bir konuda Kıbrıs Meselesinin Türkiye'nin ve Kıbrıs'taki soydaşlarımızın hak ve menfaatlerine uygun bir şekilde halledilmesidir.

---

⁴³ Milletlerarası Ticaret ve Tarifeler Antlaşması, İMF, OECD, Ortak Pazar ile ilişkileri kapsamaktadır.

⁴⁴ Besim ÜSTÜNEL, "Hükümet Programı", *Cumhuriyet*, 06.11.1965, s.2.

⁴⁵ **TBMMTD, MM**, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; ÖZTÜRK, **a.g.e.**658-667.

Hükümetin dış politikasına yönelik sert eleştiriler TİP'ten geldi. TİP, Türkiye'nin Amerika'nın peyki, uydusu, sömürgesi olduğunu iddia etti. Başbakanı Türkiye'de Türklerin giremediği üstlerin durumunu sordu. Demirel, Türkiye'de Amerikan üstlerinin bulunmadığını ülkedeki üstlerin NATO'ya ait ve savunma maksatlı olduğunu belirtti. TİP' in tam bağımsız Türkiye iddiasına cevap veren Demirel, dış politika konusunda "Bugün dünyada bir memleket ne kadar kuvvetli olursa olsun tek başına yaşayamaz. Kolektif emniyet sistemine dayanmak lazımdır. Ama bu dayanmak bağımsızlığı gölge düşürmek için değildir"⁴⁶ dedi.

Programda petrol, madencilik, ulaştırma, habercilik, gümrük, tekel, imar ve iskân, toprak politikası, hayvancılık, su ürünleri, tarımsal gelişme, su kaynakları, elektrik enerjisi, millî savunma gibi konulara programda ayrıntılı bir şekilde geniş yer verilmiştir.⁴⁷

Mecliste programın görüşülmesine 6 Kasım'da başlanmış, uzun süren müzakereler sonucunda 11 Kasım'da oylamaya geçilmiştir. Oylamaya 436 milletvekili katılmış, hükümet 172 aleyhte, 10 çekimser oya karşı 252 oyla güvenoyu almıştır.⁴⁸

2.4. CUMHURBAŞKANLIĞI SORUNU

I.Demirel hükümetinin karşılaştığı pek çok sorundan birisi Cumhurbaşkanı Gürsel'in hastalığı oldu. 27 Mayıs ihtilalinin önderliğini ve MBK Başkanlığını üstlenen Org. Cemal Gürsel 1960 sonbaharında rahatsızlanmış, arkasından kısmi bir felç geçirmişti. Bu nedenle kurucu meclisin ilk toplantısına katılamamış, konuşmasına onun yerine Fahri Özdilek yapmıştı.

---

⁴⁶ TBMMTD, MM, Dönem II, C.1, s.176.

⁴⁷ TBMMTD, MM, Dönem II, C.1, s.74-97.

⁴⁸ TBMMTD, MM, Dönem II, C.1, s.323.

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra sık sık yenilenen bu rahatsızlığı giderek artmıştı. Gürsel'in tedavisinin yurt dışında sürdürülmesi gereği vardı. Ancak ABD ile ilişkilerin soğuk olması nedeniyle tedavinin nerede yapılacağı tartışma konusu oldu. Oldukça zor olan kararı Başbakan Demirel verdi. Gürsel, Başkan Johnson'un özel uçağı ile ABD Washington'a götürüldü. Tıp tedavinin İsveç'te yapılması gerektiğini savundu.⁴⁹

Gürsel'in devlet başkanı olarak görevini devam etmesine sağlığının izin verip veremeyeceğı meçhuldü. Cumhurbaşkanlığına vekâleten senato başkanı İbrahim Şevki Atasagun aldı. İki gün sonra Gürsel'in komaya girdiğı haberi geldi.⁵⁰ Başbakan'ın koma haberinden sonra ne yapacağı merak konusu idi. Kontenjan senatörü Cevat Açıkalın'ın Gürsel'in Türkiye'ye getirilmesi isteğı üzerine toplanan kabine Gürsel'in yurda getirilmesi kararını aldı. Gülhane hastanesine yatırılan Gürsel komadan çıkamamıştı.

Gürsel'in fiili Cumhurbaşkanlığı böylece sona ermişti. Hukuksal açıdan ise durum araştırılıyordu. Sonuçta, Gürsel'in bitkisel hayatta olduğunu, fiilen görevini sürdürmesinin imkânsız olduğunu bildiren, Gülhane Askerî Tıp Akademisi Başkanlığı tarafından hazırlanan 37 doktor tarafından imzalanan sağlık raporu Başbakan'a sunuldu. İlk kez karşılaşılan bu durum üzerine bu raporun hükümet yazısı ile TBMM'ne gönderilmesi ve yeni Cumhurbaşkanı seçiminin yapılması yoluna gidildi.⁵¹

AP içinden bir Cumhurbaşkanı seçirebilecek gücü vardı. Fakat öylesine günlerdi ki, böylesine önemli bir makam üzerinde tartışılmayan bir insanın getirilmesi daha doğru olacaktı. Demirel'in üzerinde durduğu asıl konu buydu. Bu arada Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay adı basın aracılığı ile kamuoyuna duyuruldu.

Aslında AP Meclis Gruplarında, Demirel'in tersine başka rüzgârlar esiyordu; Cumhurbaşkanı sivil olmalıydı, Demirel'in de aynı biçimde

---

⁴⁹ CUMHURİYET, 03.02.1966

⁵⁰ CUMHURİYET, 12.02.1966.

⁵¹ TBMMTD, Birleşik Toplantı, C.5, s.33 ;CUMHURİYET, 27.03.1966.

düşündüğüne şüphe yoktu. Ne var ki bir hükümet başkanı olarak diğer etkenleri de hesaba katmak zorundaydı. Henüz, bir ordu imgesi tüm canlılığını koruyordu. Demokrasiye geçmiştik geçmesine; fakat ordu, Çankaya'da "kendinden birini" istiyordu. Adı üzerinde tartışma çıkmayacak çeşitli "mihraklara" ters düşmeyecek, yeni iktidara yeni sorunlar getirmeyecek insan Cevdet Sunay'dı. Bütün gelişmeler hakkında, Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu ile MİT Başkanı Fuat Doğu tarafından İnönü'ye bilgi verilerek, görüşü ve onayı alındı. Bizzat Başbakan Demirel tarafından Sunay'a Cumhurbaşkanlığı önerildi.⁵²

Cumhurbaşkanı adaylık meselesi ile ilgili olarak Sadettin Bilgiç "Hatıralar" isimli eserinde şu şekilde yer vermiştir: İsmet Paşa'yı veya diğer partilerin genel başkanlarından birini Cumhurbaşkanı seçemezdik. Aksi takdirde, kendimizi inkâr etmiş olurduk. Demirel aday olduğu takdirde gizli oy açık tasnifte, 312 kişilik ortak grubumuzda yüzde 10'luk fire verecektik. Parti içerisinde Demirel'in destekleyeceği bir arkadaşın aday olması durumunda, bu fire yüzde 25'e çıkacak, diğer partilerin grupları oy vermeyecekleri için seçim tıkanacaktı. Sivil organların başındakilerin birinin adaylığı kimseyi tatmin etmeyecekti. Bu şartlar altında en iyisi Genelkurmay Başkanı'nı Cumhurbaşkanı yapmaktı. Askerî mercilerden bu konuda hiçbir telkin gelmemişti. Ama akim yolu bu idi. AP Hükümeti'nin huzur içinde çalışmaya ihtiyacı vardı. Ne yazık ki, sorunlar meşru zeminlerde tartışılacağı ve düşünüleceği yerde, çözümler daima bir "baskı" da aranmaktaydı.⁵³

Hükümet tarafından Genelkurmay Başkanı Sunay emekli edildi. Cumhurbaşkanlığı vekili tarafından Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör olarak atandı. Böylece Sunay parlamentoya girdi. 28 Mart 1966 günü 650 üyeli birleşik toplantıda TBMM'de 477 üyenin oyu ile Cumhurbaşkanı

---

⁵² ARCA YÜREK, a.g.e. s:92

⁵³ BİLGİÇ, a.g.e., s.162.

seçildi. Bu seçimde CKMP Genel Başkanı Türkeş'te Cumhurbaşkanlığı için adaylığını koymuş ye 11 oy almıştı.⁵⁴

Demirel yıllar sonra konuya ilişkin olarak şunları söylemiştir; "1966'da güç bizim elimizde. Biz kimi istersek Cumhurbaşkanı seçerdik, ama 1966'nın çok önemli bir özelliği vardır... Bizim, yaraları sarma, bizim kitlemizle o günkü ihtilalcileri barıştırmak, kucaklaştırmak gibi görevimiz vardı".⁵⁵ Böylece bugüne kadar hep AP aleyhine gelişen ordunun tutumu değişecek, hem de bu yolla AP iktidarının "İhtilal fobisinden" kurtuluşu sağlanacaktı.⁵⁶

2.5. AP ÜÇÜNCÜ BÜYÜK KONGRESİ

AP üçüncü büyük kongresi 27.11.1966'da başladı. GİK üyesi Vedat Ali Özkan'ın açılış konuşmasını yaptığı kongreye Gaziantep Belediye Başkanı İbrahim Tefik Kutlar, başkanlığa tek aday gösterilmiş ve seçilmiştir. 1575 üyenin katıldığı kongrede Yüksel Menderes, Nilüfer Gürsoy, Saadettin Bilgiç, Süleyman Demirel, Ali Fuat Başgil isimleri büyük ilgi görmüştür. Bu kongrede delegelerin daha çok milletvekilleri ve senatörlerden oluştuğu görülmektedir.⁵⁷

AP Genel Başkanı ve Başbakan Demirel başkanlık divanının seçilmesinden sonra 59 sayfa tutan konuşmasını, her sayfayı üç dakikada okumak suretiyle üç saate yakın bir süreçte tamamladı. Demirel bu konuşmasının başında 27 Mayıs ihtilalinden sonra AP'nin iş başına geldiği güne kadar geçen devrenin tahlilini yapmış ve bu beş yıllık süreyi bir huzursuzluk devri olarak nitelendirmiştir. 10 Ekim 1965 seçimleri ile ihtilaller silahlı ayaklanmalar ve koalisyonlar devrinin kapandığını belirten Demirel bu arada iktidarları süresince memlekette istikrarın sağlandığını da çeşitli

⁵⁴ TBMMTD, Birleşik Toplantı , C.5, s.35.

⁵⁵ Cüneyt ARCA YÜREK, *Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980*, Bilgi yayınevi, Ankara, 1990, s.465.

⁵⁶ Ümit CİZRE, *AP-Ordu İlişkileri, Bir İnkilemin Anatomisi*, İletişim Yay., İstanbul, 2002,s.68.

⁵⁷ CUMHURİYET, 28.11.1966

örneklerle anlattı. Siyasi felsefelerinin millete dayandığını ifade ederek "Bizim için millet her şeydir, hâkimiyet onundur onun sahip olduğu hakları hürriyetleri tehdit etmeye yetkili bir şahıs bir zümre bir sınıf olabileceğine inanılmaz serbest seçim hakkı bütün hakların ve hürriyetlerin dayanağı ve seçimle iktidara gelmiş bir iktidarda bu hakların ve hürriyetlerin teminatıdır" ve o dönemlerin ünlü söylemi olarak değerlendirilen "Büyük Türkiye hedefimizdir" demiştir.

Çeşitli yurt sorunları rejim ve dış politika konuları üzerinde duran Demirel, Atatürk'ün Bursa nutkunda da geniş yer verdiği ve bu konuda "Atatürk'e nispeti son derece şüpheli bu demeç sistemli tahriklerle ve teşviklerle harekete geçirilmek istenen masum kimselerin karşısına Atatürk'ün vasiyeti bir direktifi olarak konmaktadır" denilmiştir. "Millet kime direnecek?" sorusunu tartışarak, millet iradesini temsil ettiğini ifade etmiştir.

AP İkinci büyük kongresinde genel başkanlığı Demirel'e kaptıran daha sonra kabine dışında kalmayı tercih eden Bilgiç için bu kongre büyük önem taşımaktadır. "Geçici olarak" nitelendirildikleri Demirel kabinesinin ömrü yapılan hesaplara göre bu kongreye bağlı gözüküyordu. Parti içi hizip, Demirel'e karşı Bilgiç etrafında belirliyordu. Bilgiç hizbini "Hışımılılar" veya "Bilgiççiler" olarak adlandırılıyordu. Demirel'in grubu da "Yenilikçiler" veya "Yeminliler" olarak tanınıyordu.⁵⁸

"Bilgiççiler" gurubunun amacı Demirel'i Genel Başkanlıktan indirebilmektir. Kongrede Demirel'in karşısına Kadri Eroğan Genel Başkan adayı olarak çıkarıldı. Ancak oy kullanan 1468 delegenin 1239' u Süleyman Demirel'e 175' i ikinci aday Kadri Eroğan'a oy kullanmışlardı. Tasnif sonunda 45 oyun boş, 2 oyun Nazmiye Demirel'e, birer oyunda Nevi Eroğan'a ve Hamdi Maden'e verildiği anlaşıldı. Böylece Süleyman Demirel ezici bir çoğunlukla ikinci kez AP Genel başkanlığına seçiliyordu.⁵⁹

---

⁵⁸ BİLGİÇ, a.g.e., s.147.

⁵⁹ SON HAVADİS, 30.11.1966.

"Bilgiççiler" grubunun kongredeki diğer mücadelesi de GİK'e yönelikti. GİK üyelerinin seçimi esnasında kongrede delegelere tam 32 adet değişik renklere liste sunulmuştur. Yılmaz Çetiner'in belirttiği üzere bu listeler delegenin kulağına "Demirel'in listesidir" biçiminde tanıtıldı.⁶⁰

Bilgiç, "AP Üçüncü Büyük Kongresi'nde yine Demirel'le ters düştük. Ayrı ayrı listeler yaparak Genel idare Kurulu seçimlerinde etkili olmaya çalıştık. Demirel belki, "Ben liste yapmadım" diyebilir. Çünkü ben de yapmadım. Ama yaptırdık" demiştir.⁶¹

Tartışmalı seçim sonucunda 24 kişilik AP GİK listesi şu isimlerden oluşuyordu. Süleyman Demirel (Genel Başkan), İhsan Sabri Çağlayangil, Faruk Sükan, Talat Asal, Ahmet Topaloğlu, Nizamettin Erkmen, Sadettin Bilgiç, Cevat Önder, İsmet Sezgin, Vedat Ali Özkan, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan, Kamil Ocak, İsmail Hakkı Tekinel, Sabri Keskin, Sadık Perinçek, Nurettin Bulak, Ali İhsan Kırmımlı, Mustafa Gülcügil, Haldun Menteşeoğlu, Kevni Nedimoğlu, Selahattin Cizrelioğlu, İhsan Ataöv, Nuri Bayar, İhsan Kırmımlı, Ali Naili Erdem. Listede Bilgiç'e yakın isimlerden sadece Faruk Sükan, Cevat Önder, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan yer alıyordu. GİK daha çok ılımlılardan oluşuyordu.

AP 3. Büyük Kongresi, Bilgiççilerin yenilgisiyle sonuçlanması dışında, genel merkezin daha otoriter ve güçlü bir duruma gelmesinin işareti olmuştur. Diğer taraftan yapılan tüzük değişiklikleri ile liderin partiye hâkimiyeti güçlendirilmiştir.⁶²

---

⁶⁰ Adalet Partisi, **III Büyük Kongresi**, .Ankara, 1966, s.9

⁶¹ BİLGİÇ, **a.g.e.**, s.169-170.

⁶² BEKTAŞ, **a.g.e.** s. 157-158.

2.6. 5 HAZİRAN 1966 KISMI SENATO SEÇİMLERİ

Bu seçimde de AP iktidar olmasına rağmen daha önce sürdürdüğü propaganda konularını tekrarladı. 27 Mayıs'a karşı çıktı. Seçim kanununun değiştirilmesini istedi. En kısa zamanda genel af çıkarılacağını iddia etti. 5 Haziran 1966 günü kısmi senato seçimleri 23 ilde yapıldı. Millî Bakiye sistemine göre yapılan seçim sonuçlarına göre AP senatoda kazandığı sandalye sayısı 35, CHP'nin ise 13 oldu. Kısmi seçim CKMP' ye 1, MP 1, TİP 1, YTF 1' er senatör kazandırdı. Seçime katılma oranının düşük olması 1965 seçim sonuçlarına göre AP'nin ve YTP'nin daha az oy almasına yol açtı. CHP, TİP ve CKMP oylarında ise bir artış görüldü. CHP Genel Başkanı İnönü yaptığı basın toplantısında seçimlerde aldıkları sonucun sebebini "Nurcuların tahminimizden daha yaygın olması ve canla başla iktidara yardım etmeleri" olduğunu ileri sürdü.⁶³ AP Genel Başkanı, AP grubunda gündem dışı konuşmada kısmi senato seçimlerinde AP'nin yüzde beş artış kaydederek, yüzde elli yedi oy aldığını belirtti.

2.7. I. DEMİREL HÜKÜMETİ'NDE KABİNE DEĞİŞİKLİĞİ

Muhalefetin bir rolü olmaksızın parti içi hizip baskın geldi ve Başbakan Demirel kabinede değişiklik yapmak zorunda kaldı. Hükümet üyelerinin açıklandığı ilk andan itibaren kabinenin zayıf bir kabine olduğu ve amaçlanan yalnızca Demirel'in parti içinde tek adam olma isteğini pekiştirmek olduğu söylentileri yayılmaktaydı.⁶⁴ Ardından beş ay sonra kabinede değişiklik söylentileri başlamış ve kabinede değişikliğin gerekçesinin parti içindeki

---

⁶³ CUMHURİYET, 7 Haziran 1966

⁶⁴ BEKTAŞ, a.g.e., s.156.

bütün gruplardan temsilci almak olduğu belirtilmiş ve değişikliğin senato seçimlerinden sonraya ertelendiği bildirilmiştir.⁶⁵

1 Nisan 1967 tarihinde Bařbakan Demirel yeni hřkřmet űyelerini oluřturmuřtur. Yeni kabinede ařaęıdaki isimler yer aldı:

Başbakan	Sűleyman Demirel
Devlet Bakanı	Hűsamettin Atabeyli
Devlet Bakanı	Seyfi Őztűrk
Devlet Bakanı	Sadık Tekin Műftűoęlu
Devlet Bakanı	Kamil Ocak
Adalet Bakanı	Hasan Dinęer
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu
İişleri Bakanı	Faruk Sűkan
Dışışleri Bakanı	İ.Sabri Çağlayangil
Maliye Bakanı	Cihat Bilgehan
Milli Eğitim Bakanı	İlhami Erten
Bayındırlık Bakanı	Orhan Alp
Ticaret Bakanı	Ahmet Tűkel
Sağlık Bakanı	Vedat Ali Özkan
Gűmrűk Bakanı	İbrahim Tekin Műftűoęlu
Tarım Bakanı	Bahri Dağdaş
Ulaştırma Bakanı	Sadettin Bilgiç
Çalışma Bakanı	Ali Nail Erdem
Sanayi Bakanı	Mehmet Turgut

---

⁶⁵ CUMHURİYET, 5.5.1966.

Enerji Bakanı	Refet Sezgin
Turizm Bakanı	Nihat Kürşat
İmar Bakanı	Haldun Mentешеođlu
Köy İşleri Bakanı	Turgut Toker

Yeni kabine 3 Nisan'da Cumhurbaşkanınca onaylanarak göreve başlamıştır. ⁶⁶ Bu değişikler ile kabineye sekiz yeni bakan girmiştir.

Kabineden ayrılan bakanlar ise şunlardı: Osman Dengiz (MEB), İbrahim Deriner (Enerji), Ali Fuat Alişan (Devlet) Osman Sabit Avcı (Köy işleri), Edip Somuncuoğlu (Sağlık), Ethem Erdinç (Bayındırlık), Macit Zeren, (Ticaret), İlhan Gürsan (Maliye).

Böylelikle Demirel, parti içinde gittikçe büyüyen gruplaşmalara karşı önlem olarak partinin birliğini sağlarken, kendi otoritesini sağlamlaştırmış oluyordu. ⁶⁷

2.8. SEÇİM KANUNU'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİK

AP Anayasa ve seçim kanununun değiştirilmesi gerektiğini belirtiyordu. AP'ye göre seçimle teşekkül eden parlamentonun ülkedeki çeşitli akımları aksettirme görevi yanında güçlü ve tesirli bir hükümet kurmayı mümkün kılacak bir yapıya sahip olmasının hayati bir önemi vardı. 1951 seçimi sistemi ile Cumhuriyet Senatosu çoğunluk esasına Millet Meclisi ise Nisbî Temsil esasına dayandırılmıştır. AP bu seçim sisteminin tek başına iktidarı engellediğini iddia etmektedir. ⁶⁸ Gerçi bu seçim sistemi ile iktidara tek başına gelmeyi başarmıştır. Şimdi iktidar olarak seçim beyannamesinde yer alan bu değişiklikleri gerçekleştirmek arzusundadır.

⁶⁶ TBMMTD, MM, Dönem II. C.15.,s.449.

⁶⁷ SON HAVADİS, 02.04.1967.

⁶⁸ Adalet Partisi, 1965 Seçim Beyannamesi, s.6

Demirel Hükümetinin yeni yasal düzenlemeleri öngören tutumu CHP ve TİP tarafından sert tepki ile karşılandı. Anayasanın değiştirilmesi fikri İnönü tarafından AP iktidarının tereddütler ve dalgalanmalar göstermekte olduğu her an ciddi tehlikeler ve yeni sorunlarla karşılaşılabilceğini hükümetin amacının şimdilik anayasayı değiştirmek fikrinin vatandaşa işlenerek onu tedbirlerini hazırlamak gayesi olarak görülmüştür:

AP, meclis iç tüzüğünün 89. maddesini değiştirmek suretiyle gensoru önergelerinin haftanın bir gününde görüşülmesine yönelik çabası MP, CHP, TİP üyelerinin meclis toplantı salonuna girmeyerek protesto etmelerine yol açtı.

Muhalefetin engellemelerine rağmen hükümet, iç tüzük ve seçim kanununu meclise getirdi. Muhalefet AP'nin iç tüzük değişikliğini, seçim kanununa yönelik değişikliği gerçekleştirebilmek için basamak yaptığını iddia ediyordu. Böylece AP'nin meclisteki küçük partileri tasfiye edeceği AP'nin sahip olduğu oyların çok üstünde meclis üyeliğine böylece sahip olabileceği belirtiliyordu. Demirel ise "...Engelleme kullanırsa ve kullanılmakta devam ederse bu azınlığın çoğunluğa tahakküm etmesi demektir. Oysa Anayasa tahakkümü men eder.

İktidar seçim beyannamelerine koyduklarını gerçekleştirmek zorundadırlar. Bunları mevcut kanunları tatbik ederek veya ihtiyacı varsa yeni kanunlar çıkararak gerçekleştirilir. Eğer bu kanunlar içinde anayasaya aykırı olanlar varsa bugünkü anayasamız bunun sigortasını bulmuşlardır..."⁶⁹

1.3.1968'de meclis seçim kanununun değiştirilmesi tasarısını kabul etti. 1961 tarihli Seçim kanununun 32, 33 ve 35. maddeleri değiştirilerek Millî Bakiye Sistemi kaldırıldı.⁷⁰ CHP ve TİP milletvekilleri meclisi terk ederek protestolarını sürdürdü. İnönü açıklamasında "Bu çeşit vicdan hürriyeti anlayışı memleketi vatandaş çatışmasına götürmektedir. Endişe ediyoruz"

⁶⁹ CUMHURİYET, 30.1.1968

⁷⁰ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt27, 56.Birleşim,86-107.; SON HAVADİS, 02.03.1968.

açıklamasında bulundu. Demirel ise CHP'nin tutumunu değerlendirerek "CHP millî bakiyeyi "küçük partilerin koltuk değneği halinde kullanarak memleketi koalisyonla idare etmek için getirmiştir", demiştir. Mehmet Ali Aybar ise kanunu hükümet üyelerinin geri almasını istemiş demokrasinin başına geleceklerden sorumluluğun AP iktidarına ait olacağını bildirmiştir.⁷¹ Kanuna YTP ve GP muhalefet etmesine karşı barajlı D'hont sistemi ⁷² getirilmiştir. CKMP tarafından yeni seçim kanuna ilişkin olarak meclisin iki partili bir heyet olduğunu, AP'nin müebbet iktidar olma çabasına düştüğü bildirilmektedir. Muhalefetin yeni seçim kanunlarının sakıncalarını şu noktalarda toplamak mümkün: Yeni seçim Kanunu meclise daha fazla üye sokmak isteyen teşkilatı geliştirmiş, partilerin seçim şansı fazla olan bölgelere yoğunlaştırılacaktır. Muhalefetin tasfiyesi söz konusudur. Partilerin bölgesellikle birlikte etnik kümeleşmelere itmesi hatta mezhepçiliğin sömürülmesine kapı açabilecektir. Küçük partileri bu sistemle tasfiye etmeye çalışmak sonuçta büyük partiler karşısında yeni koalisyonların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Cumhurbaşkanı Sunay, seçim kanununu veto edilmesine yönelik teşebbüslere rağmen onayladı.

TİP Anayasa mahkemesine başvurdu. TİP seçim kanununun iptali için verdiği dilekçede özetle şu gerekçeler ileri sürülmüştür: Millet meclisi başkanlık divanı anayasanın 84.maddesine göre kurulmamıştır.

Anayasanın 89.maddesi gereğince gensoru önergelerinin görüşülmesi gereken oturumda seçim kanunu tasarısı görüşülerek kabul edilmiştir.

Cumhuriyet Senatosu geçici komisyonu anayasa ve senato iç tüzüğüne uygun olarak kurulmamıştır.

Kanun Anayasanın 2., 55. ve 56. maddelerine, genellikle çok parti rejimi ve demokratik ilkelere aykırıdır.

⁷¹ CUMHURİYET, 02.03.1968.

⁷² TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt27, 56.Birleşim,86-107; Bilgi için; Jean- Marie Cotteret ,Claude Emeri; Çeviren: Ahmet Kotil, **Seçim Sistemleri**, İletişim Yayınları, , İstanbul, 1994

Dokuzuncu basın toplantısını düzenleyen Süleyman Demirel ise bakiyeler sisteminin Anayasa ile bağdaşmadığını Anayasa'nın 55'inci maddesi ile seçim ilkesinin (seçimler serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır) açıklandığını bakiye sisteminin ise Anayasa'yı şu noktalarda zedelediğini belirtmiştir. "a. kanuna göre bakiyelerin üçte birini siyasi partilerin idarecileri istimal etmek yetkisine sahiptir. Böylece seçmen iradesi yerine muayyen şahsın veya heyetin iradesi hâkim kılınmakta ve iki dereceli bir seçime girmiş olmaktadır. Bu hal ise 55. maddenin koyduğu tek dereceli seçim prensibini ihlal etmektedir.

b. Bağımsız oylarını kuvvetlendirme yönünden de anayasanın eşitlik prensibi ihlal edilmektedir. Zira bakiyeler sisteminde bağımsızların oylar barajı aşmadığı takdirde hesaba katılmadığı halde siyasi parti adaylarının aldıkları tek oy dahi hesaba katılmaktadır. Bakiyeler sistemi hesabı güç, yanıltıcı ve millî iradenin tecellisini geciktirici durumdadır".⁷³

Anayasa mahkemesine 32 senatörün imzaladığı seçim kanununu iptal başvurusu geldi.⁷⁴

Seçim kanunu dışında AP' ye yönelik muhalefeti CHP partizan idare suiistimaller, irtica, pahalılık konuları çerçevesinde TİP ise doğu sorunu, petrol sorunu, yabancı sermaye konularına yönelik olarak sürdürüyorlardı. AP ise tabii senatörlük kurumuna servet beyannamelerinin kaldırılmasına yönelik önceliğini sürdürüyordu.

2.9. AP DÖRDÜNCÜ BÜYÜK KONGRESİ

Büyük kongre öncesi AP'de üç grup görünüyordu. Her grup il kongrelerine kendi gruplarını getirebilmek için mücadele etti. Bu üç grup Demirel grubu, Bilgiççiler ve üçüncü dünya adıyla anılan ılımlı milletvekillerini

⁷³ Süleyman Demirel, **9. Basın Toplantısı**, Cumhuriyet, 24.3.1968

⁷⁴ CUMHURİYET, 1.4.1968

içine alan orta gruptu. AP içinde çatışmaların kaynağı senato ve mahalli seçimler sonuçlarına dayanmaktadır. Seçimlerin bazı yerlerde kaybı genel başkan yardımcısı Aydın Yalçın tarafından bazı Bakanların sorumlu tutulmasına yol açmıştı. Yeminlilerde bazı Bakanları sorumlu tutmuşlardı.

Büyük çekişmelere neden olan seçim 5 Kasım 1968'de yapıldı. Başbakan'ın hazırlattığı sağ kanat listesi kazandı. Buna göre grup idare kurulu, Ziya Öztürk, Sedat Akay, Zühtü Pehlivanlı, Muammer Baykan, Muzaffer Döşemeci, Cemal Külahlı, Cahit Karakaş Enver Kaplan, Önal Sakar, Fevzi Fırat, Gültekin Sakarya, Remzi Şener isimli üyelere oluştu. Grup başkan vekilliklerini ise 114 oyla Ethem Kılınçoğlu ve 101 oyla Sabit Osman Avcı seçilmiştir.⁷⁵

Kongre tarihi yaklaştıkça AP içindeki gruplar arası mücadele hızlanarak büyük kulis faaliyetine geçilmiştir. 1969 yılının seçim yılı oluşu milletvekili adaylıklarının kesinleştirmek isteyenlerin meclis grup idare kurulu üyeliğinde olduğu gibi GİK girebilme mücadelesine yol açmış gittikçe keskinleşen bu ortamı Genel Başkan Demirel, "...Ben kim seçilirse onlarla çalışırım." diyerek yatıştırmaya çalışmıştır.

Birleşim 29 Kasım 1968 günü Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Gülcigil ve GİK üyesi İsmet Sezgin tarafından açıldı. 57 il başkanının verdiği önerge ile başkanlığa Malatya il başkanı Selahattin Aydın ittifakla başkan seçildi.⁷⁶ Genel başkan Demirel, Kongrede 77 sayfalık bir metinden hareketle kongre üyelerine seslendi. Konuşmasının başında millet meclisinin aksine karar almadığı takdirde seçimlerin 12 Ekim 1969 tarihinde yani 10 ay sonra yapılacağını belirterek yapılması gereken yasal düzenlemelere değinerek tedbirler kanununun yürürlükten kaldırılacağını, "Anayasa nizamına karşı işlenen fiillerin önlenmesi hakkında" bir kanun tasarısı ile TRT kanun tasarısının meclise sevk edileceğini söylemiş özel kuruluşlar ile Anayasa

---

⁷⁵ SON HAVADİS, 06.11.1968.

⁷⁶ SON HAVADİS, 30.11.1968.

kuruluşlarından söz açarak "hiç bir müessese TBMM'nin üstünde değildir." demiştir.⁷⁷

Demirel siyasi hakların iadesi konusunda ise şunları söylemiştir. "Şikâyet konularının halli bir meseleyi hallederken yeni meseleler çıkarmamak yeni husumetler meydana getirmemek gerçeği içerisinde mümkün olur. AP'nin iktidarda olduğu ve yurdun tüm huzurlardan sorumlu olduğu unutulmamalıdır". Düzen sorununa da değinen Genel Başkan sorunu ortaya koyarken şu ifadelere yer vermiştir: Düzen düşmanlığı devlet düşmanlığı rejim tartışmaları geçen iki yılın kamuoyunu işgal eden meseleleri haline gelmiştir. Biz bütün bu hadiseleri ve gelişmeleri konuşmaya başlamış bir ülkede tezahürleri addettik. Siyasi mücadeleyi bir galeyan ile neticelenecek şekilde kızdırmadık hürriyetlere tahammül edebilmek lazımdır. İstimalinden hiç ve suiistimalinden bir dereceye kadar korkmamak gerekir. Zira hürriyetlerin istimali esastır. Suiistimalin ise müeyyideleri vardır. Kötüye kullanılır endişesini bertaraf etmek için hürriyetleri bertaraf etmeye gidemeyiz."

Türkiye'nin dış politikası ise AP'nin "çok yönlü" dış politikası ile yeni bir sürece girecekti. İç politikada Türkiye'nin bir siyasi çekişmeler ülkesi olamayacağından hareketle "İktidar muhalefet diyalogu kapanmamalıdır" denilen konuşmada milletin yüzde 47'sini temsil eden muhalefetin de göz önünde bulundurarak "Denge devrine girildiği " belirtildi. Öğrenci hareketleri konusunda "bazı çevrelerce cesaret kırıcı bir tavrın takınılmaya başlamış olmasından" duyduğu memnuniyeti bildirmiştir. Demirel konuşmasını şu anlamlı saptama ile tamamlamıştır, "Memleketimizde demokrasinin bütün müesseseleri ile gelişip yerleşmesi demek siyasi iktidarların kansız, sorgusuz, işkencesiz, tehditsiz, korkusuz gitmesini ve gelmesinin başarılı olmuş olması demektir. Bu süngü ve namlu yerine sandığın ikamesidir."⁷⁸

⁷⁷ SON HAVADİS, 30.11.1968.

⁷⁸ SON HAVADİS, 30.11.1968.

Sonuç olarak AP genel başkanı konuşmasında hemen hemen değinmediği hiç bir konu bırakmamıştır. Özgürlük düzeninden anayasa kuruluşlarına iç ve dış politikaya yatırımlara sanayileşmeye partiler arası ilişkilere değin tüm yurt sorunlarını bir bir ele aldı. Her birini ayrı ayrı açıdan inceleyip kendi açısından değerlendirdi.

Kongrenin ikinci gününde eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesi için verilen 439 imzalı tek tip önergeler oy birliği ile çoğunlukla kabul edilmiştir.⁷⁹

Bu tek tip önergelere karşı Başbakan Demirel GİK üyeleri ve Bakanlar itirazda bulunmadılar, oyda kullanmadılar. Bu çekimserlik geçiş devri sorumluluğu taşıyan Başbakanın tutumundan ibarettir. Alınan bu karar bir temenni niteliğindedir. Anayasa'nın değiştirilmesi için gerekli 2/3 çoğunluğa sahip olmayan AP belli ki 1968 seçimlerine anayasayı değiştirme sloganı ile girecekti. Dördüncü büyük kongrenin kamuoyuna yansımaları "Eski DP'lilere siyasi haklarının verilmesi" şeklinde oldu. Büyük tartışmaların başlamasına yol açtı.

AP dördüncü büyük kongresinde GİK seçimleri büyük bir çekişme yaşanmasına yol açtı. 1968 seçimleri nedeniyle GİK'e olan ilgi yoğundu. Genel başkan Süleyman Demirel'in listesine Sadettin Bilgiç'in listesi katıldı. İlk oylama sonucunda seçimleri kazanan 17 üyenin "yeminliler" listesinden olmaları Bilgiç ve arkadaşlarının itirazlarına yol açtı.⁸⁰ Bunun üzerine kongre başkanlık divanı, noterler itirazcılar huzurunda 30 saat 30 dakika devam eden ikinci sayım sonucunda GİK üyeleri kesinleşti.

Genel idare kurulu şu üyelerden oluştu: Yüksel Menderes (1447), Talat Asal (1177), İhsan Sabri Çağlayangil (923), Sadettin Bilgiç (911), Ahmet Topaloğlu (841), Faruk Sükan (834), Cihat Bilgehan (820), Turhan Kapanlı (804), Mehmet Turgut (803), Kevni Nedimoğlu (801), Cevat Önder (777), İhsan Atağı (177), Kamil Ocak (774), Mustafa Gülcigil (769), Necmettin

⁷⁹ Adalet Partisi, **Dördüncü Büyük Kongresi Raporu**, Kasım 1968.

⁸⁰ BİLGİÇ, a.g.e., s.182-183.

Cevheri (768), İsmet Sezgin (751) Ali İhsan Birincioğlu (751), Ali Naili Erdem (741), Fethi Tevetoğlu (738), İsmail Hakkı Tekinel (735), Sırrı Turanlı (732), Fevzi Fırat (732), Nuri Bayar (711).

GİK yedekte bulunan beş üye içinde Aydın Yalçın, Sabri Keskin İbrahim Tekinel, İsmail Angı, Remzi Şenel isimleri dikkat çekiyordu. Sadık Perinçek, Osman Şahinoğlu, Fethi Tevetoğlu, Sabri Keskin, Selahattin Cizrelioğlu, Ali İhsan Kırımlı, Şinasi Osma, yeni GİK' e giremeyen eski üyelerdi.

GİK üyeliğine seçilenler arasında 8 Bakanın bulunması yeni bir soruna yol açtı. AP iç tüzüğüne göre GİK'de Başbakanda dâhil olmak üzere 8 bakan bulunabilmektedir. Bu durumda bakanlardan birinin ya kabineden ya da GİK'ten istifa etmesi gerekiyordu. Genel başkan Demirel'e rağmen adaylıklarını koyan Mehmet Turgut, Ahmet Topaloğlu, İbrahim Tekin, Ali Naili Erdem gibi isimlere muhalif görülen Demirel'in kendi izni dışında adaylığını koymak isteyen bakanların istifa dilekçelerini istemiş olması hükümet bunalımına yol açacak koşulları hazırladı. Sanayi bakanı Mehmet Turgut'un istifasını Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem'in istifası izledi.⁸¹ Bu bakanların birlikte hareket ettikleri kendilerinden "altılar" olarak söz edilen diğer Bilgiççi isimler Cihat Bilgehan, Faruk Sükan, İbrahim Tekin'in beraber geldik beraber gideriz görüşünü ileri sürmeleri kabinede ve AP de rahatsızlık yarattı. Bu kongrede ve ondan önce yapılan il kongrelerinde Bilgiççiler ile yeminliler arası son derece açılmış ve mücadele sertleşmişti.

Yeminliler, "altılıları" partizanlık yapmakla bakanlık güçlerini, kendi hizipleri emrinde çalıştırmakla suçlamaktadır. GİK'in delege oyları ile seçildiği için bir şey yapmanın imkânı yoktu. Ancak hükümette bir değişiklik söz konusu olabilecekti. Bakan Nihat Kürşat yaptığı açıklamada Ali Naili Erdem'in istifasında art niyet aranmamasını tüzüğün zaruretine bağlı olarak GİK'i tercihine bağlı bir gelişmenin söz konusu olduğunu belirtilmiştir.

---

⁸¹ SON HAVADİS, 3.12.1968

Ecevit AP'nin içinde bulunduğu duruma ilişkin olarak "kendi içinde böylesine bölünmüş ve huzursuz bir partinin memleket idare etmesi kolay olamaz" değerlendirmesinde bulunmuştur.

Kongre'de Demirel'den başka bir aday olmadığı için seçimin açık oylama ile yapılması ittifakla kabul edilmiştir. Demirel yapılan açık oylama ile tekrar AP Genel Başkanı seçilmiştir.⁸²

AP içinde süregelen değişimin çeşitli nedenleri vardır. Nedenlerden birincisi genel başkanın hizipler karşısında tarafsız davranmamasıdır. Bu iddianın sahibi Bilgiççilere göre, Demirel'de görüntüde hizip çatışmalarının dışında kalmakta fakat araçlar yoluyla, delegeyi etkilemektedir. Hatta delegeler üzerinde yeminliler baskısını yürüten genel başkanın kardeşidir. Demirel karma bir liste yapması için söz verdiği halde onun adına hareket eden araçlar evlerde otellerde ayrı ayrı toplantılar yapmışlardı. Demirel'in yeminlilerden en az yirmi ikisinin GİK'e girmesini istediği telkin edilmiştir.

Yeminlilere göre karma liste konusunda anlaşmaya vardıktan sonra delegeleri Bilgiççiler tarafından şaşırtmak için ayrı ayrı listeler hazırlandı. Böylece GİK'te çoğunluğu ele almak istemişlerdir. Bundan başka Bilgiççilere üzerinde anlaşma yapılan isimlere karşı muhalif partililerin bile başvurmadıkları bir yıpratma kampanyasına girişmişlerdir.⁸³

Aslında bu doğrudan doğruya partideki hizipleşmeler yüzünden, kişisel çekişmeler yüzünden çıkan ve kısa zamanda karmaşık bir hale gelen bir kavgaadır. Ve Demirel alternatifi olmayan bir liderdi. Toplanan GİK'te genel sekreterliğe Nizamettin Erkmen genel muhasipliğe ise İsmet Sezgin seçildi. Daha sonra yapılan temsilciler meclisi aday seçiminde yeminlilerle Bilgiççiler arasında geçti. Yeminliler listesinde Ali Esat Birol, Ahmet Çakmak İbrahim Aytaç, Hamdi Maden, Muzaffer Akdoğanlı, Nihat Özel, Ali İhsan Ulubahir, Latif Aküzüm, Enver Turgut, Ali Rıza Çetiner, Bilgiççiler listesinde ise Ahmet

---

⁸² SON HAVADİS, 2.12.1968

⁸³ BİLGİÇ, a.g.e., s.180-182.

Can Bilgin, Sadi Pehlivanoglu, Yaşar Arıbaş, İsmail Hakkı Akdoğan, A.Celalettin Topala, Şükrü Akkan, Cevdet Celaloğlu, isimleri yer aldı. Seçimi yeminliler listesi kazandı.

2.10. DP'LİLERİN SİYASİ HAKLARININ İADESİ

Siyaset yasaklı eski DP'liler AP'nin izlediği siyasette umduklarını bulamayınca Celal Bayar'ın başkanlığında "Bizim Ev" adlı bir kulüp kurdular. Kulüp siyasi amaçlı olmamasına karşın çok geçmeden AP için bir baskı grubu biçimine dönüştü. AP dördüncü kongresinde alınan kararlar bunu doğruluyordu. Ancak eski demokratlara siyasal haklarının iadesinin bir an önce verilmesi gerekiyordu. Bunun önündeki engel ise AP Genel Başkanı Demirel olarak görülüyordu.

Hükümet, Büyük Kongre yapıp Genel idare Kurulu ve Başkanlık Divanı oluştuktan sonra, DP'lilerin siyasi haklarının iadesi için kongrenin aldığı kararın uygulanmasına geçti.

İlginçtir ki bu konudaki ilk ve önemli adım İnönü tarafından atıldı. İnönü 219 milletvekiline imzalatıp meclise verilen tasarıyı destekleyeceğini bildirdi. İnönü-Bayar görüşmeleri gerçekleşti.⁸⁴ CHP'nin konuyu benimsemesinin gerisinde sağ seçmenler nezdindeki imajını yumuşatma ve oy telaşının olduğu da kesindir.⁸⁵

Anayasa değişikliği teklifi 1969 Mayıs ayında Meclis'e verildi. Anayasa'nın 68. maddenin değiştirilmesine ve geçici 11. maddesinin kaldırılmasına dair Kanun teklifi⁸⁶ mecliste görüşülmeye başlandığı günden itibaren yoğun tartışmalar başladı. AP Kongresinde alınan kararın

⁸⁴ CUMHURİYET, 15.5.1969.

⁸⁵ CİZRE, a.g.e., s.85.

⁸⁶ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt 36, 94.Birleşim, s.509-525.

uygulanması girişiminin rejim sorununa yol açabileceği muhalif TİP milletvekilleri tarafından dile getirildi.⁸⁷

Teklif meclis komisyonlarında görüşülürken Genel İdare Kurulu'nun da gündemine gelmişti, İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan Genel idare Kurulu Toplantısı'nda "Silahlı Kuvvetler' in bu konudaki eğilimi yoklandı mı?" diye sorunca, Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, "Efendiye bir bakanlık yetmiyor, iki bakanlığı idare edecek. Askerin bu konuda en ufak bir reaksiyonu yok" cevabını verdi. Aslında Genel İdare Kurulu Büyük Kongre'den direktif aldığı için, siyasi hakların iadesi konusuna çoktan istekliydi.

Meclis'te, 1965 seçimlerinde yüzde 52.9 oy almış AP'nin 240, yüzde 28.7 oy almış CHP'nin ise 134 milletvekili vardı. Dolayısıyla bu teklifin arkasında en azından yüzde 81.6 oranında seçmen desteği ve yüzde 80.3 oranında Meclis desteği bulunuyordu. Anayasa değişikliği için bundan üstün ve gerçek bir destek bulmak mümkün değildi. Bu duruma ve Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'na birkaç gün evvelki genel idare kurulundaki teminatına rağmen, Komuta Konseyi, altını tutamadığı iddiasıyla ve Cumhurbaşkanı eliyle hükümete değil Meclis'e muhtıra verebiliyordu.⁸⁸

Bilgiç, konuyla ilgili gelişen olayları "Hatıralar"ında şu şekilde aktarmıştır: Cumhurbaşkanı Meclis Başkanını davet ederek durumu kendisine anlatıyor, Meclis Başkanı da Köşk'ten dönüşünde durumu Başbakan'a aktarıyordu. Bozbeyli, Demirel, Sükan birlikte idiler ve beni de çağırdılar. Oldukça telaşlı ve düşünceliydiler. "Oğlunuz mu oldu?" diye sordum. Anadolu'da olağanüstü durumlarda böyle denirdi. Demirel "Evet" dedi ve olayı anlattı, "İkinci müzakereyi yaparak teklifi Meclis'ten geçirelim. Gerekirse Senato'nun gündeminde tutalım" dedim ve ekledim:

⁸⁷ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt 36, 84.Birleşim, s.509.

⁸⁸ BİLGİÇ, a.g.e., s.185-186.

"Sayın Başbakan gerekli incelemeyi yapsın. İkinci müzakerenin bugün yapılıp yapılamayacağını Bozbeyli'ye bildirsın. İkinci oylama yapılmadan Meclis tatile girerse teklif kadük olur. Millete meseleyi anlatamayız."

"Meclis toplandı. Çoğunluk da vardı. Başkan buna rağmen yoklamaya devam ediyordu. Çünkü Başbakan'a yolladığı pusulalara cevap alamıyordu. Verilen tezkereleri alıp cebine koyuyor ve kimseye bir şey söylemiyordu. Anayasa Komisyonu Başkanı İsmail Hakkı Yıldırım, öncelik önergesini verdi ve Başkan oylamaya geçti. Meclis'teki ikinci oylamada anayasa tadili üçte iki çoğunlukla kabul edildi. Oylamadan sonra Meclis Başkanı'nın odasına çıktık. Hemen hemen hepimiz oradaydık. Ferruh Bozbeyli, Başbakan'a, "Size gönderdiğim pusulalara niçin cevap vermediniz?" diye sordu. Demirel, soruya cevap vermeden, "İkinci oylama bugün yapıldı, iyi oldu" demekle yetindi. Kanun Senato'ya gönderildi. Bu arada usul yönünden bir sorun gündeme geldi. Meclis Başkanı haklı olarak ve emsalleri de göz önüne alarak, on gün içerisinde Senato'da görüşülmediği takdirde kanunu Cumhurbaşkanı'nın onayına göndermek konusunda kararlı idi".⁸⁹

Demirel iki arada bir derede kalmıştı. Bir yandan AP Büyük Kongresi'nde alınmış karar vardı. Öte yandan Komuta Konseyi'nin kanunun çıkmaması yönünde baskısı devam ediyordu. Buna bir yerde kendisi sebep olmuştu. Çünkü askerlere de, DP'lilere de kendi eğilimlerine uygun teminat vermişti. Birbiriyle çelişen bu teminatların yerine getirilmesi mümkün değildi. Eninde sonunda taraflarından birisi kendilerine verilen sözün tutulmadığını iddia edecekti. Burada da öyle oldu. Hem DP'liler hem askerler kırıldılar. Senato Başkan Vekili Lütfü Tokoğlu kanunu komisyona iade etti.⁹⁰ Bu durum AP'li senatörlerin tepkisine yol açmıştı. Ancak Meclis'i tatile sokmaktan başka yapılabilecek bir şey kalmamıştı. Böylece kanun kadük olmaktan kurtuldu.

⁸⁹ BİLGİÇ, a.g.e., s.186-187., **TBMMTD, MM**, Dönem II, Cilt 36, 94.Birleşim, s.509-525.

⁹⁰ **CSTD**, Cilt 53, 68.Birleşim, s.519-523.

Seçimlerde tecelli edecek millet iradesinden sonra, kanun Senato'dan da geçirilecekti.

Anayasa'nın siyasi haklarla ilgili 68. maddesinin tadili sadece askerlerin değil, insan haklarını sadece kendileri ve kendileri gibi düşünenler için var sayan, karşı görüşe hak tanımayan herkesin tepkisine sebep oldu.

Mürettep bir Yüce Divan'ın "sizi buraya tıkan güç böyle istiyor" diyerek istinafsız verdiği karara dayandırılarak, 1961 şartlarında Anayasa'ya konmuş bir hükmün değişmesine, aynı Anayasa'nın 79. maddesinin (Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları açığa vurmaktan sorumlu tutulamaz) kesin hükmüne, DP'nin 419 milletvekilinin asgari 380 tanesine başka bir suçlama yapılmamasına rağmen 5 yıl ağır hapse mahkûm edilmiş ve üstelik 68. madde ile -affa uğrasalar da milletvekili seçilemezler- hükmü getirilmiştir.⁹¹

Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültelerinin öğretim üyeleri ve yardımcıları, yayınladıkları bildiri ile siyasi hakların iadesi konusundaki gelişmeleri "27 Mayıs Anayasası'nın temellerini sarsıcı" olarak nitelendirebiliyordu. Öğretim üyeleri ve yardımcılarının bildirisinde şöyle deniliyordu:

"Bizler, geleceğin adalet ve idari yönetim görevlilerini yetiştirmekle sorumlu olan insanlar olarak, bu tehlikeli gidişe karşı olduğumuzu kamuoyuna açıklar ve Anayasa'dan yana olan bütün kurumlan aynı davranışa çağırırız. Temel sorunları çözümlenmeden duran bir ülkede, hele laiklik konusundaki ters tutumların yankısı devam ederken, böyle bir sorunun ortaya atılmasını tarihe karşı sorumluluk duygusuyla ve Türk ulusunun yararlarıyla bağdaştıramıyorum. Anayasayla bütün vatandaşlara verilmiş, "uyanık bekçilik" görevinin bilincine sahip olanlar, Anayasa düzenini temelinden sarsacak bu çeşit davranışlara karşıyız." diye devam eden bu

---

⁹¹ BİLGİÇ, a.g.e., s.188.

bildiriyi, Prof. Faruk Erem, Prof. İlhan Arsel, Prof. Jale Akipek, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Celal Mihçioğlu, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Coşkun Üçok, Prof. Erol Cansel, Prof. Nermin Abadan, Prof. Münici Kapani, Prof. Akif Erginay, Prof. Cahit Talaş, Prof. İbrahim Yasa, Doçent Mukbil Özyürük, Doç. Mehmet Selik, Doç. Vahdet Arın, Doç. Ahmet Mumcu, Doç. Mümtaz Soysal, Doç. Türkkaya Ataöv, Doç. Gündüz Ökçün, Doç. Yılmaz Günel, Doç. Cevat Geray, Doç. Üren Arsan, Doç. Eralp Özgen, Asistan Adil Özkab, Asistan Cem Eroğul, Asistan Tuncer Karamustafaoğlu, Asistan Uğur Mumcu, Asistan Kurthan Fişek, Asistan Oğuz Onaran, Asistan Erdoğan Güçbilmez, Asistan Oya Tezel, Asistan Fırat Özten, Asistan Yıldırım Uluer, Asistan Pars Esin, Asistan Said Dilik, Asistan Ergun Önen, Asistan Doğu Perinçek, Asistan Nevzat Toroslu, Asistan Halil Cin, Asistan Korkut Boratav, Asistan Mehmet Yücekök, Asistan Hasan Ersel, imzalamıştır.⁹²

Yeni bir askerî müdahale olasılığından çekinen Başbakan, olağanüstü bir tavizcilik örneği vererek AP'li senatörlerin tasarımı reddetmelerini sağlamak zorunda kalmıştır. Elbette ki bu zorunlu bir uzlaşdır. Öylesine ki Demirel bu durumu çok çarpıcı bir biçimde haklı göstermeye çalışmaktadır. "...Kim olsa başka bir şey yapamazdı"; "...siyasal hakları geri vermek görevimiz de, orduyu rencide etmemek görevimiz değil midir?" ve Demirel'in yıllar sonra başka bir demecinde de "12 Mart Muhtırasının gerisinde dahi bu siyasi haklar iadesi vardır" demiştir.⁹³

Gelişmelerden Bayar, Demirel'i sorumlu tuttu. AP'nin af konusu karşısındaki bu tutumu AP milletvekilleri Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy ve Samet Ağaoğlu'nun karısı Neriman Ağaoğlu'nun AP'den istifasına yol açtı.⁹⁴ Demirel'i cezalandırmak isteyen Celal Bayar ise 1969 seçimlerinde eski DP'lilere sandığa gitmemelerini söyledi.

---

⁹² CUMHURİYET, 16.05.1969.

⁹³ CİZRE, a.g.e., s.84-86.

⁹⁴ SON HAVADİS, 22.05.1969.

Eski DP'liler ile ilgili af kanunu ancak araya bir seçim dönemi girdikten sonra çıkarılabildiği. Kanun, 12 Ekim 1969 seçimlerinde, yeni seçmen desteği tazelandikten sonra Kasım 1969'da CHP'nin desteği ile çıkarıldı. Senatodan 6 Kasım 1969'da geçerek yasalaşan tasarı, Anayasa Mahkemesi kararı ile iptal edilmiş⁹⁵ ve sonunda 16 Haziran 1974 tarihinde yasalaşabilmiştir.

DP'lilerin siyasi haklarının iadesi meselesinde gelişen olaylar, o dönem Türkiye'sinin portresini çizmektedir. Sivil bir hükümet olan Demirel hükümetinin üzerinde ordu faktörünün rol ve önemi hiç azalmamış, aksine alabildiğine siyasallaşmış, bölünmüş ve darbeci eğilimleri bünyesinde barındırmaya devam etmiştir. Nihayet 12 Mart 1971 müdahalesiyle tamamen açığa çıkmıştır.

2.11. DEMİREL HÜKÜMETİ VE TOPLUMSAL OLAYLAR

2.11.1. Öğrenci Olayları

“1961 Demokrasisi”nde en önemli özellik, kimi zaman hükümetleri zor duruma düşürebilecek şekilde direniş ve eylemler yapabilen iki yeni ve dinamik gücün ortaya çıkmasıdır. Bu yeni dinamik güçlerden öğrenciler, esasen 27 Mayıs 1960'tan önce Demokrat Parti İktidarına karşı mücadeleleri ile ünlüydüler. Daha o yıllarda aydınların ve ordunun yanında etkin güç olmaya aday görünüyorlardı. 1961 Anayasasının kabulüyle bu durum daha da etkinleşmiştir. 1961 Anayasasının öngördüğü özgürlük ortamında bireylerin ya da kuruluşların kendi düşüncelerini ve isteklerini serbestçe açıklama ve bunu savunma olanağı sahip olmuşlardır. Artık her türlü düşünce yanlıları örgütlenerek kendi düşüncelerini, ideolojilerini yansıtan yoğun bir

---

⁹⁵ Gerekçeli karar 7 Haziran 1971 tarih ve 13 855 sayılı **Resmi Gazete**'de yayınlanmıştır

faaliyet içine girmişlerdir. Bu durumu oluşturan sadece 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükler değildir. 1968 yılında Avrupa'yı saran büyük öğrenci olayları, Türkiye'de de yansımaları göstermiştir.

Üniversite ve yüksekokullarda öğrenci eylemlerinin başladığı sağ ve sol kesimde aşırı grupların olduğu bir dönem başlamıştır. Sonradan "68 Kuşağı" diye anılan ve ünlenen öğrencilerin haklı bazı isteklerle seslerini duyurmaları başlangıçta hoşgörü ile karşılanmış, hatta üniversite yöneticileri ve kamuoyunun büyük kesimince de desteklenmişti. Fakat bu istekler, yerini, işgallere yakıp yıkmalara, adam kaçırmalara ve silahlı çatışmalara bırakmıştır. 1968 baharında başlayıp 3 yıl sürmüş ve ülkede yeni bir ara rejime gidilmesi sonucunu doğurmuştur.

Eğitim sistemini protesto eden öğrenciler, ilk defa Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde 10 Haziran 1968 boykot eylemini gerçekleştirdiler.⁹⁶ Eylem kısa sürede başka Fakülte ve Yüksekokullara da sıçrayarak yayılmıştır. İstanbul Üniversitesinde de bir gün sonra boykota başlanmış, onları Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Tıp Fakültesi, Fen Fakültesi öğrencileri takip etmişlerdir.⁹⁷ Önceleri bu boykot olayları kamuoyu ve siyasiler tarafından "masum öğrenci istekleri" olarak değerlendirilmişti.

Sınav yönetmeliğinde değişiklik yapılması, mezunlar için daha fazla iş olanakları sağlanması, eğitimin bazı branşlarında Latince zorunluluğunun kaldırılması istekleriyle ortaya çıkarı öğrenci hareketi bu isteklerini biraz daha genişletti. Üniversite öğrencileri Ankara, İstanbul, İzmir'de üniversite hastaneleri kurulmasını, öğrencilere daha fazla burs sağlanmasını, üniversite idaresine öğrencilerinde katılmasını mezunların işsizlik sigortasından faydalanmasını istediler.

---

⁹⁶ CUMHURİYET, 11.06.1968.

⁹⁷ CUMHURİYET, 12,13,14.06.1968.

Öğrencilerin bu isteklerini ilgili üniversite kurulları değerlendirmek için çeşitli toplantılar yapmış, isteklerinin bazılarını kabul etmişlerdir.⁹⁸

Başlangıçta üniversitenin kendi iç sorunu görülen öğrenci boykotları siyasal nitelik kazanmaması, kışkırtıcı olaylara dönüşmemesi Başbakan Demirel'in temennisiydi. 1968 yılında öğrenci hareketleri, yürüyüşlerden tedirginlik duyan delegeye Demirel'in "yollar yürümele aşınmaz" açıklamasında bulunması tartışmalara yeni bir boyut getirecektir.⁹⁹

Ama çok geçmeden boykotlar, fakülte ve yüksekokul binalarının işgal edilmesine dönüştürülmüş, bu yüzden de eğitim öğretim sürdürülememiştir. Bunun yanında bazı fakültelerde karşıt görüşlü öğrenciler taşlı sopalı kavgalar meydana gelmiş ve silahlı çatışmalar çıkmıştır. İşgaller kamuoyunda ve siyasal partilerde farklı değerlendirmelere yol açmıştı. Başta hükümet olmak üzere, CKMP ve onun devamı MHP ile Güven Partisi, buları yıkıcı sosyalist-komünist hareketler olarak niteleyip, gereken önlemlerin alınmasını istemeye başlamışlardır.

Olaylar ile ilgili olarak Mecliste 21 Haziran'da genel görüşmeler başlamış ve bu görüşmeler partiler arası yoğun tartışmalara yol açmıştır.¹⁰⁰ Görüşmelerde konuşan Başbakan Demirel, işgallerin öğretimi aksattığını, sınava girmek isteyen öğrencilerin bu haklarını kullanamadıklarını belirtmişti. Yasama organının isteklerine yanıt veren bir karar alamaması karşısında öğrenciler 29 Haziran'da TBMM önünde bir protesto toplantısı düzenlediler. Ancak toplum polisi bu toplantıya engel olmak isteyince arbede de bir öğrenci yaşamını yitirmişti. Üniversitedeki işgallerin kaldırılmaması nedeniyle Senato İstanbul Üniversitesini işgaller kaldırılıncaya kadar kapatma kararı aldı.¹⁰¹

Temmuz başında ise eylemlerin bir yandan işçi kesimine atladığı öte yandan da ABD ve NATO karşıtı bir içerik aldığı görülmüştü. Kısa sürede

⁹⁸ CUMHURİYET, 12,13,14.06.1968.

⁹⁹ SON HAVADİS, 14.06.1968.

¹⁰⁰ TBMMTD, MM, Dönem II. C.28, s.268.

¹⁰¹ CUMHURİYET, 25.06.1968.

öğrencilerle işçiler arasında bir dayanışmaya işbirliğine gidilmiş ve buna bir siyasal boyutta kazandırılmıştı.

Akdeniz'deki Amerikan 6. filonun NATO programları çerçevesinde 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a gelmesi aleyhine gösteriler oldu. Toplum polisi ile göstericiler arasında çatışma çıktı. İTÜ öğrenci yurdu toplum polisi tarafından basıldı. Ve 53 öğrenci ve 4 polis yaralandı.¹⁰² Daha sonra Amerika aleyhine gösteriler yapıldı. Başbakan Demirel bir demeç vererek "Devlet Egemenliğini" ezdirmeyeceklerini söyledi ve polisi savundu. Demirel hürriyetin kötüye kullanıldığından söz ederek hürriyetler kısıtlanmadan önleyici tedbirlerin alınamayacağını bildirdi.¹⁰³

Boykot, işgaller ve yürüyüşler zaman zaman çatışmalara dönüşürken milliyetçi-sağcı diye adlandırılan kesimde bu eylemlere karşı tavır almaya başlamışlardı. İstanbul ve Konya'da "komünizmi yerme" mitingi yapıldı. Kominizin karşıtı gösteriler sonucu İzmir Fuarında açılan Rus pavyonu iki gün sonra kapatıldı. Senato başkanı Moskova ziyaretini erteledi, 6.filonun İzmir'e gelişi ile sağ ve sol birbirleriyle çatıştı.

Millî Türk Talebeler Birliği sola karşı mitingler düzenledi. İstanbul'da gerçekleştirilen "komünistlere savaş" mitingine öğrencilerin yanı sıra esnaf ve sanatkârlarında yer aldığı elli bine yakın kişi katılmıştı.¹⁰⁴ Gerçekleştirilen mitinglerin ardından İzmir'de Hisar camisine bombalı bir eylem gerçekleştirilmiş olayda dört kişi yaralanmıştır.¹⁰⁵

Gaziantep'te de halk ile polis arasında bir çatışma patlak vermişti. İktidarın tutumunu protesto etmek isteyen bir grup Vali Konağına ve resmi binalara hücum edince polis açtığı ateş sonucunda bir vatandaş ölmüştü.

---

¹⁰² CUMHURİYET, 18.07.1968.

¹⁰³ SON HAVADİS, 26.07.1968

¹⁰⁴ SON HAVADİS, 4.08.1968.

¹⁰⁵ SON HAVADİS, 12.08.1968.

Ancak olaylar günlerce sürmüştü, olayları kışkırttıkları ileri sürülen 39 kişi tutuklanmıştı.¹⁰⁶

Ankara Üniversitesi Siyasal'daki boykotla birlikte öğrenci hareketi siyasal bir havaya bürünüyordu.¹⁰⁷ Amerikan büyük elçisi Robert Komner'in Ankara'ya gelişi ve ODTÜ ziyaretinde arabasının yakılması üzerine olası polis öğrenci çatışmasını önlemek adına ODTÜ tatil edildi.¹⁰⁸ Aralık 1968'de çıkan olaylar nedeniyle İstanbul Üniversitesi süresiz kapatılmıştı. Artık olaylar kendi akışları içine bırakılmış gibi birbirlerini izlemişti. 1968 yılı sona ererken olaylar gittikçe tırmanmış, sağ-sol kutuplaşmalar gittikçe artmıştı.

1968 yılında yükselen bu olaylarla siyasiler arasında da tansiyon gittikçe yükselmiş, sağ-sol kutuplaşmasından birbirlerini suçlamışlardır. Demirel Hükümeti, CKMP ve Güven Partisi sol fraksiyonlu eylemlerde, CHP ve özellikle'de TİP'i sorumlu tutmuştur. CHP'nin sorumlu tutulmasının nedeni "ortanın solu" meselesidir. Bunun sosyalist bir parti olduğuna dair söylemlere karşı CHP, "ortanın solunun 'sosyalizm' olmadığını" her platformda vurgulamıştır.¹⁰⁹ Buna karşın TİP, tüm boykot ve işgal eylemlerini bazen gizli bazen aleni bir şekilde desteklemiş, "demokratik girişimler" olarak gördüklerini beyan etmiştir.

Diğer taraftan CHP, CKMP'yi Siyasi Partiler Kanununa aykırı hareket ederek komando kampları kurduğunu eğitime başladığını ve hükümetinde bunu durduracak girişimde bulunmadığı bildirildi.¹¹⁰ Türkeş'in iddiaları ret ettiği gün, İnönü Türkiye'de faşizmin varlığından söz etti ve AP'nin bir kanadını aşırı sağcı komandolarla iş birliği yapmakla suçladı.¹¹¹

Olaylar "Kanlı Pazar" olarak anılan Taksim mitingi ile iyice tırmandı. 16 Şubat 1969'da İstanbul'da "emperyalizme ve sömürgeye karşı işçi yürüyüşü"

¹⁰⁶ CUMHURİYET, 15.11.1968.

¹⁰⁷ CUMHURİYET, 5.11.1968

¹⁰⁸ CUMHURİYET, 30.11.1968.

¹⁰⁹ CHP, XIX. Kurultayı, 18 Ekim 1968.

¹¹⁰ CUMHURİYET, 3.1.1969.

¹¹¹ CUMHURİYET, 12.1.1969.

düzenlenmiş, söz konusu yürüyüşü engellemek için sağ kesime mensup binlerce kişi Taksim meydanına gelmiş ve iki grup arasında büyük bir çatışma çıkmış, olayda iki kişi hayatını kaybetmiştir.¹¹² Artık "Milliyetçi" ve "Devrimci" gençler arasında çatışmalar söz konusu idi. Bu dönemde sürüp gitmekte olan öğrenci olayları çeşitli fakültelerin bir süre için kapatılmasına yol açmaktaydı. Bunun üzerine Ankara Üniversitesi İstanbul Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Yıldız Teknik Okulu ve İstanbul Teknik Üniversitesi dernekleri ile TMTF siyasetle uğraştıkları ileri sürülerek kapatıldı. ODTÜ ve SBF dernekleri de daha sonra kapatıldı¹¹³. Ancak İzmir'de 6. filo aleyhinde İstanbul ve Ankara'dan gelen gençlerinde katıldığı büyük gösteri, yürüyüşleri yapıldı. Öğrenci olaylarında öğrencilerin öldürülmesine yönelik gensoru TBMM'de AP çoğunluğu ile reddedildi. Başbakan'a göre bu olaylar masum istekleri aşırı siyasal sonuç çıkartmaya yönelik hatta bir ordu müdahalesini kışkırtan, hatta komünizmin ülkeye gelmesini isteyen davranışlara dönüşmüştü. Demirel bu söylemi ile olayların gün geçtikçe yayılması ve şiddetlenmesi ile uzanan 1971 Muhtırasını öngördüğü gözlenmektedir.

2.11.2. İşçi Hareketleri

İşçiler ise ekonomik ve sendikal haklarını elde etmek ve korumak için 1961 Anayasası'nın sağladığı imkânlarla yaptıkları yürüyüş ve grevlerle bir yandan toplumsal işbölümündeki yerlerinin bilincine varırlarken, öte yandan yönetimde söz ve karar sahibi oldukları yeni sendika birlikleri oluşturarak toplum hayatının her alanında etkili baskı grubu olma arayışı içindeydiler. 13 Şubat 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) adı ile kurulan yeni işçi birliği böylesi arayışların somut örneğidir.

---

¹¹² CUMHURİYET, 17.02.1969.

¹¹³ CUMHURİYET, 3.10.1969

Durmadan artan enflasyon ve ücretle çalışanların ekonomik durumunun gittikçe bozulmasından dolayı işçiler arasında genel bir huzursuzluğun yer aldığı bir dönemdi. İşçiler iş bırakma eyleminde buldukları gibi toplu sözleşme imzalamadıklarında fabrika işgal ediyordu. Böylece işçi polis çatışmaları, gözaltına alınmalar, tutuklanmalar toplumsal anarşiye sebep oluyordu. Ankara Gazeteciler Cemiyeti Kongresinde konuşan İnönü "Sosyal hayatımızda yeniden bir fırtınalı döneme ya girdik ya da girmek üzereyiz. Bunu ilk işaretini Sümerbank grevinde görüyoruz. Anlaşmazlığın bu kadar uzaması anlaşılacak şey değil" dedi.¹¹⁴

Harp-iş'in başlattığı grev İstanbul, İzmir, Ankara, İskenderun ve Adana'ya kısa sürede yayıldı. Türk-İş ise işçilerin emekliliklerine ilişkin tasarı 90 gün içinde yasalaşmazsa milyonlarca işçinin sokaklara döküleceğini söyledi. Polis gücü ile olayları durduramayan hükümet askerî birlikleri devreye soktu. Türk-İş emeklilik kanunu destekleyen ve 200 kadar işçinin katıldığı bir gösteri yürüyüşü düzenledi. İşçi hareketinin yaygınlaşması olayları durduramayan hükümetin polis gücünün yanı sıra askerî birlikleri de devreye sokmasına yol açtı.

2.12. ANAYASA NİZAMINI KORUMA KANUNU

Demirel hükümeti tarafından, meydana gelen şiddet eylemlerinin yaygınlaşması üzerine hazırlanan Anayasa Nizamının Koruma Kanunu tasarısı meclise sunuldu.¹¹⁵ Bu tasarı yasallaşırsa milletin bütünlüğünü tehlikeye düşürecek haberleri yazıları ve karikatürleri basanlar, sınıf mücadelesini ortaya süren din, ırk ya da bölgeselliğe dayanarak ayrıcalık faaliyetlerinde bulunanlar bir yıldan beş yıla kadar hapis cezasına

¹¹⁴ CUMHURİYET, 26.1.1969.

¹¹⁵ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt 36, 84.Birleşim, s.79.

çarpıtılacaktı. Bu tür faaliyetler şiddete yol açarsa ceza süresi beş ile on yıl arasında olacaktı.

Basın, muhalefet bu tasarımı sert bir dille eleştirdi. Bazı hukukçular bu tasarının temel haklara ve anayasaya aykırı olduğunu ve bir polis rejimine yol açacağını ileri sürdüler. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörler Kurulu konuyla ilgili bir bildiri yayımlandı.¹¹⁶ CHP'de sokaklardaki şiddet olaylarından hükümeti sorumlu tuttu. Hükümetin Anayasaya aykırı nizam tasarısını haklı göstermek için bu olayları kullanmaya hazırlandığını ileri sürdü. Türk-İş de Nizam Tasarısı aleyhinde bir bildiri yayımladı. Bildiride " Bu tasarı ne olayları sona erdirecektir, ne de anayasal düzeni koruyabilecektir" deniliyordu. Demirel "1960 modelinin tekrarı için adeta ellerinde kronometre bekleyenler bulunduğunu" Anayasa Nizamını Koruma Kanunu tasarısının ana hedefinin devletin şeklinin milletin ve ülkenin bütünlüğünün korunması olduğunu bu ana hedefte mutabakat olduğu takdirde teferruatta tartışmaya hazır olduğunu ifade etti.¹¹⁷ Artan kamuoyu baskısı karşısında Demirel hükümeti geri adım attı, nizam tasarısını tekrar görüşmek üzere meclisten geri aldı.¹¹⁸

2.13. TRT KANUNU

AP hükümeti tarafından hazırlanan TRT yasasında¹¹⁹ uygulamaya yönelik olarak aşağıdaki düzenlemeler getiriliyordu:

1) TRT'nin bağlı olduğu bakanlık başbakanlıktır. TRT yönetim kurulunda 4 hükümet 2 dinleyici 2 TRT mensupları temsilcisi bulunacak yönetim kurulu üye sayısı mevcut kanunda üniversitelerden seçilmesi öngörülen üyelerle 15 e çıkarılacaktır.

¹¹⁶ CUMHURİYET, 19.03.1969.

¹¹⁷ CUMHURİYET, 19.01.1969

¹¹⁸ MİLLİYET, 18.4.1969

¹¹⁹ TBMMTD,MM, Dönem II. C. 35.,66. Birleşim, s.152.

2) TRT yönetim, kurulunca hazırlanacak yönetmeliklerin onay mercii yeni tasarıya göre başbakanlıktır, yönetim kurulu aynı zamanda genel müdürü denetleyecek ve seçecektir. Yönetim kurulunca seçilecek genel müdür bakanlar kurulu kararıyla atanacak bakanlar kurulu kararıyla görevinden uzaklaşabilecektir.

3) Yönetim Kurulu üyelerinin ve genel müdürün görev süresi beş yıldan üç yıla indirilecektir.

4) TRT yorumları sınırlandırılacak yorumların kaynaklarını göstermek ve yorumcuyu açıklamak mecburiyeti olacaktır. TRT kendi adına yorumda bulunamayacaktır.

5) TRT personeline maaşının yüzde 60'tan fazla tazminat verilmeyecektir.

6) Haberler tarafsızlık ölçüsü yanında yapıcı toplum ulaçlarına uygun ve saygılı ideolojik cereyanlardan uzak iç ve dış politikaya uygun olmak zorunda olacaklardır

Bu yasal düzenlemeye CHP, MHP, CKMP, karşı çıktılar. TRT'nin anayasaya aykırı bir baskı altına almak maksadı güdüldüğü böylece hükümetin borazanı haline getirilmek istendiği iddia edildi. Demirel ise "Bunu iddia edenler TRT'de özerkliğin sorumsuzluk haline getirildiği ve bu sorumsuzluğun yayınlardan haklı şikâyetlere yol açtığı gerçeğini görmemekte menfaat umanlardır"¹²⁰ diyordu. Yasa tasarısı uzun dönem partiler arasında tartışmalara neden oldu ve 1969 yılında Meclis tatile girince tasarı kadük oldu.¹²¹

Ayrıca bu dönemde TRT ile ilgili başka bir gelişmede, Türkiye'de 31 Ocak 1968 tarihinde televizyon yayınına başlanmıştır.

---

¹²⁰ SON HAVADİS, 20.3.1969

¹²¹ CUMHURİYET, 30.05.1969.

2.14. PARLAMENTODA FARKLI GÖRÜŞLER

Cumhuriyet Türkiye'si parlamentolarının bileşimi incelendiğinde siyasi yelpazede yer alabilecek farklı görüşlere hiçbir dönemde hoşgörü ile bakılmadığı görülür. Cumhuriyeti kuran ve onunla özdeşleşerek iktidarını sürdüren CHP'den kopan bir grubun oluşturduğu ve 1950 -1960 arasında iktidar olan DP'ye izin verilmesinin özel nedenleri vardı. 1924'ün muhalefeti Terakkiperver Cumhuriyeti Fırkası ve 1930'un güdümlü muhalefeti Serbest Cumhuriyet Fırkası bir kenara bırakılırsa, 1946'da çok partili siyasete geçişte ve sonrasında kurulan DP dışındaki partilerin etkili olabildikleri söylenemez. Sistemin iki ana parti etrafında döndürülmek istenildiği de bir başka gerçektir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ABD güdümlü parlamentoculuk hareketinin belirgin özelliğidir.

1961 Anayasası ile başlayan evrenin 1946'ya göre olumlu yanı, özellikle 1965 seçimlerinde seçim sisteminin yardımıyla parlamentoya birbirleriyle farklı dünya görüşlerine sahip partilerin girebilmesidir. Farklı dünya görüşlerini benimseyen yurttaşların partiler şeklinde örgütlenmeleri ve kısıtlamalar altında olsa bile siyaset yapabilmeleri demokrasi açısından önemlidir. Belki böyle olumlu yanları fazla olduğu için 1961'den 1980 sonbaharına kadar yaşanan 20 yıla, öncesi ve sonrası ile kıyaslanarak "1961 Demokrasisi" demek mümkün olmaktadır.

2.14.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Değişim: Ortanın Solu

1960'lı yıllarda sosyal ve ekonomik sorunların oldukça geniş platformda tartışılabilir olması, özellikle aydınlar arasında sosyalist düşüncenin hızla taraftar bulması, CHP'yi yeni kimlik arayışına itmiştir. Elbette buna, bir de dış dünyada yaşanan yumuşamayı eklemek gerekmektedir.

CHP lideri İsmet İnönü sonradan -1972 yılında- kendisini partisinden ayrılmak zorunda bırakan değişim sürecini başlatan ortanın solu görüşünün aslında yeni bir şey olmayıp, devletin kuruluşundaki 6 ilkeye dayandığını şöyle anlatacaktır:

“CHP bünyesi itibariyle devletçi bir partidir. Bu sıfatla elbette ortanın solu bir anlayıştadır. 1923'teki harap ülkede devletçilik nasıl tek, eşi ve yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresi idiyse, bugün de ekonomik hayatımızın temel bir unsurudur.”¹²² Genel Başkan bir başka konuşmasında yukarıdaki tanımına şunu da ekliyordu. “Çağdaş uygarlığın üstüne çıkmak ancak devletçilikle mümkündür. Kalkınmamızı yaparken ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan bugünkü uygarlıkta kullanılan sağcı ve solcu deyimlerinin son ölçüsünü verelim dedik. Kırk yıldır devletçiyiz derken aynı şeyi söylüyoruz. Bunu için ortanın solundayız dedim. Aslında laikiz dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Halkçıysan ortanın solunda olursun”.¹²³

İnönü'nün sözleri karşı partilerce ve özellikle AP'nin bütün gösteri ve toplantılarında “ortanın solu Moskova yolu” şeklindeki söylemleriyle, partiler yelpazesinin merkezinde yer alan CHP'nin sol kanata geçmesi duyurulmak isteniliyordu. AP ve öteki muhafazakâr partiler, CHP'ye yönelttikleri suçlamayı yalnız seçim alanlarında değil parlamentoda da çeşitli tartışmalar esnasında sürdürmüşlerdir

Sağ kanatta AP'nin 1965'de tek başına iktidara gelmesinden sonra ortanın solu sloganıyla merkez-solda yer almaya çalışan CHP'de seçim yenilgisinin de etkisiyle bir dalgalanma yaşanacaktır.

Bülent Ecevit 1966'da yazdığı bir kitapta, CHP'ye küsen oyları üç kesimde toplamaktadır:

1- CHP'nin yaptığı veya yapacağı reformlarla kendi bir ölçüde sarsılacak olan bazı CHP'lilerin oyları. Toprak reformuyla bir kısım toprakları

¹²² Hikmet BİLA, **CHP (1919-1999)**, Doğan Kitap, İstanbul, Ekim 1999, 2. Baskı, s.214.

¹²³ Tevfik ÇAVDAR, “Cumhuriyet Halk Partisi (1950-1980)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim, 1983, C.8, s.2032.

alınabilecek bazı büyük topraklılar; tarımsal gelir vergisiyle, ilk defa vergi ödemeye başlayan bazı yüksek gelirli çiftçiler; vergi açıklaması dolayısıyla çok vergi ödemek zorunda kalanlar, bu arada sayılabilir.

2- CHP'nin yaptığı ve yapacağı reformlarla durumları sarsılmayacağı, hatta belki daha iyileşebileceği halde, iç ve dış çıkarıcı çevrelerden gelen yalan ve olumsuz propagandaların etkisinde kalarak, yersiz kuşkulara kapılan bazı CHP'lilerin oyları.

3- CHP'yi ortanın solunda reformculukta, yeteri kadar cesur, kararlı ve ileri görmeyen bazı CHP'lilerin oyları.

Ecevit'e göre bu üç kesimden sayıca en küçük olanı birincisidir. İkinci kesimdekilerin sayıları daha çoktur. Üçüncü kesimdekilerin ise hem sayıları çoktur, hem de bunlar, CHP gibi devrimci bir partinin dinamik gücünü teşkil ettikleri için, desteklerini esirgemekle CHP'ye verebilecekleri zarar, sayılarıyla hesaplanmayacak kadar büyüktü.¹²⁴

Partide karşıt gruplar arasındaki hesaplaşma gündemdedir. Kendi anlatımlarına göre ortanın solunda ve sağında yer tutan iki grup arasındaki mücadelede Genel Başkan İnönü birincilerin safında olmuş ve başlatılan reform hareketini desteklemiştir.

Ortanın solu hareketinin sözcüsü ve önderi, CHP'nin 18 Ekim 1966'da önce Genel Sekreterliğine sonra Genel Başkanlığına 14 Mayıs 1972 seçilen Bülent Ecevit'tir. Diğer grup ise bunların başını başta Turhan Feyzioğlu olmak üzere Kemal Satır, Ferit Melen, Orhan Öztırak gibi CHP'nin yıllanmış eski politikacıları çekiyordu.

18. Kurultay CHP'de ortanın solcuları ile ortanın sağcılarının –bir başka deyişle göbekçilerin- ilk defa kesin bir biçimde hesaplaştıkları kurultaydı. Bu kurultayda parti meclis raporunun onaylanmasından sonra Ecevit'in kürsüden söylediği şu sözler yeni yaklaşımın gerçek temellerini ortaya koyacak niteliktedir:

¹²⁴ Bülent ECEVİT, *Ortanın Solu*, Kim Yay. İstanbul , 1966, s.70-72.

“Ortanın soluna karşı koyanlar Atatürk ilkeleriyle çelişme halindedir. Bir parti toprak reformuna bildirgesinde yer verince, grev hakkını sağlayınca, petrolü millileştirmeye çalışınca ortanın solundadır. Ortanın solu İnönü'nün dediği gibi partinin sosyal yenileşmenin bilincine varışı demektir. Devletçiliği daha ileri götürmek gerekir, Yabancı şirketlerin petrolümüzü ipotek altına almalarına karşı mücadele ediyoruz... Ortanın solu yüzünden seçim kaybetmedik. İç ve dış sömürücüleri karşımıza aldığımız için kaybettik. Gene bunları karşımıza alacağız. Çünkü Türk halkının kurtuluşu buradadır.”¹²⁵

Kurultaydan Bülent Ecevit ve ekibi tam bir başarıyla çıktılar. Artık CHP’de halkla ilişkilerini diri tutabilen, örgütü sürükleyebilen bir liderin doğmakta olduğu ortaya çıkmıştır. Parti içi çekişmelerle Ecevit’in yükselmesinin önünü alamayacaktı.

Parti içi çekişmeler 1967’de doruğa ulaşmıştır. Beklenen çatışma, parti meclisinin 25 Aralık günü toplantısında patlak vermiştir. “Ortanın solunda olanlarla olmayanlar” şeklinde yapılan bir konuşmanın ardından, söz alan muhalifler “Ecevit Sosyalisttir, endişe ediyorum” şeklinde bir söylemde bulunmuşlardır ve grupta son derece sert ifadelerle iki grup arasında tartışma çıkmıştır.

İnönü, solculuk suçlamasına şöyle cevap verir, “40 yıldır devletçiyim. ‘Devletçilik solculuktur’ diyorlar. Böyleyse evet solcuyum. Halkçılık solculuksa evet böyleyim.”¹²⁶

Böylece sonuca giden çatışmayı başlatan yine İnönü olmuştur. Bunun üzerine parti meclisinin yayımladığı bildiriye “CHP sosyalist değildir” ifadesinin konulmasını isteyen Turhan Feyzioğlu ve 7 arkadaşı bunu başaramayınca, bildiriye muhalif kalmışlar ve CHP tarihinde “8’ler olayı” adıyla geçen hareketi başlatmışlardır. Feyzioğlu’nun 7 arkadaşı şunlardır: Orhan

¹²⁵ ÇAVDAR, “Cumhuriyet Halk...”, s.2033.

¹²⁶ CUMHURİYET, 01.01.1967.

Öztırak, Ferit Melen, Fehmi Alpaslan, Süreyya Koç, Turhan Şahin, Coşkun Kırca, Emin Paksüt.

Şehir şehir gezerek durumla ilgili karşıt propaganda yapan 8'ler için, 7 Şubat'ta, yapılan Küçük Kurultay'da alınan karar doğrultusunda 8'lerin faaliyetlerinin zararlı görüldüğü şeklinde bir bildiri yayımlandı. Feyzioğlu'nun Başkan vekilliğinden istifası istendi.¹²⁷

Genel Merkez sekizler arasındaki çatışmanın son noktaya yükselmesiyle, muhalif grup 30 Nisan 1967'de 48 milletvekili ve senatör CHP'den istifa etmişlerdir.¹²⁸ Ayrılan grup "Güven" adıyla yeni bir parti kurmuşlardır.

Ecevit'in önderliğinde sosyal demokratlar Ekim 1968'deki 19. Kurultay'dan sonra ortanın solu adıyla başlattıkları yeni hareketi 1969 seçimleri için yayımladıkları bildirmede düzen değişikliği şeklinde adlandırarak, dönüşümün kazandırdığı yeni kimlikle seçmen karşısına çıkmışlardır.

Parti-içi hesaplaşmaların yol açtığı bölünme ve ayrılmalar yüzünden CHP'nin oyları yüzde 27.4'e düştü fakat millî bakiye usulünün terk edilmesi sayesinde parlamentoya 143 milletvekili -1965'te bu sayı 134 idi- sokmayı başardı.

2.14.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden, Milliyetçi Hareket Partisine

1960 Darbesi'nde CHP ile birlikte varlığını sürdüren Osman Bölükbaşı liderliğindeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 1960'ların ortasında kimlik ve kadro değişimi yaşamış, 1969'da ise Milliyetçi Hareket Partisi adını alarak, Türkçülük akımının örgütlü siyasal gücü konumuna yükselmiştir.

¹²⁷ CUMHURİYET, 06-07.02.1967.

¹²⁸ CUMHURİYET, 01.05.1967.

CKMP, 1960 sonrasında parti içi anlaşmazlıkların yoğun olarak yaşandığı bir parti görünümündedir. Özellikle ara hükümetler döneminde hükümet içinde yer alıp almamak konusundaki tartışmalar Bölükbaşı ile diğer parti seçkinleri arasında anlaşmazlık yaratmıştır.

Bu anlaşmazlıklar Bölükbaşı'nın 28 milletvekili ve senatör ile partiden ayrılmasına neden olmuş, arkadaşları ile birlikte Millet partisini yeniden kurmuştur. Buna rağmen CKMP koalisyon hükümetinde yer almıştır.¹²⁹

Bu gelişmelerden sonra 1965 yılına gelinceye kadar CKMP çizgisinde herhangi bir değişme yaşanmamıştır. Ancak, darbeyi yapan MBK üyelerinden 14'lerin sürgünden ülkeye dönmesi ve siyasete girmek için zemin arayışları CKMP açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

Osman Bölükbaşı'nın CKMP Genel Başkanlığından ayrılması, güç kaybeden parti de yeni lider arayışını da beraberinde getirmiştir. Partililer sürgün hayatından Türkiye'ye dönen, siyasete girmek için zemin yoklayan ve dikkatleri üzerine toplamış olan Alparslan Türkeş'e yoğunlaşmıştır. Parti yöneticilerinden Mehmet Altınsoy, Ahmet Oğuz, İrfan Baran, Türkeş'i partilerine davet ettiler.¹³⁰ Bu isimler, Türkeş'i partinin başına getirerek, güçlenmeyi düşünüyorlardı. 1964 yılında yapılacak kongreye kadar CKMP Genel Başkanlığını Hasan Dinçer yürütmüştür.¹³¹

Türkeş'in CKMP'ye katılımını, partinin toparlanması ve güçlenmesi için bir şans olarak değerlendiren partinin önde gelen isimlerinden, Ahmet Oğuz, Seyfi Öztürk ve Mehmet Altınsoy Türkeş'in CKMP Genel Başkanı olması için ısrarlarını arttırmışlardır. CKMP'liler ve Türkeş'in arkadaşları arasında süren uzun görüşmeler sonucunda, CKMP'nin 22-23 Şubat 1964 kongresinde kendisine yakın 60 yakın arkadaşının CKMP girmesini sağlayan Türkeş, Ahmet Oğuz'un Genel Başkan olmasını önermiştir. Bunun üzerine Ahmet

¹²⁹ Deniz BÖLÜKBAŞI, **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2005, s. 325,

¹³⁰ Mehmet Altınsoy ve Ahmet Oğuz Devlet Bakanı olarak görev yapmaktadırlar.

¹³¹ Hulusi TURGUT, **Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı**, ABC Yayınları, İstanbul, 1995,s.388-389

Oğuz, Genel Başkanlığı altı aylığına kabul edebileceğini açıklamıştır. Kongrede Genel Başkanlık yarışı, Ahmet Oğuz ve Hasan Dinçer arasında cereyan etmiş, Genel Başkanlığı Türkeş'in de desteği ile Ahmet Oğuz kazanmıştır.¹³² Bu arada Alparslan Türkeş CKMP'ye resmen 31 Mart 1965'te katılmıştır.

CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz'un Celal Bayar ile 24 Mayıs 1965'te yaptığı görüşme ile Türkeş'le arasında ihtilaf başlamış ve liderleri destekleyen iki grup arasında tartışmaların yoğunlaşmasıyla Ahmet Oğuz 17 Haziran 1965 tarihinde istifa etmiştir.¹³³

Genel Başkanı istifa eden CKMP, kongre çalışmalarına başlamış, özellikle Türkeş ve arkadaşlarının isteği üzerine partinin program değişiklikleri gündeme gelmiş ve bu çalışmaları organize etmek için komisyonlar kurulmuştur. Kongre çalışmaları için kurulan komisyonlarda, Türkeş taraftarlarının ağırlığı vardır. Komisyonun, parti programı ve parti tüzüğü üzerindeki tamamlanan ve Genel İdare Kurulunun tasdikine verilecek olan yeni tüzük ve program içinde, Türkeş ve arkadaşlarının '9 Işık' umdesi veya Kemalizm umdeleri yer almış, iktisat politikasında ise "Karma Ekonomi" sistemi benimsenmiştir.¹³⁴

CKMP Olağanüstü Büyük Kongresi 30.07.1965 tarihinde 2154 delegenin katılımıyla Ankara'da, Büyük Sinema Salonunda başlamıştır. Kongre salonunda hâkimiyet, kongreye hazırlıklı gelen Türkeş taraftarlarının elindeydi. Türkeş'in adaylığını destekleyen guruplar arasında Türkçüler Derneği, Türk Ocakları ve Üniversiteliler Kültür Derneği'ne mensup gençler vardı.¹³⁵ Kongrede, Genel Başkanlık yarışını Alparslan Türkeş 689 oy alarak kazanmış, diğer aday Tahtakılıç ise 516 oy alabilmiştir.¹³⁶ CKMP'nin yeni 256

---

¹³² TURGUT, a.g.e., s.389.

¹³³ TERCÜMAN, 18.06.1965.

¹³⁴ TERCÜMAN, 19.06.1965.

¹³⁵ Hakkı ÖZNUR, *Ülkücü Hareket*, Alternatif yay., Ankara, 1999, s.98

¹³⁶ TERCÜMAN, 01.08.1965.

maddelik “Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye” programı kongre tarafından oluşturulan bir komisyonca kabul edilmiştir.

Uzun çalışmalar sonunda oluşturulan CKMP programı bazı yenilikleri de içinde barındırmaktaydı. Yön dergisi CKMP’deki gelişmeleri ve yeni parti programını değerlendirmeye almış, “...Türkeş ve ekibi, Anayasa hudutları içinde dine azami saygılı ve milliyetçi bir çerçeve içinde, bir kalkınma görüşü getirmektedir. Faşistlik suçlamalarına rağmen CKMP’nin yeni programı ileri ve demokratik bir manzara taşımaktadır.” yorumunu yapmıştır.¹³⁷

Kongrenin ardından CKMP’den 8 milletvekili ve senatör istifa etmiştir. Parti kongresini yeni yapmış olan CKMP, kongre öncesi ve kongre de yaşanan karışıklıkları atlatmadan kendini yeni bir kargaşanın içinde bulmuştur. Bu kargaşanın odağındaki taraflar, yeni Genel Başkan seçilen Alparslan Türkeş ve Türkeş’li CKMP’nin içinde bulunduğu Ürgüplü Hükümeti’dir. CKMP’deki istifalar ile ilgili basına herhangi bir açıklama yapmayan Türkeş, CKMP’nin koalisyonda kalıp kalmaması, istifa edenlerin yerine yeni bakan atanması ve kimlerin getirileceği şeklindeki sorulara, Genel İdare Kurulu’nun toplanarak konuyu değerlendireceği yönünde cevaplar vermiştir.¹³⁸

1965 seçimlerine yeni program ile giren Türkeş’in önderliğindeki parti eski oylarını toplayamamış, fakat aldığı yüzde 2.2’lik oy oranı ona seçim sisteminin yardımı ile 11 sandalye kazandırmıştır. Böylece Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ ve Rifat Baykal gibi 14’lerin tanınmış öncüleri CKMP listesinden parlamentoya girmişlerdi. Bu nedenledir ki 1965’ten 1969’a kadar geçen dört yılı CKMP’nin MHP’ye dönüştürülmesi, partide yeni ideolojinin yerleştirilmesi, örgütlerin güçlenip yaygınlaşması diye anlamak gerekmektedir.

---

¹³⁷ ÖZNUR, a.g.e, s.108.

¹³⁸ SON HAVADİS, 5.08.1965.

Türkeş ve arkadaşları CKMP’de siyasete girdikleri günden itibaren, parti isminin ve ambleminin değiştirilmesi gerektiğini dar çevrelerde zaman zaman dile getirmişlerdir. Aslında partinin 1967 kongresinde partililer de böyle bir değişikliği arzu etmelerine rağmen bu gerçekleşmemiştir. Bu değişim isteğinin arka planında, partiye yeni bir heyecan ve dinamizm kazandırma isteği yatmaktadır. Parti, Türkeş ve arkadaşlarının katılımı, Türkeş’in Genel Başkan seçilmesi, parti programının yenilenmesi, gençlerin ilgisini çekmesi ve katılımının artması ile birlikte, rahat telaffuz edilebilen, kolayca akılda kalabilecek bir isim ve amblem arayışı sürecine girmiştir. CKMP Genel Başkanı Türkeş, yaptığı bir açıklamada yapılması planlanan Büyük Kongrede CKMP’nin adının değiştirilmesi konusunda bazı çalışmaların yapıldığını ve Genel İdare Kurulunun bu konuda birkaç isim üzerinde durduğunu dile getirmiştir.

8-9 Şubat 1969’da Adana’da yapılan CKMP’nin olağanüstü genel kongresi, Genel Başkan Alparslan Türkeş, Yönetim Kurulu Üyeleri, delegeler ve partili gençlerin de katıldığı bir yürüyüşle başlamıştır.¹³⁹

CKMP Olağanüstü kongresinin açış konuşması, Genel Başkan Alparslan Türkeş tarafından yapılmış, Türkeş bu konuşmasında, özellikle dünya problemleri, Türkiye’nin sorunları, tarım, ekonomi ve sanayileşme konularındaki görüşlerini kamuoyuna açıklamıştır. Türkeş yaptığı konuşmada özetle; millet adına iktidar olan gurupların iktisadi, içtimai politikasını, milletin tümünün saadet ve refahını hedef almaktan ve millî olmaktan uzak bulduğunu, yeni bir ahlak, yeni bir maneviyat, yeni bir iktisat davasını temsil etmeye ve Müslüman Türk’ün öz mirasını, millî nizamını temsil eden bir hareket olmaya, millî varlığı tehdit eden komünizm, bölgecilik, mezhepçilik gibi tehlikeler karşısında Türk Gençliğinin uyanık olmasını sağlamaya çalıştıklarını, Türk ekonomik düzenini içinde bulunduğu anarşi ortamından kurtarmak azminde olduklarını belirtmiştir. 9 Işık doktrininin siyasi ve iktisadi görüşlerinin temeli olduğunu ve CKMP olarak yeni bir ahlak, yeni bir

¹³⁹ CUMHURİYET, 09.02.1969.

maneviyat, yeni bir iktisat davasını temsil ettiklerini kamuoyuna açıklayarak partinin yeni imajını ve yöneldiği ideolojik çizgiyi tanımlamaya çalışmıştır. Türkeş bu konuşmada ayrıca, Türkiye'nin iktisadi kaynaklı problemlerinin bir tespitini yaparak, mevcut ve gelecekte karşılaşılabilecek sosyal içerikli toplumsal tepkilere dayanak oluşturabilecek ipuçlarına da vurgu yapmıştır.¹⁴⁰

Kongrede, CKMP adının "Milliyetçi Hareket Partisi" şeklinde değiştirilmesi istenmiş, önerenin kabul edilmesi ile CKMP'nin adı "Milliyetçi Hareket Partisi" olmuştur. Genel Başkanlık için yapılan seçimde, Alparslan Türkeş delegenin büyük çoğunluğunun oyunu alarak yeniden Genel Başkan seçilmiştir. Parti ambleminin ise "Üç Hilal" olmasını, hilal içerisindeki "bozkurt"un, ise gençlik kolları amblemi olarak kullanılmasını kabul etmiştir.

CKMP'nin MHP adını alması her ne kadar 1969'da gerçekleşmişse de; MHP hareketi bir süreç olarak Alparslan Türkeş'in CKMP Genel Başkanlığına seçildiği 1 Ağustos 1965'ten itibaren başlayan gelişmeleri ifade etmektedir. Böyle olmasında bu partinin giderek Türkeş'in şahsında temsil edilen ve onun gelişen karizmasıyla bütünleşen bir ideolojik-siyasi hüviyete bölünmesi kadar, asker olmasına rağmen 1940'lardan itibaren isim ve şahsiyetinin Türkiye'deki Türkçü ve milliyetçi unsurlar arasında kazandığı ağırlıktan ötürü Türkeş'in CKMP liderliğine gelmesinden sonra söz konusu grupların neredeyse tamamının ideolojik-siyasi mücadeleyi onun etrafında ve liderliği altında sürdürmeye karar vermeleri de belirleyici rol oynamıştır. "MHP hareketi" denilen ideolojik ve siyasi gelişmenin kaynağı Türkçülük ve Turancılığın, kökleri Cumhuriyet öncesine giden fikri, ideolojik ve siyasi birikimidir.¹⁴¹

CKMP'den MHP'ye dönüşüm sürecinde parti'nin ideolojik olarak oturduğu fikri zemin yavaş, yavaş belirmeye başlamıştır. Türk siyasi hayatında milliyetçi düşüncenin kurumsallaştığı CKMP'nin 1965 kongresinden itibaren kurgulamaya çalıştığı fikri zemin, sonradan "9 Işık

¹⁴⁰ TERCÜMAN, 09.02.1969.

¹⁴¹ Mustafa ÇALIK, *MHP Hareketi (1965-1980)*, Cedit N., Ankara, 1995, s.93-94.

Doktrini”¹⁴² adını alarak fikirler manzumesinde belirginleşmiştir. 1965 kongresinde kabul edilen parti programın da kurumsallaşmış bir devlet düzeni ve yönetiminin hürriyet, milliyet, ahlak, ilim, toplumculuk, gelişme, halkçılık, köycülük ve endüstrileşme ilkelerine samimiyetle bağlanarak ulaşılabacağına olan samimi inanç dile getirilmiştir. Parti programının birinci maddesinin (b) bendinde yer alan bu ifadeler, dokuz ışık doktrininin habercisi olarak değerlendirilmelidir.

Nitekim 1967 kongresinde Türkeş, CKMP’nin sahip olduğu millî doktrinin “Dokuz Işık Doktrini” olduğunu belirterek, Milliyetçilik ilkesinin, Türk milletine bağlılık, sevgi ve Türk devletine sadakat ve hizmet, Ülkücülüğün; Türk milletini en ileri, en medeni, en kuvvetli varlık haline getirme ideali, Ahlakçılığın; Türk milletinin ruhuna, geleneklerine uygun davranıp, yüksek varlığını korumayı hedefleyen esaslara dayandığını, İlimciliğın; girişilecek her faaliyette ilimi rehber edinerek, ilim anlayışını kullanmak olduğunu, Toplumculuğın; her faaliyette toplumsal faydayı gözeterek, devlet kontrolünde ekonomik düzeni ve sosyal adaleti, güvenliği hâkim hale getirmek olduğunu, Köycülüğün; köyleri tarım kenti haline getirerek birleştirmeyi ve kooperatifleşmeyi sağlamak olduğunu, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçiliğın; bütün hürriyetlerin sağlanmasını, insanların şahsiyet olarak geliştirilmesinin kabul eden bir ilke olduğunu, Gelişmeciliğın; millî benlikten kopmadan daima daha iyiyi istemek, yükselmek ve ilerlemek gayesi olarak anlamak gerektiğini belirtmektedir.

Milliyetçilik doğal olarak “Dokuz Işık Doktrini”nin içinde yer alan en önemli ilkedir. Çünkü diğer bütün ilkelerin tamamında “Millî”lik temel parametre olarak ele alınmıştır. Milliyetçilik hem topluma hem de devlete yaklaşımı etkilemiş ve partinin ideolojik zeminini sağlamlaştırmıştır.¹⁴³

¹⁴² Alparslan TÜRKEŞ, **Dokuz Işık**, İstanbul, 1965.

¹⁴³ Bkz, Mehmet NİHAT ve E. CEMİLOĞLU, **Türk Siyasi Hayatında Milliyetçi Hareket**, Turkuaz Ajans., Ankara, 2001.

2.14.3- Sosyalistler Parlamentoda: Türkiye İşçi Partisi

1960 askerî eyleminin sonucu olarak 1961 Anayasası ile girilen nisbî demokrasi ortamında gelişen sol düşünce TİP aracılığı ile ilk kez parlamentoda grup kurma başarısını göstermiştir. TİP, 12 Mart 1971 askerî yönetimi döneminde siyaset dışına itilip, Anayasa Mahkemesi'nce kapatılıncaya kadar, 1961 Anayasası'nın esas alarak anayasa ile sosyalist kuram arasında ilişki kurma çabasını ve bu çerçevedeki mücadelesini sürdürmüştür.

13 Şubat 1961'de bir grup sendikacı tarafından kurulan partinin siyasi hayattaki gerçek faaliyeti İstanbul Hukuk Fakültesi eski öğretim üyelerinden Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığa seçilmesi ile başlar. 1961 Anayasası'nı dinamik açıdan yorumlayan Aybar ve arkadaşları, orada amaçlanan toplumun ancak sosyalist düzende gerçekleşebileceğinden hareket ile siyasi eylemlerini bu hedefe varmaya yöneltmişlerdir. TİP'in 9-10 Şubat 1964'te İzmir'de toplanan birinci büyük kongresinde kabul ettiği programın başında TBMM'nin 21 Ekim 1920 tarihli bildirisi ile Atatürk'ün 1 Aralık 1921'deki "... Milletçe bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrini izleyen insanlarız" sözleriyle biten ünlü konuşması yer alıyordu.

TİP, 1965 seçimlerine girme hakkını elde ederken, seçim öncesinde millî bağımsızlık ve egemenlikle bağdaşmayan bütün belgelerin kaldırılması gerektiğini, ABD ile yapılmış ikili antlaşmalar yüzünden 35 milyon m² vatan toprağının işgal altında olduğunu belirtmiş; seçim bildirgesinde üsler, ikili antlaşmaların kaldırılması, banka ve sigortaların devletleştirilmesi, gerçek toprak reformu, halktan yana planlı devletçilik, düşünce özgürlüğünün ifadesi olan gösteri ve örgütlenme hakkı üzerinde ayrıntılı görüş ve önerilere yer vermiştir.¹⁴⁴

---

¹⁴⁴ ÖZDEMİR, a.g.e. , s.255-256.

AP'nin, seçimlere katılmaması için Yüksek Seçim Kurulu'na yaptığı, itirazlara rağmen 1965 seçimlerine 54 ilde katılarak geçerli oyların yaklaşık yüzde 3'ünü oluşturan 276.101 oy alarak parlamentoda 15 sandalye kazanmıştır.

Sosyalist milletvekilleri partinin seçim öncesinde iç ve dış sorunlar hakkında kamuoyuna sundukları temel tezlerini, parlamento gündemine: getirmişlerdir. TİP lideri Mehmet Ali Aybar ve arkadaşları tarafından parlamentoya sunulan yasa tasarılarından bazıları şunlardır:

- Topraksız ve az topraklı köylüye toprak verilmesi,
- Tarımda kiracılık ve ortakçılığın yoksul köylü lehine düzenlenmesi,
- İşsizlik sigortası,
- Petrolün millileştirilmesi,
- Tasarruf bonolarının iptali,
- Yabancı sermayeyi teşvik kanununun iptali,
- İşverenin lokavt hakkını kaldıran ve grevlerle ilgili yasak ve sınırlamaları en aza indiren, hükümetin yetkisini kısıtlayan düzenlemek,
- Vergi yükünü emekçiden sermaye ve toprak sahibine kaydıran düzenleme,
- Köy bölge okulları kurulması ve ilkokul öğrencilerine ders araç ve gereçlerinin parasız verilmesi,

Bütün bu yasa önerileri aslında 1960'lar Türkiye'si, için alışılmadık bir durumdur. Kaldı ki 15 sosyalist milletvekilinin parlamentoda yer alabilmeleri bile tek başına Türkiye'deki demokratik gelişme açısından önemli aşama sayılmalıdır.¹⁴⁵

TİP, 1968 yılında başlayan öğrenci olayları ve işçi eylemlerini bazen direkt, bazen de dolaylı olarak desteklemiş ve parlamentoda bu konuyla ilgili

---

¹⁴⁵ ÖZDEMİR, a.g.e. , s.256-257.

diğer siyasi partiler tarafından ağır eleştiriler ve sert ithamlarda bulunulmuştur.

TİP, 20 Temmuz 1971'de siyasi partiler yasasına aykırı faaliyette bulunduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA

3.1. ÇOK YÖNLÜ DIŞ POLİTİKAYA GEÇİŞ

1965 -1969 döneminde siyasal hayatta görülen çok seslilik uluslararası koşulların da elvermesiyle dış politikaya yansdı. 1960'tan beri tartışılan, 1964 Kıbrıs sorunuyla birlikte resmi çevrelerce de benimsenen çok yönlü dış politika bu dönemde uygulanmaya başlandı. Sovyetler Birliği ile ısınma aşamasındaki siyasal ilişkiler, ortak ekonomik projelerin gerçekleştirilmesi ile sağlıklı bir altyapıya dayalı yakınlaşma aşamasına geçti. Başta komşu Arap ülkeleri olmak üzere Bağlantısızlarla siyasal ilişkiler kuruldu. Bunlardan daha da önemlisi, zedelenmeye başlayan Türk-Amerikan ilişkileri yeniden gözden geçirildi ve Batı ile ilişkilerde ilk kez ABD'ye seçenek olarak Avrupa ile ilişkileri geliştirmek doğrultusundaki çabalara hız verildi. 12 Mart müdahalesinde, Türkiye'nin kendi ekonomik ve siyasal koşullarından kaynaklanan nedenlerin yanı sıra, Türk dış politikasındaki bu değişikliklere müttefiklerin gösterdikleri tepkilerin de rol oynadığı ileri sürülebilir.

Demirel, Cüneyt Arcayürek'e yaptığı açıklamada, iktidara geldikleri zaman izleyecekleri dış politikanın ana kurallarını saptadıklarını ve bunların şu şekilde özetlenebileceğini belirtmektedir:

- 1- Savunma için ek güvenceler aramak,
- 2- Kalkınma için yeni ekonomik olanaklar sağlamak,
- 3- Çevre devletlerle sıcak ilişkiler kuran bir çember yaratmak,
- 4- Uluslararası ortamlarda bağlı olunan antlaşmalar dışında da destek bulmak.¹

---

¹ Cüneyt ARCA YÜREK, **Demirel Dönemi -12 Mart Darbesi**, Bilgi Yay., İstanbul ,1985, s.125.

Cumhuriyet döneminde Tevfik Rüştü Aras'tan sonra en uzun süre Dışişleri Bakanlığı koltuğunda oturan, Demirel iktidarlarının Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de 1946'da başlayan ve 1959'a dek süren Türk dış politikasının ana çizgilerini kendi döneminde revize ettiklerini belirterek, "Biz hassas bir bölgede yaşıyoruz. Hangi bloğa dâhil olursak olalım, burada çok iyi komşuluk ilişkileri içinde olmamız gerekir. İyi komşuluk ilişkileri olabildiğince tarafsız olmaktır. Atatürk, bir ideolog olmaktan ziyade bize gerçekçiliği ve akılcılığı öğretti" demekte ve kendi döneminin dış politika anlayışını şu şekilde özetlemektedir: "Biz bağımsız, ama bağlantılarımıza sadığız. Malımızı istediğimiz yere satarız, istediğimiz yerden istediğimizi satın alırız ve bize uygun olan istediğimiz teknolojiyi ikame ederiz."²

Gerçekten de 1965 -1971 yıllarında Türkiye çok yönlü dış politika, uygulamasını başlattı. Bu aslında 1960'tan beri hazırlanan bir süreçti. 1965'te gerek ülke içi, gerek uluslararası koşullar Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika uygulamasına olanak tanıdığı gibi, ekonomik gereksinmeler de bunu zorunlu kıldı.

3.2. DEMİREL HÜKÜMET PROGRAMINDA DIŞ POLİTİKA

3 Kasım 1965 tarihli hükümet programında, izlenecek dış politikanın ana hedefleri, memleketin güvenliğini sağlam esaslara dayandırmak, Türkiye'nin itibar edilen ve işbirliği aranan bir devlet olarak milletlerarası ilişkilerinin çerçevesini daha da genişletmek, dış politikanın ekonomik kalkınma çabalarına yardımcı olmasını sağlamak ve Kıbrıs sorununu "bütün ilgili tarafların meşru hak ve menfaatlerini ihlal etmeden Türkiye'nin hak ve menfaatlerini de behemehal koruyacak bir çözüm şekline bağlamak"³ olarak belirtiliyordu. Böylece ekonomik gereksinimlerin dış politikada önemli bir rol

² İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL, *Anılarım*, İstanbul, 1990, s. 125-126.

³ *TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97, 30.Hükümet Programı; ÖZTÜRK, a.g.e.658.*

oynayacağı ve buna bağlı olarak Türkiye'nin gerek nicelik gerek nitelik olarak uluslararası ilişkilerini genişleteceği ilk kez bir hükümet tarafından açıkça dış politika hedefi olarak bildiriliyordu.

Programda ayrıca, Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu gereği ortak güvenlik sistemine gereksinim duymasının bir sonucu olarak NATO, CENTO ve bölgesel ittifaklara üye olduğu belirtilerek, Batı bağlantılı geleneksel dış politikaya bağlılık bildirildikten hemen sonra, bu politikanın gözden geçirilmesinin uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklerin bir gereği olduğu şu sözlerle açıklanıyordu:

“Türkiye'nin muhtelif bölgesel anlaşmalara dâhil olması, dış siyasetinde zümreci bir görüşle hareket edeceği manasına gelmez. Son yıllarda vuku bulan milletlerarası gelişmelerin mütebariz vasfı, mahiyeti ne olursa olsun münhasır blok mefhumunun dünya realitelerine uygun düşmediğinin anlaşılmasıdır. Bir ittifaka veya bir ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya bir ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mani değildir. Bilakis, bütün memleketler arasında münasebetlerin ve işbirliğinin artması, gerginliğin azalmasına ve barışı takviye edecek karşılıklı bir itimat havasının doğmasına yardım etmektedir. Bu zihniyetle, Türkiye'nin bütün devletlerle azami ölçüde ilişkilerini artırmasının her bakımdan faydalı olacağına inanmaktayız ve bu inanç bu alandaki icraatımızda bize rehber olacaktır.”⁴

Yeni hükümet sadece Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirerek değil, başta Ortadoğu ve Mağrip'teki Arap ve Müslüman “kardeş” ülkeler olmak üzere tüm Asya-Afrika ülkeleri ile “Birleşmiş Milletler Yasası ve Bandung Konferansı prensiplerine sadık olarak dostluk münasebetlerini kuvvetlendirmeye” çalışacağını ve çok yönlü bir dış politika izleyeceğini bildiriyordu. Böylece iki bloklu uluslararası sistemde “Sovyet tehdidi” temel alınarak oluşturulan ve Bağlantısızlarla ilişkileri asgari düzeyde tutan dış

⁴ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5. Birleşim, 74-97; 30. Hükümet Programı; ÖZTÜRK, a.g.e.661.

politika anlayışı terk ediliyor ve Türkiye 1955'te karşı çıktığı Bandung Konferansı'nda kabul edilmiş olan ilkeleri artık benimsediğini ilan ediyordu.

Yeni hükümet Kıbrıs politikasında da değişik bir üslup kullanıyordu. Gerçi Türk Cemaatine müteveccih yeni baskı ve tecavüzlere karşı müsamaha göstermemekte devam edeceğini belirtmekle birlikte, Kıbrıs sorununu Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde değerlendireceğini de açıkça söylüyordu. Kıbrıs'ın Zürih ve Londra antlaşmalarında kabul edilen mevcut durumunun Lozan Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında oluşturulan dengenin bir unsuru olduğu ve bu dengenin bozulmaması gerektiği belirtildikten hemen sonra, başlamış olan Türk-Yunan görüşmelerinin sorunun barışçı yollarla çözülmesi konusunda ümit doğurduğunu bildiriyordu. Gerçekten de AP döneminde Kıbrıs sorununun iki ülke arasında sürdürülen görüşmelerle çözümlenmesi konusunda, başarıya ulaşmasa da, önemli adımlar atıldığı görülecektir.⁵

Demirel hükümetinin programı önceki hükümet programlarından gerek üslup gerek içerik bakımından önemli farklılıklar göstermekteydi. Bu değişiklikler AP'nin ideolojik tercihlerinin bir sonucu olmaktan çok, daha sonra inceleyeceğimiz gibi, uluslararası sistemin değişen koşullarının ve bu koşullara ekonomik gereksinimlerinin de zorlamasıyla Türkiye'nin uyum gösterme çabalarının bir sonucuydu.

3.3. DEMİREL HÜKÜMETİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA OLAYLARI

Demirel Hükümeti döneminde Türk dış politikasında görülen temel değişiklik, 1967 yılı bir tarafa bırakılacak olursa, Kıbrıs sorununun merkezi konumunu yitirmesidir. Bununla birlikte, bu sorunun yansımaları öteki ülkelerle ilişkileri etkilemiş, söz konusu dönemde Türk-Sovyet ilişkileri ekonomik temelde büyük bir yakınlaşma içine girmiştir. Arap ülkeleriyle

⁵ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97.

Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar sıkı ilişkiler kurulması yolunda adımlar atılmış ve Türk solunun da ülke içinde artan etkinliğine koşut olarak Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkileri sorgulanmaya ve gözden geçirilmeye başlanmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, Türkiye yeni dış politikası çerçevesinde Doğu, Batı ve Arap ülkeleri arasında kendisini dengede tutabilecek tek dayanak noktası olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu görerek Batı Avrupa ile bütünleşme sürecine hız kazandırmak istemiş ama 12 Mart muhtırasıyla kesintiye uğrayan Türk siyasal hayatı dış politikada da başlamış sürecin tamamlanmasına olanak tanımamıştır.

3.3.1. Demirel Hükümeti ve Yunanistan İle İlişkiler ve Kıbrıs Konusu

Demirel Hükümeti döneminde Yunanistan ile ilişkilerin en önemli kısmını Kıbrıs konusu oluşturmuştur. Kıbrıs konusu 1967 yılına kadar hassasiyetini kaybetmemiş, 1967 yılında olaylar iyice tırmanmış, askerî harekât noktasına kadar gelmiştir. 1967 Kıbrıs bunalımı bir kez daha ABD'nin araya girmesiyle savaşa varmadan atlatıldı. Ancak, bunalımın üç ülke üzerinde de uzun vadeli sonuçları oldu. 1967 bunalımından sonra Kıbrıs konusu Türk dış politikasının ana eksenini olmaktan 1974'e dek çıktı.

3.3.1.1. Kıbrıs Sorununda Yeni Gelişmeler

Demirel hükümetinin ilk karşılaştığı dış politika sorunu, 16 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu'nda kabul edilen ve 2077 sayılı, Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminin görüşleri doğrultusunda alınan karardı.⁶ Sovyetler Birliği ve Bağlantısızlar nezdinde yapılan tüm girişimlere, karşın Türkiye uluslararası platformda açık bir biçimde başarısızlığa uğramıştı.

---

⁶ CUMHURİYET, 18.12.1965.

Kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanan BM kararı üzerine Meclis 27 Aralık 1965'te Kıbrıs sorununa ilişkin genel görüşme başlattı.⁷ Genel görüşme açılması konusunda CHP ve AP iki ayrı önerge verdiler. CHP "Birleşmiş Milletler Asamblesi'nde Kıbrıs davası için son alınan karar karşısında, Millet Meclisinin aydınlanmasına ve millî menfaatlere uygun tedbirlerin ortaya konmasına imkân vermek üzere" bir genel görüşme talebinde bulunurken, AP "Türk umumi efkârının, Kıbrıs davasının geçirmiş olduğu safhalar ve varılmış olan merhale ve sebepleri hakkında bilgi sahibi olabilmesini ve milletvekillerinin düşünce ve kanaatlerini ifade edebilmelerini" sağlamak üzere genel görüşme yapılmasını istiyor, bu yolla BM'nin son kararından kendisinin de ortak olduğu Ürgüplü hükümetinin tek başına sorumlu olmadığını, bu sonucun başlangıçtan beri izlenmekte olan Kıbrıs politikasının bir ürünü olduğunu daha önerge başlığında vurgulamaya çalışıyordu.

İki gün süren görüşmeler sırasında tüm partilerin görüş birliği içinde oldukları iki konu vardı: Türkiye başlangıçtan bu yana Kıbrıs konusunda millî bir politika oluşturamamış, olayların akışına göre günlük tepki politikaları uygulamış ve uzun vadede bunun zararlarını görmüştü. Yapılması gereken, en kısa zamanda millî bir politika oluşturmaktı. Üzerinde uzlaşmaya varılan ikinci nokta ise, Türk dış politikasının Batı bağlantısı dolayısıyla bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelere sırt çevirdiği için bugün uluslararası platformda yalnız kalmış olduğuydu.

Alınması gereken önlemler konusunda muhalefetteki küçük partiler somut öneriler getirdiler. MP adına söz alan Osman Bölükbaşı, Türkiye'nin Garanti Antlaşmasına dayanan silahlı müdahale hakkını kullanmak üzere gerekli tüm maddi ve manevi koşulları hazırlaması ve bu hakkını kullanarak Kıbrıs sorununu tek başına çözümlenmeye kararlı olduğunu ilan etmesi gerektiğini belirtti. Bölükbaşı'na göre, bundan sonra yapılacak şey dış

---

⁷ **TBMMTD, MM**, Dönem II, C.2., 28. Birleşim, s.34-54.

politikanın gözden geçirilmesi idi. NATO ile ilişkiler ve ABD ile ikili anlaşmalar yeniden ele alınmalı ve Yunanistan'la ilişkiler derhal kesilmeliydi.⁸

CKMP adına konuşan Alparslan Türkeş, Kıbrıs sorununun salt Kıbrıs Türklerinin geleceğiyle ilgili olmadığını belirterek, sorunun doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren yönleri üzerine açıklamalar yaptı: Türkiye, eğer üç kıyıda çevrelenmek ve Yunanistan'ın doğrudan saldırısına uğramak istemiyorsa Kıbrıs'ı stratejik çıkarları gereği denetim altında tutmak zorundaydı. Ayrıca, Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde enosis gerçekleşirse Yunanistan "megalo" idea politikasında yeni bir adım atmış sayılacak ve bununla yetinmeyerek yeni isteklerde bulunacaktı. Türkeş'e göre, hızlı bir propaganda ve diplomatik faaliyetlerin yanı sıra, büyük devlet fobisini bir tarafa bırakarak Kıbrıs'ta kuvvete dayanan fiili bir durum, yaratmak gerekmektedir.⁹ Muhalefet partileri, siyasal yelpazedeki konumları ve ileri sürdükleri gerekçeler büyük farklılıklar taşımakla birlikte, Türkiye'nin silahlı müdahalede bulunması görüşünde birleşiyorlardı.

Küçük partilerin somut öneriler getirdikleri genel görüşme sırasında, AP ve ana muhalefet partisi CHP Kıbrıs sorununun özüne ilişkin tartışmaya girmekten kaçınarak, karşılıklı suçlamalarda bulunmayı yeğlediler. CHP adına konuşan Nihat Erim, Kıbrıs sorununun başlangıcından itibaren konuyu alarak partisinin izlediği politikayı özetledi. Partisinin bağımsız, hükümlan, iki millî cemaatin haklarını koruyan bir Kıbrıs formülünü savunduğunu belirten Erim'e göre, Türkiye'nin müdahale hakkını kullanması ABD tarafından Johnson mektubu ile engellenmişti. Bunun üzerine, İnönü hükümetleri diplomatik atağa geçerek Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunmuş ve bu ülkeleri Türk tezi konusunda aydınlatmış, önemli bir başarı da kazanmıştı. Ancak, AP'nin de içinde bulunduğu Ürgüplü hükümetinin "basiretsiz" politikası dünya kamuoyunu yeniden Türkiye'nin aleyhine çevirmişti. Eğer hükümet 1964'te gizli bir oturumda Mecliste okunan

⁸ TBMMTD, MM, Dönem II, C.2., 28. Birleşim, s.34-54.

⁹ TBMMTD, MM, Dönem II, C.2., 28. Birleşim, s.34-54.

Johnson mektubunu kamuoyuna açıklamış, olsaydı ki CHP bunu özellikle istiyordu, Türkiye'nin 1964'te müdahale olanağı bulunmadığı ortaya çıkacaktı.¹⁰

Bu noktadan sonra genel görüşmenin seyri değişti ve bir AP-CHP tartışmasına dönüştü. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, tüm hukuki ve fiili koşullar hazırken İnönü hükümetinin adaya müdahale etme cesareti bulamadığını, antlaşmalarda ABD'ye danışma gibi bir zorunluluk bulunmamasına ve çıkarmanın yapılabilmesi için gizlilik gerekmesine rağmen, Türkiye'nin ABD'yi haberdar ederek ABD'nin tutumunu kendi ürkek politikasına bir bahane olarak kullandığını belirtmişti. Ayrıca BM Genel Kurulu kararının 4 Mart 1964 tarihli Güvenlik Konseyi kararından özü itibariyle farklı olmadığını belirtti. Çağlayangil, Erim'in Johnson mektubunun açıklanmasına ilişkin isteğine de değinerek, bir devlet başkanından bir hükümet başkanına yollanan bir mektubun kamuoyuna açıklanmasının diplomatik geleneğe aykırı olduğunu, Johnson'ın izni alınmadan bunun söz konusu olamayacağını, aksi takdirde Türkiye'nin güvenilirliğini yitireceğini ve yabancı devletlerin artık mesaj yollamak yerine gazeteye ilan verebileceklerini söyledi ve bu isteği reddetti.¹¹

TBMM'de Kıbrıs konusunda yapılan genel görüşme sırasında AP ile CHP arasında yürütülen "sorumlu" arama tartışması kamuoyunun gündemine Johnson mektubu sorununu getirdi. ABD Büyükelçisi Parker Hart'ın 3 Ocak'ta gazetecilere verdiği demeçte Washington'un Türkiye'nin müdahale girişimine engel olmadığını, sadece tavsiyede bulunduğunu söylemesi konuyu zaten alevlendirmişti.¹² CHP Kıbrıs'a müdahale edememesinin nedenini anlatmak ve sorumluluktan kurtulmak için mektubun açıklanması konusunda ısrar ederken, AP CHP'yi suçlamak için mektupta önemli bir tehdit bulunmadığını

---

¹⁰ CUMHURİYET, 28.12.1965.

¹¹ CUMHURİYET, 29.12.1965.

¹² CUMHURİYET, 03.01.1966.

göstermek istiyor ama ABD'nin tepkisini çekmemek için resmi yollardan diplomatik bir belgeyi açıklamaktan çekiniyordu.

13 Ocak 1966'da Cüneyt Arcayürek tarafından ele geçirilen mektubun Hürriyet gazetesinde yayınlanmasıyla olay başka bir boyut kazandı. Hükümetin resmen açıklamayı reddettiği bir mektubun gazetede yayınlanması Cüneyt Arcayürek'e gazetecilik ödülü kazandırmakla birlikte, "devlet sırlarını ifşa ettiği" gerekçesiyle hakkında soruşturma açılmasına da neden oldu. Ancak, soruşturmadan bir sonuç alınamadı. Ertesi gün Milliyet gazetesi İnönü'nün Johnson'a cevabını yayınladı. Genel kanı hükümetin mektubu basına sızdırdığı yolundaydı. Johnson Mektubu'nun basında açıklanmasının hemen ertesinde hükümet emrivaki karşısında kaldığını söyleyerek, resmen açıklanmasına da karar verdi.¹³

Meclis gizli oturum tutanaklarında yer alan ve devlet arşivlerinde bulunan bir belgenin basın eline geçmiş olması büyük bir tepki yarattı. 14 Ocak'ta toplanan TBMM konuyu görüştü. Muhalefet partileri mektubun açıklanmış olmasından memnurluk duymakla birlikte, bu sonuca TBMM'nin onayı ve hükümetin kararıyla değil de, yasal olmayan yollarla zorunluluk gereği ulaşılmış olmasına tepki duyuyor ve suçluların en kısa zamanda bulunmasını istiyorlardı.

3.3.1.2. Hükümetin Kıbrıs Politikası ve Demirel-Kollias Görüşmeleri

1965 yılı sona ererken Türkiye ve Yunanistan'da meydana gelen önemli değişiklikler doğal olarak Kıbrıs sorununa da yansdı. Türkiye'de ve Yunanistan'da Kıbrıs sorununda uzlaşmaz tutum takınan İnönü ve Papandreou hükümetleri arka arkaya devrilmiş ve yerlerine ABD tarafından desteklenen Demirel ile Stefanopulos hükümetleri gelmişti. Yıllardan beri sürmekte olan ve NATO'nun güneydoğu kanadını zayıflatan Kıbrıs

¹³ CUMHURİYET, 14-16.01.1966.

konusunun müttefikler arasında çözüme kavuşturulması konusunda ABD'den gelen baskılar giderek arttı. İki hükümetin de bu baskılara direnecek gücü yoktu. Yunanistan önemli bir siyasal kriz içindeydi. Yorgo Papandreou hükümeti çeşitli komplolar sonucunda iktidardan uzaklaştırılıp yerine Stefanopulos'un başkanlığında sağcı ve krala bağlı partilerden oluşan bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. Halk desteğinden yoksun bu hükümetin dolayısıyla da kralın var olabilmemesinin tek koşulu ABD'den alınacak ekonomik ve siyasal destektir. Demirel hükümetinin ise tek bir hedefi vardı. Ekonomik kalkınma sürecini başlatmak. Bu hedefe ulaşmanın gerektirdiği dış yatırım ve kredileri artırmanın koşulu ise istikrarı sağlamaktı. ABD desteğiyle siyasal yaşama girmiş olan Demirel'in gerek ekonomik, gerek siyasal olarak ABD'yi karşısına almak istemeyeceği açıktı.¹⁴

1966 yılı başında Türkiye ile Yunanistan arasında ikili görüşmelerin zemini hazırlanmaya başlandı. 8 Ocak'ta hükümeti ile görüşmek üzere Atina'da bulunan Yunanistan'ın Ankara büyükelçisi Aleksandros Sgurdeos Türk gazetecilere verdiği demeçte, "Ankara'ya bir hayli yüklü dönüyorum. Hükümetinize hükümetim adına tekliflerde bulunacağım. Ağır havayı dağıtma zamanı gelmiştir, kanısındayım. İkili görüşmelere devam edileceğini ve bu defa bundan olumlu sonuç alınacağını zannediyorum." diyerek, ilk adımları attı. Gerçi Sgurdeos kısa bir süre sonra merkeze alındı ama Yunanistan Dışişleri Bakanı bu kararın Yunan dış politikasındaki bir değişikliğe işaret etmediğini, büyükelçilerin sadece hükümetin belirlediği politikaları uygulayan teknisyenler olduğunu belirterek, başlayan sürecin sona ermediğini duyurdu.¹⁵

Sgurdeos'un açıklamasından bir gün sonra Fazıl Küçük ılımlı bir tavır sergileyen demeci verdi: "Ben öyle inanıyorum ki, barışçı bir hal çaresi bulmak amacı ile ilgili bütün taraflar arasında önceden hiçbir şart ileri

---

¹⁴ Melek M. FIRAT, **1960–71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 212-213.

¹⁵ FIRAT, **a.g.e.**, s.213.

sürülmeksizin bir yuvarlak masa konferansı için zaman henüz geç değildir. Ben şahsen, böyle bir konferansa katılmak için Çin'e dahi gitmeye hazırım. Mamafih, böyle bir konferansın yapılmasını, devamlı surette reddetmenin, en sonunda Kıbrıs'ı felakete sürükleyecek başlıca bir faktör olduğu takdir edilmelidir.”

Kıbrıs konusunda duyarlı bir hale getirilmiş olan Türk kamuoyunun baskısı karşısında Demirel hükümeti ikili görüşmeler konusunda açıklama yapmaktan kaçınmakla beraber, ılımlı politikasını aldığı kararlarla ortaya koydu. 28 Ocak'ta, 504 Kıbrıslı mücahidin “tahsillerini tamamlamak üzere” adadan ayrılarak, Türkiye'ye gelmeleri kararı alındı. Söz konusu mücahitler 1963-1964'te Kıbrıs bunalımı başladığında liseyi bitirmiş ama yüksek öğrenimlerini yapmak üzere Türkiye'ye gelecekken, Türk Mukavemet Teşkilatı'na katılarak Kıbrıs'ta silahlı hareket içinde yer almışlardı. O dönemde Türkiye'nin adaya çıkarma yapacağı beklentisi içindeki Kıbrıslı Türkler, bunun sonucunda çıkabilecek bir savaşa hazırlanıyorlardı. İki yıl gibi uzun bir süre geçip de Türkiye'nin müdahale yapmayacağı anlaşılınca, bu mücahitlerin tahsillerini tamamlamak isteklerine Türk hükümeti olumlu cevap verdi ve bu kişilerin Türkiye'ye gelecekleri bildirildi. ¹⁶

1966 -1967 yılları, Türkiye ile Yunanistan arasında ikili görüşmelerin hazırlıklarıyla geçti. ABD, “enosis”¹⁷ karşılığında adada Türkiye'ye üs verilmesi, böylece Kıbrıs'ın NATO denetimine girmesi çözümü üzerinde ikili görüşmelerin başlaması için yaptığı girişimleri sürdürdü. Türk ve Yunan hükümetleri perde arkasında hazırlık çalışmalarını yürütüyorlardı ama bu gelişmeleri kamuoyuna açıklamaları son derece zordu. Kıbrıs iki ulus tarafından da ulusal dava olarak benimsenmişti. Enosis ve Türkiye'ye toprak

¹⁶ FIRAT, a.g.e., s.214.

¹⁷ Enosis, Megali İdea hedefi çerçevesinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını, ilhak edilmesini ifade etmektedir. Kelime anlamı ile " ilhak " demek olan Enosis (yani adanın Yunanistan'a bağlanması) ilk Megali İdea haritasının çizildiği 1791 yılından beri gündemde olan bir konudur. Bir anlamda Kıbrıs sorununun da bu tarihten itibaren var olduğu söylenebilir. Enosis politikasının yakın hedefi bugün için Rum egemenliğinde tüm Kıbrıs'ta hakim olacak bir Rum Cumhuriyeti kurulması, bu Rum devletinin Yunanistan'la dolaylı Enosis'in gerçekleştirilmesi ve Türk halkının azınlık statüsüne düşürülmesidir.

vermek üzerinde temellenen bir çözümlü, enosis sözünü duymaya dahi tahammülü kalmamış Türk kamuoyuna, Türkiye'ye toprak verilmesi çözümlünü ise Yunan kamuoyuna kabul ettirmek imkânsızdı. Her iki hükümet de bir yandan görüşmelere zemin hazırlarken, bir yandan sorunu dondurarak bekle-gör politikası izlemeye başladılar. Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşma süreci yaşanırken ve Kıbrıs'ta iki toplumun yakınlaşması için gerekli koşulları yaratmak üzere ödün vermez tutum takınanları uzaklaştırma politikası izlenirken, her iki ülkenin Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarıyla ilişkileri giderek daha gerilimli bir nitelik kazandı.

Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumunun resmi temsilcisi olan Fazıl Küçük ile bir sorunu yoktu. Kendi toplumu içinde desteği giderek zayıflayan Küçük için tek dayanak noktası Türkiye'ydi ve kendisi Türk hükümetinin politikasının sadık bir takipçisiydi. Ancak, TMT ve bu örgütün tam güvenini kazanmış olan Denktaş Yunanistan'la yapılan ikili görüşmelere karşı tavır alıyor ve bekle-gör, politikası ile kazanılan zamanın Kıbrıs Rum yönetiminin lehine işlediğine inanıyorlardı.

1967 yılından itibaren, Türk hükümeti ile Kıbrıs'ta silahlı mücadeleden başka çözümlün mümkün olmadığını savunan "şahinler" arasında ilişkiler giderek bozulmaya başladı. İlginç olan nokta bu dönemde sol eğilimli aydınların ABD denetiminde başlatılan Türk-Yunan görüşmelerini emperyalizmin bir oyunu olarak değerlendirerek, Denktaş'a destek verecek biçimde Türk hükümetini eleştirmeleriydi. 1967 Kıbrıs bunalımı "şahinlerin" uzlaşmacılar karşısında kazandığı yeni bir zafer olacaktı.¹⁸

Türkiye ve Kıbrıs Türk toplumu içinde yaşanan bölünmenin çok daha şiddetlisi, 1966 -1967 döneminde Yunanistan ile Kıbrıs Rum toplumu arasında yaşandı. Türk-Yunan görüşmeleriyle ilgili hazırlık çalışmalarının başlaması sırasında, yeni Yunan hükümetinin tavrını öğrenmek üzere Atina'yı ziyaret eden Makarios'un bu gezisi sonrasında 2 Şubat'ta yayınlanan

---

¹⁸ FIRAT, a.g.e., s.215-216.

ortak bildiride, “İki Hükümet, enosisi önleyen, direkt veya endirekt olarak Ada’nın taksimini öngören çözüm yolunu terk etmekte, Kıbrıslı Türklerin azınlık haklarının korunması yolundaki BM garantisini kabul edeceklerini tekrarlamaktadırlar. İki Hükümet, Kıbrıs meselesinin, Türk-Yunan ilişkileri üzerindeki etkilerine rağmen, bir Türk Yunan ihtilafı teşkil etmediği görüşünde ısrar etmektedirler denildi ve iki hükümet arasında bir görüş ayrılığı olmadığı izlenimi verildi.¹⁹

Enosis kapıyı kapatacak kayıtsız şartsız bağımsızlık çözümünün Kıbrıs ve Yunanistan tarafından reddedildiğinin açıklaması, BM’deki Bağlantısız ülkelerin tepkisini çektiği gibi, Türk hükümetini de harekete geçirdi. Kıbrıs-Yunan ortak bildirisinin yayınlanmasından sonra Millî Güvenlik Kurulu olağanüstü bir toplantı yaptı ve hükümet 5 Şubat’ta Atina’ya bir nota göndererek, “Türkiye’ye karşı ahdi vecibelerini bu kadar aşikâr bir şekilde ihlal etmiş olmasından dolayı vuku bulacak gelişmelerin mesuliyetinin tamamen kendisine raci olacağını” Yunanistan’a bildirildi.²⁰

Yunanistan ve Kıbrıs hükümetleri tümüyle ortak bir politika izlediklerini ifade eden bildiriler yayınlansalar da, iki ülke arasında sorunlar çıkmaya başlamıştır. Makarios Türk-Yunan görüşmelerinde kendisi dışlanarak Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunmasından endişe ediyordu. Bu sonucu engellemek için ikili bir politika uyguluyordu. Bir yandan Türk-Yunan görüşmelerine enosis zemininden hareket edilerek başlanması gerektiğini sık sık yineleyerek Yunan hükümetini açmaza sokuyor, öte yandan Kıbrıs Türk toplumu ile ilişkileri yumuşatma yolunda Lefkoşa’nın Türk kesimine uygulanmakta olan ablukanın kaldırılması gibi adımlar atıyordu.²¹

Makarios, Kıbrıs’a yönelik Türk-Yunan ortak NATO harekâtından çekiniyordu. Bunu önlemek üzere sosyalist ülkeler ve Bağlantısızlarla ilişkilerini geliştirirken, Kıbrıs Millî Muhafız Birliğini ulusal savunmaya

---

¹⁹ FIRAT, a.g.e., s.215-216.

²⁰ TBMMTD, MM, Dönem II, C.3, 50.Birleşim s.588-589; CUMHURİYET, 06.02.1966.

²¹ FIRAT, a.g.e., s.218-219.

hazırlamak üzere Aralık 1966'da Çekoslovakya'dan silah almaya başladı. Bu haber Türkiye'de olduğu kadar Yunanistan'da da büyük tepkiyle karşılandı. Türk hükümeti Kıbrıs hükümetine bir protesto notası gönderirken, BM, Yunanistan ve Çekoslovakya nezdinde girişimlerde bulundu. Türkiye'nin girişimleri sonucunda Çekoslovakya hükümetinden bir daha adaya silah gönderilmeyeceği konusunda güvence alındı. BM Barış Gücü gelen silahları depolarda teftiş etti ve bu silahların polise dağıtılmayacağı, BM denetiminde tutulacağı konusunda teminat verdi.²² Bir süre sonra BM'nin kararıyla Çekoslovakya'dan gelen silahlar BM Barış Gücüne teslim edildi.

Yunanistan ile Kıbrıs Rum liderliği arasındaki ilişkilerde kesin kopuş, 21 Nisan 1967 tarihinde Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın yönetime el koymasıyla başladı.²³ Halk desteğinden yoksun olan ve CIA'nin desteği ile iktidarı ele geçiren albayların, dikkatleri içerdeki huzursuzluk kaynaklarından uzaklaştırabilmek için bir dış başarıya ihtiyacı vardı. ABD'nin Kıbrıs konusunun çözüme kavuşturulması için yaptığı baskıların yeni yönetim üzerinde daha da etkili olması kaçınılmazdı. Nitekim Kollias'ın başbakanlığında kurulan yeni hükümet bir yandan Türkiye'yle ikili görüşmelerin hazırlık çalışmalarına hız verirken, öte yandan Makarios'tan kurtulma yollarını aramaya başladı.²⁴

Türkiye için bu dönem Kıbrıs'la ilişkileri geliştirmek ve doğrudan Makarios ile toplumlararası görüşmeleri başlatmak için bir fırsattı. Ancak, Türk hükümeti bu fırsatı değerlendiremedi. Makarios'un Kıbrıs Türk liderliğiyle yakınlaşma çabalarını yanıtsız bırakırken, faşist Yunan Cuntası ile hazırlık görüşmelerine hız verdi. Nihayet, Eylül 1967'de iki ülke Başbakanları bir araya geldiler.

Demirel ile Kollias 9-10 Eylül'de önce Keşan'da, ertesi gün de Dedeoğaç'ta görüştüler. Gazetecilere tamamen kapalı olan görüşmelerin

---

²² TBMMTD, MM, Dönem II, C.13, 56.Birleşim s.364.

²³ CUMHURİYET, 22.04.1967.

²⁴ FIRAT, a.g.e., s.219.

olumlu bir hava içinde geçtiği mesajı verilmekle birlikte, Hürriyet gazetesi farklı bir yorum yapmaktaydı. Cüneyt Arcayürek imzalı habere göre, Yunanlılar gündemin birinci maddesi olarak enosisi getirmişler, Başbakan Demirel görüşülecek bir nokta kalmadığını söyleyerek toplantıyı terk edecekken, darbenin lideri Papadopoulos'un müdahalesiyle Yunan heyeti bir yanlış anlama olduğunu belirterek özür dilemiş ve bundan sonra görüşmelere devam edilmişti.²⁵

Gerçekten de basına yansıtılan olumlu gelişmelerin kaydedildiği havasına rağmen, 10 Eylül'de yayınlanan ortak bildiride somut adım atılmadığı ortaya çıkıyordu. Söz konusu ortak bildiride Kıbrıs ile ilgili şu sözler yer alıyordu.

“ ...İki Başbakan Kıbrıs sorununa ilişkin görüşlerini ayrıntılı olarak izah etmiş ve bu konuya her iki memleket kamuoyunun atfettiği çok büyük önemi belirtmişlerdir. İki memleket arasında iyi ilişkilerin ve samimiyetin yeniden teessüsünün evvel emirde bu meselenin haklı bir çözüme kavuşturulmasına bağlı olduğunu kabul etmişlerdir. Bu anlayışla Başbakanlar bu konuya ilişkin görüşlerini yaklaştırma imkânlarını uygun yollardan araştırmaya devam etmek hususunda mutabık kalmışlardır. Başbakanlar ayrıca Kıbrıs'ta gerginliğin artmasına mani olacak ve sulhçu ve anlaşmalı bir çözüme ulaşmak yolunda sarf edilen gayretleri muhafaza ve kolaylaştıracak gerekli tedbirleri almak lüzumunu kabul etmişlerdir.”²⁶

Kendi kamuoylarının baskısı altında bulunan Türk ve Yunan Başbakanlarının enosis ve federasyondan ödün vermeleri çok zordu. Türkiye'de, özellikle sol basın, Keşan-Dedeoğaç görüşmelerini ABD emperyalizminin bir oyunu olarak değerlendiriyordu. Nitekim tam iki ay sonra patlak veren yeni Kıbrıs bunalımı ikili görüşmelerin başarısızlığının fiili ifadesi oldu.

---

²⁵ FIRAT, a.g.e., s.220.

²⁶ CUMHURİYET, 11.09.1967.

3.3.1.3. 1967 Kıbrıs Bunalımı

Kıbrıs sorununun çözümünde başarılı olamasa da Türk ve Yunan Başbakanlarının görüşmelere başlaması, askerî müdahale dışındaki çözümlere başından beri karşı çıkarak çözümsüzlüğü çözüm olarak benimseyen Denктаş ve TMT mücahitleri ile Rum toplumunda enosis dışı çözümleri reddeden Grivas ve EOKA²⁷ grubunu rahatsız etti. İlk harekete geçen Denктаş oldu.

Dört yıl boyunca Ankara'da zorunlu ikamet halinde bulunan Denктаş, Nejat Konuk ve Erol İbrahim adlı iki arkadaşıyla birlikte 27 Ekim'de bir balıkçı motora ile gizlice İskenderun'dan yola çıktı. 31 Ekim'de Kıbrıs'a vardığında Rum polisi tarafından yakalandı.²⁸ Denктаş'ın gizlice Kıbrıs'a girerken yakalanması diplomatik krize dönüştü. Kıbrıs hükümeti nasıl bir tutum takınacağını bilemez durumdaydı. Denктаş'ı mahkemeye verip yargılama sürecini başlatacak olsa Kıbrıslı Türklerin büyük tepkisiyle karşılaşacaktı. Serbest bıraksa benzer bir tepki Kıbrıslı Rumlardan gelecekti.

Makarios, Kıbrıs'taki iki toplum arasında ilişkileri yumuşatmaya çalıştığı sırada meydana gelen bu olay karşısında şaşkınlığa düşmüştü. Kıbrıs hükümeti, Türk hükümetinin durumdan haberli olduğunu ve Denктаş'ın adaya dönmesine izin verdiğini söyleyerek Ankara'yı kınayan bir açıklama yaptı. Türk hükümeti verdiği yanıtta Denктаş'ın hükümetin bilgisi dışında gizli olarak Ankara'dan ayrıldığını ileri sürdü. Denктаş'ın iadesi ile ilgili BM'ye başvuruldu. Demirel, "Denктаş Kıbrıs vatandaşıdır ve Ada'da kalmalıdır. Eğer buna yanaşmıyorlarsa derhal iade edilmelidir" demiştir.²⁹

Kıbrıs hükümeti içine düştüğü ikilemden konuyu mahkemelere sevk ettirmeden, siyasal çözüm yoluna giderek kurtuldu. Başsavcı Tornarides'in

²⁷ Ethniki Organosis Kyprio Agoniston (Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü): Yunanistan'ın Kıbrıs'ta kurduğu bir örgüttür. EOKA 1950'li yılların başında Kıbrıs Adasının Yunanistan'a bağlanması için Yorgo Grivas liderliğinde kurulmuştur.

²⁸ SON HAVADİS, 01.11.1967.

²⁹ SON HAVADİS, 08.11.1967.

önerisi üzerine bir mektup yazan Denктаş, başsavcıdan hakkında kovuşturma açılmadan ve bir daha adaya kanunsuz şekilde girmeye teşebbüs etmeyeceği taahhüdü ile Türkiye'ye iadesini talep etti. Savcı, açılmış olan dava dosyalarının kapatılmayacağını bildirerek Denктаş'ın talebini kabul etti ve tutuklandıktan on üç gün sonra Denктаş Türkiye'ye geri döndü. Kıbrıs Türk Cemaati Başkanı Denктаş, Yeşilköy'de gazetecilere "hükümetin yardımı ve desteği sayesinde bırakıldık" dedi ve telefonla Çağlayangil'e teşekkür etti.³⁰

Denктаş olayının önemli sonuçları oldu. Denктаş'a yürekten, bağlı olan ve bekledikleri Türk askerî müdahalesi bir türlü gerçekleşmediği için hayal kırıklığı içinde bulunan mücahitler büyük bir miting düzenlediler. Başlangıçta düzenli geçen miting alayı bir süre sonra Türkiye Büyükelçiliği önüne gelerek aleyhte tezahüratta bulundular, binaya taş atarak camları kırdılar. Büyükelçi Yavuzalp'in yorumu ilginçtir: "Sıkıntılar çeken ve bu sıkıntılarda, Rumlar kadar, askerî müdahale yapmayan Türkiye'nin de payı olduğu düşüncesini benimseyenlerin, Türkiye'nin Denктаş'ın adaya dönmesi hususunda sırf Dr. Fazıl Küçük'ü kollamak için ciddi çaba harcamadığı yolundaki propagandaların etkisi altında bulunanların varlığı, kuşkusuz tahrikçilerin işini kolaylaştırdı". Kıbrıs Türk toplumu artık Türkiye'ye tepkisini açıkça belirtiyordu.³¹

Denктаş olayı dolayısıyla Kıbrıslı Türkler arasında gerilim sürerken, toplumlararası ilişkilerin yumuşamasından rahatsız olan Grivas'ın fırsatı kaçırmayarak Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırması yeni bir bunalımın doğmasına yol açtı.³² İki tarafta da "şahinler" harekete geçti. Olay önce yerel bir sorun olarak ortaya çıktı. Geçitkale Lefkoşa'yı, Limasol'a bağlayan anayolun üzerinde son derece stratejik bir konuma sahipti. Boğaziçi ise, anayolun üzerinde bulunmamakla birlikte, Rumların egemen olduğu bir

---

³⁰ SON HAVADİS, 13.11.1967.

³¹ FIRAT, a.g.e., s.222.

³² SON HAVADİS, 16.11.1967.

bölgede Türk varlığını sürdürüyordu. Ayrıca, Türkiye'den Kıbrıslı Türklere gelen yardım bu bölgeden geçiyordu. Çatışmalar, Rumların Boğaziçi köyü yolunda polis devriyesini başlatmak istemeleri üzerine çıktı. Türk Büyükelçisi Ankara'ya yolladığı raporda, esnek mukabelede bulunulmasını, zaman kazanmak için isteklere ilke olarak karşı çıkılmamasını, durum yatıştıktan sonra konunun ele alınacağıının bildirilmesini önerdi. Bununla birlikte, bölgedeki mücahitlerin komutanı ve Ankara'daki askerî çevreler isteğin kesin olarak reddedilmesinde ısrar ettiler. Ankara üzerinde de etkili oldular. 14 Kasım saat 13.30'da Millî Muhafız Birliği, Barış Gücü eskortu olmaksızın biri kuzeyden biri güneyden Boğaziçi köyünde iki devriye ekibiyle harekete geçti. Türk tarafı sessiz kalınca, Rumlar aynı gün bölgeye askerî takviyede bulundular. 15 Kasım günü kuşatma altındaki Boğaziçi köyünün yoluna TMT bir barikat kurdu. Rumların barikatı yıkma girişimleri üzerine çatışmalar başladı. Grivas bundan sonra asıl hedef olan Geçitkale'ye yöneldi. Akşam saat 21.00'de her iki köyde de Türk direnişi sona erdi ve Millî Muhaliz Birliği bölgeyi denetim altına aldı.³³ 24 kişi şehit olmuş, 9 kişi yaralanmıştı ve önemli sayıda maddi hasar vardı.³⁴

15-16 Kasım gecesi Ankara'da Bakanlar Kurulu toplandı. 1964'te hükümete Kıbrıs'a müdahale etme yetkisi veren TBMM kararı yürürlükteydi³⁵. Toplantıda Genelkurmay Başkanı Cemal Tural, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Kara Kuvvetleri Komutanı Refik Yılmaz ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Necdet Uran da hazır bulundular. Demirel Bakanlar Kurulu'nun müdahale kararını açıkladıktan sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Yılmaz'ın "Hedef ne olacak?" sorusu ile askerlerin bir çıkarma planları olmadığı, başarılı bir harekât için gerekli güçleri adaya taşıyacak deniz araçlarının bulunmadığı ortaya çıktı.

---

³³ FIRAT, a.g.e., s.222-223.

³⁴ SON HAVADİS, 17.11.1967.

³⁵ SON HAVADİS, 18.11.1967

Sorun Yunanistan nezdinde yapılan girişimlerin sonuç vermesiyle ve Kollias'ın emri üzerine ve Millî Muhafız Birliğinin ertesi sabah saat 8.00'de köyleri boşaltmasıyla sona erdi. Atina'daki yetkili çevreler, Kıbrıs'taki son saldırının, Grivas tarafından, Atina ve Makarios'a danışılmadan yapıldığını bildirdiler. Bununla birlikte gergin ortam sürüyordu. Kıbrıs Türk toplumu Türkiye tarafından bir kez daha hayal kırıklığına uğratılmıştı. Çatışmanın fiilen sona ermesine rağmen o hafta boyunca Türk jetleri Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşları yaptılar. Kıbrıs hükümeti tamamen sessiz kaldı ve bir tepki göstermedi.

17 Kasım 1967'de Dışişleri Bakanı Çağlayangil Yunan Büyükelçisi'ne bir nota, vererek, Yunanistan'ın iki ülke arasındaki ilişkilerde sistematik olarak gerginlik yaratan bir tutum içinde olduğunu belirtti ve Türkiye'nin Yunanistan'dan Kıbrıs'taki durumla ilgili olarak derhal alınması gereken ne gibi tedbirler beklediğini bildirdi.³⁶ Notanın metni açıklanmamakla beraber, Türkiye'nin Yunanistan'dan şu isteklerde bulunduğu ileri sürülmekteydi:

1. İttifak Antlaşması'na aykırı olarak adaya sokulan Yunan askerlerinin geri çekilmesi,
2. General Grivas'ın adadan çıkarılması,
3. Millî Muhafız Kuvvetleri'nin dağıtılması,
4. Çatışmanın meydana geldiği bölgeyle ilginin kesilmesi,
5. Türk toplumuna kendi bölgesinde mahalli idareler ve zabıta kuvveti kurma hakkının tanınması, .
6. Son olaylardan ötürü Türklerin uğramış oldukları zararların tazmin edilmesi,
7. Bu tür saldırıların tekrarlanmaması için Barış Gücü kuvvetlerinin artırılması.³⁷

---

³⁶ SON HAVADİS, 19.11.1967

³⁷ FIRAT, a.g.e., s.224.

Yunan hükümeti cevabi notasında, mevcut gergin havanın ortadan kaldırılması için karşılıklı olarak gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini bildirdi ve gerek bu tedbirleri gerekse bunalıma yol açan nedenleri incelemek üzere Türkiye ile görüşmeye hazır olduğunu açıkladı.³⁸ Türk hükümeti bu yanıtı tatminkâr bulmadı ve Kıbrıs Türk toplumu üzerindeki tehdit kalkmadığı sürece Yunanistan'la masaya oturmanın mümkün olmadığını belirtti. Türk ordusu da her an Kıbrıs için hazır olduklarını ve harekât için emir beklediklerini beyan ediyorlardı³⁹ ve Türk Jetleri Kıbrıs üzerinde keşif uçuşları yapılmaya devam edilmiştir.

İki ülke arasında gerilimin tırmanmaya başlaması üzerine ilk olarak NATO içinde ABD, İngiltere ve Kanada adına Kanada Başbakanı Pearson bir öneri getirdi. Buna göre, İttifak Antlaşmasında öngörülenin dışında adada bulunan Türk ve Yunan askerleri geri çekilecek, BM Barış Gücü genişletilecek, Kıbrıslı Türklerin son olaylar dolayısıyla uğradıkları zarar tazmin edilecek ve Türkiye gelecekte tek taraflı olarak adaya silahlı müdahalede bulunmayacağına dair güvence verecekti.⁴⁰ Bu girişimin başarısızlığa uğraması üzerine BM ve ABD yeniden devreye girdiler. 22 Kasım'da BM Genel Sekreteri U-Thant Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs hükümetine bir çağrıda bulunarak çatışmaların yeniden başlamasına yol açacak davranışlardan kaçınmalarını istedi ve özel temsilcisi Jose Rolz-Bennet'i adaya gönderdiğini açıkladı.⁴¹ Aynı gün, Washington da bir açıklama yaparak, üç hükümete yardımcı olmak ve Doğu Akdeniz'de bir savaş tehlikesini ortadan kaldırmak için istişarede bulunmak üzere Başkan Johnson'ın özel temsilcisi Cyrus Vance'i görevlendirdiğini bildirdi.

Demirel Johnson'ın özel temsilcisine sert konuşmuş, "Sulhun faturasını artık Türkler ödemeyecek" dedi.⁴² Artık Türkiye askerî harekâta her

---

³⁸ SON HAVADİS, 23.11.1967

³⁹ CUMHURİYET, 25.11.1967.

⁴⁰ SON HAVADİS, 23.11.1967.

⁴¹ SON HAVADİS, 24.11.1967.

⁴² SON HAVADİS, 25.11.1967.

konuda hazır olduğunu tüm dünyaya duyurmuştu. Cumhurbaşkanı Sunay'da müdahale kararını bütün ülkelere bildirdi.⁴³ Artık her şey bir an meselesidir. Türkiye'nin bu kararlı ve sert tutumu ve ABD'nin baskısı sonucu cunta aldığı prensip kararı ile askerini çekmeği kabul etmiştir.

Vance'in üç ülke arasında yaptığı girişimlerden sonra 30 Kasım'da Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Hükümeti arasında bir anlaşmaya varıldı. Anlaşma metni açıklanmamakla birlikte şu noktaları içerdiği belirtilmekteydi.

1. Türkiye ve Yunanistan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına ve ülke bütünlüğüne saygı göstermek yükümlülüğü altında bulduklarını onaylarlar.

2. Türkiye ve Yunanistan anlaşmalar dışında adada bulundurdukları kuvvetleri bir buçuk ay içinde kademeli olarak geri çekeceklerdir. Kuvvetleri ilk önce ve en kısa zamanda Yunanistan geri çekecektir.

3. Kuvvetlerin geri çekilmesi işi takviye edilmiş ve yetkilendirilmiş BM Barış Gücü'nün denetimi altında yapılacaktır. Anlaşmaya varıldığını ilk olarak BM Genel Sekreteri U'Thant dünya kamuoyuna açıklayacak, bu çağrıya önce Yunanistan ve daha sonra da Türkiye uyduklarını bildirecektir.

4. Bu işlemler gerçekleştirildikten sonra Türkiye almış olduğu savaş tedbirlerini kaldıracaktır.

5. Boğaziçi ve Geçitkale köylerinde uğranılan zarar tazmin edilecek ve ölenlerin ailelerine gerekli ödemeler yapılacaktır.

6. Barış Gücü'nün denetimi altında ve tarafların da katıldığı bir komite, adada bulunan kanundışı silahlara el koyacaktır.

7. Grivas, herhangi bir sebeple adaya geri dönmeyecektir.

8. Adada iki toplumun kurmuş oldukları "millî" kuvvetler de kademeli olarak dağıtılacaktır.⁴⁴

---

⁴³ CUMHURİYET, 25.11.1967.

⁴⁴ FIRAT, a.g.e., s.225-226.

3.3.1.4. Kıbrıs Geçici Türk Yönetiminin Kurulması ve Toplumlararası Görüşmelerin Başlaması

1967 bunalımı sonrasında varılan anlaşma ne olursa olsun, Kıbrıslı Türkler Türkiye'nin avantajlı konumundan yararlanarak 1964'ten beri fiili olarak sürdürdükleri ayrı yaşama konumunu hukuki bir çerçeveye kavuşturdu ve 28 Aralık 1967 günü "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi" ilan edildi. Geçici Türk Yönetimi'nin başkanı Fazıl Küçük, yardımcısı da Rauf Denktaş oldu. Kıbrıs Türklerinin yönetimine ilişkin 19 maddelik bir prensipler listesi yayınlandı. Bu listenin 19. maddesine göre, bu kurallar, 16 Ağustos 1960 tarihli anayasa bütün kurallarıyla uygulanıncaya kadar yürürlükte kalacaktı; dolayısıyla geçiciydi.⁴⁵

Kıbrıs Türk toplumunun yasama, yürütme ve yargı işleri düzenlenerek, federe bir devlet örgütü gerçek anlamıyla kuruldu. Ancak, Dışişleri Bakanı Çağlayangil yaptığı açıklamada, alınan bu kararın fiili durumun gerekliliğinden kaynaklandığını bildirdikten sonra, barışçı çözüm şekli aramaktan uzaklaşılması şeklinde yorumlanmasının tamamen gerçeklere aykırı olduğunu belirtti.⁴⁶

13 Nisan 1968'de Rauf Denktaş resmi yollardan adaya döndü ve Geçici Türk Yönetimi'nin başkan yardımcılığı görevini üstlendi. İki toplumun birbirlerinden kopuk küçük bir adada yaşamalarının zorluğu her geçen gün daha iyi anlaşılınca, toplumlararası görüşmelerin başlaması doğrultusunda niyetler belirdi. BM Genel Sekreteri'nin özel temsilcisi Osario-Tafall'ın girişimleri sonucunda, iki eski arkadaş olan Denktaş ve Klerides ilk olarak 2-5 Haziran 1968'de Beyrut'ta bir araya geldiler ve görüşmelerin Lefkoşa'da sürdürülmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Resmi görüşmelerin ilk bölümü 24 Haziran'da başladı ve Eylül 1971'e dek dört safha halinde sürdü.

---

⁴⁵ CUMHURİYET, 30.12.1967.

⁴⁶ CUMHURİYET, 31.12.1967.

Görüşmeler boyunca, tüm teknik ayrıntılar bir tarafa bırakılacak olursa, tamamen üniter bir devlette azınlık olan Kıbrıslı Türklere orantısız bir temsil hakkı ve sınırlı yerel yönetim teklifi ile yola çıkan Kıbrıslı Rumlar, iki toplumun katılımının sağlandığı üniter bir devleti ve genişletilmiş özerk yerel yönetimleri kabul eden bir noktaya geldiler. Nüfus değişimi ile coğrafi federasyon, üzerinde ısrar eden Kıbrıslı Türkler ise, toplumlarına tanınacak siyasal özerklikle yetinmeye razı oldular. Ancak verilen tüm ödünlere rağmen, tam anlaşmaya varılacak denilen dönemlerde taraflardan biri ya da ikisi birden geri adım attılar ve görüşmeler çözüme ulaşmadan sona erdi.⁴⁷

3.3.1.4. 1967 Kıbrıs Bunalımının Sonuçları

1967 Kıbrıs bunalımı bir kez daha ABD'nin araya girmesiyle savaşa varmadan atlatıldı. Ancak, bunalımın üç ülke üzerinde de uzun vadeli sonuçları oldu. Her şeyden önce Makarios ile Yunan hükümeti arasındaki bağlar kesin olarak koptu. Adadaki Yunan askerî varlığının ortadan kalkmasıyla, Makarios yetkileri dışında davranan ve kendisine tehdit oluşturan bir güçten kurtulmuş oldu. Bununla birlikte, bu tarihten başlayarak Yunanistan Makarios'u ortadan kaldırmak için gizli faaliyetlerini artırdı ve suikast girişimi de dâhil olmak üzere her türlü yolu denedi. Yunanistan'ın baskısından kurtulan Makarios hem uluslararası ilişkilerinde daha rahat bir bağlantısızlık politikası izledi, hem de bağımsız Kıbrıs'ı dış güçlerin etkisinden kurtarmak için Kıbrıs Türk toplumu ile görüşmeleri başlattı. Makarios'un gerek iç, gerek dış politikası tepki üzerine tepki doğuracak ve 15 Temmuz 1974'te Yunan Cuntası tarafından tezgâhlanan bir darbe girişimiyle sonuçlanacak yolu açacaktı.

Kıbrıs Türk toplumu ise Türkiye'den müdahale beklemek yerine, kendisi öncelik üstlendi. Resmi yollardan adaya dönüşünü sağlayan Denктаş,

---

⁴⁷ FIRAT, a.g.e., s.227.

fiilen Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin sorumluluğunu aldı. Türkiye'den herhangi bir askerî müdahalenin gelmesinin, henüz söz konusu olmadığını anladığı için, toplumlararası görüşmeler ve kendi kişisel diplomatik çabalarıyla Kıbrıs Türk toplumunun ayrı varlığını Makarios yönetimine kabul ettirme sürecini başlattı. Toplumlararası görüşmeler boyunca "çözumsuzlük çözümü"nü benimseyen Denктаş nihai çözüme yaklaştıkça tavır değiştirerek zaman kazandı ve bu zaman içinde de Kıbrıslı Türklerin ayrı yönetimlerini örgütleyerek mevcut durumu Kıbrıslı Rumlara kabul ettirmeye çalıştı. 1974'te Türk ordusunun müdahalesi, Denктаş'ın hazırlamış olduğu diplomatik ve siyasal koşulların askerî güçle desteklenmesi ve kabul ettirilmesinden başka bir şey değildi.⁴⁸

1967 Kıbrıs olayları Yunanistan'da tıpkı 1974'te olduğu gibi siyasal karışıklıklara yol açtı. Bir yıl boyunca darbeyi gerçekleştiren subaylarla Kral Konstantinos'un arası giderek bozulmuştu. Kıbrıs "başarısızlığını" fırsat bilen Kral, 13 Aralık'ta Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan kendisine bağlı birlikleri Cunta'ya karşı isyan ettirdi. Cunta kısa sürede isyanı bastırdı, Kralın yetkilerini elinden alarak Korgeneral Zoitakis'i kral naibi ilan etti. Ertesi gün Kral ailesi ile birlikte Yunanistan'ı terk ederek Roma'ya kaçtı. Askerî diktatörlük baskıcı yönetimin tek söz sahibi oldu.⁴⁹ Ancak, demokrasi taraftarlarıyla birlikte şimdi Kral taraftarları da iktidara muhalefet eden gruba katılmışlardı. Halk desteğini tam anlamıyla yitiren, Avrupa'dan dışlanmış olan Cunta'nın tek desteği ABD'ydı. Tüm iç ve dış politikasını ABD rotasına göre izlemek durumundaydı. Bu nedenle bir yandan "Akdeniz'in Castro'su" Makarios'a karşı darbe ve suikast planları hazırlarken, bir yandan da NATO içinde müttefiki Türkiye'yle ittifakın güneydoğu kanadını zayıflatmamak için el sıkışma yollarını aradı.

Türkiye'de ise, 1967 bunalımından sonra Kıbrıs konusu Türk dış politikasının ana eksenini olmaktan 1974'e dek çıktı. Ancak, 1967 bunalımının

---

⁴⁸ FIRAT, a.g.e., s.229.

⁴⁹ CUMHURİYET,14 -15.12.1967

iki önemli sonucu oldu. Her şeyden önce Kıbrıslı Türkler saldırıya uğramıştı ve Türkiye yine müdahale edememişti. Üstelik bu defa neden olarak ileri sürülebilecek bir Johnson mektubu da söz konusu değildi. Gerçek tek neden, ordunun hazırlıksız oluşuydu. Nitekim 1967'den sonra hızla "Kıbrıs'ın su derinliğinden çıkarma yapılabilecek yerlerin ayrıntılı haritalarına değin her türlü planlama yapılmaya başlandı. Yüz adet çıkarma teknesi yapımına geçildi. Amerika'dan, İtalya'dan ve Fransa'dan on beş bin paraşüt alındı. Bu müdahale için 6 helikopter satın alındı. Transallar getirildi. Özel timlerin yetiştirilmesine hız verildi. 1974'e gelindiğinde, Türk ordusu Kıbrıs'a yapılacak bir müdahale için her türlü teknik hazırlığını tamamladı ve ABD'nin tüm arabuluculuk girişimleri bu defa dikkate alınmadan müdahale yapıldı.⁵⁰

1967 bunalımının Türk dış politikası açısından ikinci önemli sonucu, sol çevrelerde başlamış olan ABD ve NATO karşıtlığının tüm kamuoyuna yayılmasıdır. Kıbrıs sorunu öne çıkarılarak, Türk dış politikasının ittifak ilişkilerine yapılan eleştiriler nicelik ve nitelik olarak yoğunlaşmıştı ve hükümeti ABD ile ilişkilerde radikal sayılabilecek kararlar almak zorunda bırakmıştı.

3.3.2. Demirel Hükümeti ve Sovyetler Birliği ile İlişkiler

1964 Kıbrıs bunalımı sonrasında uluslararası platformda yalnızlığını gören Türkiye, uzun zamandan beri Sovyetler Birliği'nin ilişkileri normalleştirme teklifine olumlu yaklaşmış ve aynı yılın son aylarında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretiyle iki ülke arasında siyasi ilişkiler yumuşamaya başlamıştı. Moskova'yla yakınlaşma süreci Ürgüplü hükümeti döneminde de devam etmiş ve bu politikanın olumlu sonuçları Kıbrıs sorununa yansımıştı.

---

⁵⁰ FIRAT, a.g.e., s.230.

Demirel hükümeti Moskova'ya yönelik bu yeni politikayı geliştirerek sürdürdü. Ancak, bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler salt siyasal nitelik taşımakla kalmadı, ekonomik tabanda da gelişti. Ekonomik kalkınmaya öncelik veren Demirel hükümetinin Moskova'yla ilişkileri geliştirmesinin Kıbrıs sorununa olumlu yansımaları olmakla birlikte, artık temel neden bu değil, ekonomik projelere verilen Sovyet kredileri ve teknik yardımlarıydı.

Türk-Sovyet ilişkilerinde görülen bu gelişmenin, Türkiye'de aynı dönemde ortaya çıkan ABD ve NATO eleştirileri de göz önünde tutulduğunda, bazı çevrelerde kaygı oluşturduğu açıktı. Nitekim Çağlayanlı, 19 Şubat 1966'da TBMM'de Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada bu konuyu altını çizerek açıklığa kavuşturdu.⁵¹

“Hakikaten ideoloji farkı olmak ne Türkiye'nin Rusya'yı kapitalist yapmaya, ne de Rusya'nın Türkiye'yi komünist yapmaya gücü yetmeyecektir. Bu şerait karşısında bu münasebetlerin inkişafına bir mani yoktur. Sonra yine izahı müşkül olan bir nokta da Rusya ile iyi münasebetler tesisi halinde muhakkak Amerika ile kötü münasebet haline girmek veya Amerika ile iyi münasebetin devam ettiği müddetçe Rusya ile asla dost olamamak gibi bir kaziye de yok. Niçin ikisiyle de dost olmayalım veya iyi geçinemeyelim?”

Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmesinin mevcut ittifaklarında bir değişiklik yapmayacağı Moskova tarafından da vurgulandı. Ekim Devriminin yıldönümü dolayısıyla okunan yıllık raporda barış içinde bir arada yaşama ilkesine uygun bir siyaset izlendiğine örnek olarak Fransa, İtalya, Japonya, Kanada, Finlandiya, Afganistan, İran ve Türkiye ile ilişkilerde kaydedilen gelişmeler gösterildikten hemen sonra, “Sovyetler Birliği, Doğu ve Batı arasında her alanda işbirliğinde bulunulması ve askerî blokların kaldırılması taraflısıdır denildi. Fakat etkili bir güvenlik sistemi kurulmadıkça, Varşova savunma antlaşması teşkilatının takviyesine devam edeceğiz denilerek, kurulan ilişkilerin niteliğine açıklık getirildi.

---

⁵¹ **TBMMTD,MM**, Dönem II, C.3., 50.Birleşim, s.591

1966 yılı Türk-Sovyet ticari görüşmeleriyle başladı. 19 Ocak'ta başlayan görüşmeler bir ay kadar sürdü ve 1 Nisan'da yürürlüğe girecek yedinci protokolün imzalanmasıyla sona erdi. Bir yıl önceye göre iki ülke arasındaki ticaret hacmi %90 oranında artacak ve 66 milyon dolara çıkacaktı. Türkiye Sovyetler Birliği'ne tütün, kuru üzüm, fındık, yapağı, pamuk, canlı hayvan ve narenciye satacak, karşılığında demir, gazete kâğıdı, kimyevi gübre ve çeşitli sanayi tezgâhları satın alacaktı. Türk-Sovyet ticaret görüşmeleri sırasında yeni bir adım daha atıldı ve demir-çelik, alüminyum, rafineri, liv levha, sülfürik asit ve alkollü içkilerle ilgili 7 sanayi tesisinin yatırım projesi üzerinde ön görüşmeler yapıldı. Ayrıca, 19 Mart 1966'da Arpaçay üzerinde ortak bir baraj yapımı konusunda teknik esasları kapsayan metinler teati edildi.⁵²

Sovyetler Birliği ile geliştirilen ticaret ilişkileri ve sanayi yatırımı projeleri siyasal ziyaretlerle de onaylandı. 27 Temmuz'da 16 kişilik bir parlamento heyeti ile Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Moskova ziyaretini, 20-27 Aralık tarihlerinde Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksî Kosigin'in Türkiye ziyareti izledi.⁵³ Kosigin Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde Ankara'yı ziyaret eden ilk Sovyet başbakanı oldu. Görüşmeler boyunca iki taraf da başlamış olan dostluk ilişkilerini geliştirmek ve uzun bir tarih boyunca yer etmiş karşılıklı kuşkulan gidermek istediklerini dile getirdiler.

Demirel, ikili görüşmeler sırasında Türkiye'nin Boğaz önlerinde çalışma yapan Sovyet gemilerinden, Bizim Radyo'nun yayınlarından rahatsız olduğunu vurguladı. Kosigin ise, Bizim Radyo'nun Sovyet topraklarından yayın yapmadığını belirttikten sonra, Türkiye'deki askerî üslerle ülkesinin çevrili olduğunu, Amerikan gemilerinin sürekli Karadeniz'de faaliyette bulunduğunu ve tüm bunların kendi ülkesinde de aynı derecede rahatsızlık yarattığını söyleyerek, Sovyetlerin Boğazlar ya da herhangi bir yerde üs ve toprak talebi bulunmadığını, bu noktayı defalarca açıkladıklarını ama eğer

⁵² FIRAT, a.g.e., s.231-232.

⁵³ SON HAVADİS, 20.12.1966.

Türkiye isterse bir kez daha yazılı olarak taahhüt edeceklerini belirtti. Kosigin'e göre tüm bu anlaşmazlık konularını içeren bir anlaşma imzalanabilirdi.⁵⁴ İkili görüşmelerde karşılıklı tedirginlik yaratan konuların dile getirilmesi görüşmelerin olumlu havasını etkilemedi. Ziyaretin sonunda yayınlanan, ortak bildiride, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorunundaki tutumunu yeniden teyit ettiği ve enosis'e karşı olduğu belirtildi ve iki ülke arasında ticaret ilişkilerinin olumlu gelişmesini sürdürmesi isteği dile getirildi.⁵⁵ Kosigin'in Ankara ziyareti Kıbrıslı Rumlar arasında tepki doğmasına yol açtı. Lefkoşa'daki Sovyet Büyükelçiliği'nin önünde gösteriler yapıldı ve Kosigin'in Ankara'da verdiği demeçler kınandı.

Kosigin'in Türkiye ziyareti Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir aşamaya geçişin simgesidir. İki ülke ilişkilerindeki yakınlaşmanın salt Kıbrıs sorununa bağlı tepkisel ve geçici olmadığı, ekonomik işbirliğine dayalı uzun vadeli bir süreç olduğu ortaya çıktı. Nitekim TBMM'de grubu bulunan partiler bu gelişmeleri son derece olumlu karşıladılar. Tek istisna TİP'ti. 17 Şubat 1967'de Dışişleri Bakanlığı bütçesi Meclis'te görüşülürken, partisi adına söz alan Bellice Boran Türk-ABD ilişkilerini uzun uzun eleştirdikten sonra Türk dış politikasında çok yönlülüğe bir geçiş olduğuna inanmadıklarını şu sözlerle ifade etti.⁵⁶

“Bu son zamanlarda Dışişleri Bakanlığımız gerek Sovyet ve diğer Doğu Bloğu memleketleriyle, gerek Üçüncü Dünya devletleriyle ve bu arada Arap ülkeleriyle temaslarda bulunuyor, ilişkileri geliştirme arzusu gösteriyor. Ama bu gibi temaslar acaba gerçekten tek taraflı bir politikadan kurtulmanın işaretleri midir, yoksa çok dar ve kısa vadeli bir takım politik hesaplarla girilmiş yüzeyde taktikler midir? Bunun hakkında henüz kesin ve güvenli bir kanaate varmış değiliz. Değiliz, çünkü mesela Sovyetlerle 7 proje üzerinde yapıldığı söylenen anlaşmaların üzerinden bir hayli zaman geçtiği halde bu

⁵⁴ ARCA YÜREK, *Demirel Dönemi...*, 139-148.

⁵⁵ Mehmet GÖNLÜBOL-Ömer KÜRKÇÜOĞLU, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, 9.Baskı, Ankara, 1996, s.526.

⁵⁶ FIRAT, *a.g.e.*, s.233-234.

projelerin uygulanmasının ilerlediğine dair haberler duymuyoruz. Yapılmış olan kültür anlaşması hâlâ Meclise sevk edilmiş değildir.”

Boran'ın şüpheleri Türk-Sovyet ortak projelerinin uygulanmaya başlanmasıyla haksız çıkarıldı. İlk olarak 25 Mart 1967'de ön görüşmeleri tamamlanmış olan yedi sanayi tesisinin yapımına ilişkin Türk-Sovyet ekonomik yardım antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Sovyetler Birliği Türkiye'de inşa edilecek yedi fabrika için makine aksamı ve teknik yardım yapacaktı.⁵⁷ Bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 5 Ağustos'ta Seydişehir alüminyum tesislerinin⁵⁸, 17 Ağustos'ta da İzmir Aliğa petrol rafinerisinin temelleri atıldı.⁵⁹

Yunan Başbakanı ile Keşan-Dedeâğaç görüşmelerini yaptıktan kısa bir süre sonra ve Kasım ayında başlayacak Kıbrıs bunalımından önce, 19-29 Eylül 1967 tarihlerinde Başbakan Demirel, Kosigin'in ziyaretini iade etmek üzere Sovyetler Birliği'ne resmi ziyarette bulundu.⁶⁰ Ekonomik ilişkilerin yanı sıra çeşitli uluslararası sorunların da ele alındığı görüşmelerden, sonra yayınlanan ortak bildiriye, taraflar, uluslararası barışın korunması, silahsızlanma, özellikle de nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda görüş birliği içinde olduklarını belirttikten sonra, halen sürmekte olan üç sıcak çatışma hakkında ortak fikirlerini ifade ettiler. Arap-İsrail çatışmasına yer verilen ortak bildiriye, “Başbakanlar emrivakilerin şayanı kabul olamayacağını, kuvvet istimalinin ise arazi ilhakını haklı kılamayacağını ve siyasi avantaj sağlayamayacağını beyan etmişlerdir; Başbakanlar İsrail kuvvetlerinin askerî harekât neticesinde işgal ettikleri araziden çekilmesinin lüzum ve müstaceliyetini belirtmişlerdir.” denildi. Daha sonra Vietnam'daki durumdan Başbakanların duyduğu endişe dile getirilip, sorunun Vietnam halkının kendi kaderini belirleme hakkına saygı duyularak çözümlenebileceği vurgulandı. Nihayet Kıbrıs sorununa da değinilerek; “Hükümet başkanları

⁵⁷ GÖNLÜBOL, a.g.e., s.526.

⁵⁸ SON HAVADİS, 06.08.1967.

⁵⁹ SON HAVADİS, 18.08.1967.

⁶⁰ SON HAVADİS, 20.09.1967.

Kıbrıs meselesinin, Kıbrıs devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün muhafazası esasına istinaden, Türk ve Rum millî cemaatlerinin kanuni haklarını ve menfaatlerini ve güvenlik ve karşılıklı itimat içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde barışçı yollarla halledilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir.” denildi.⁶¹ Böylece Sovyetler Birliği bir kez daha enosis'e karşı olduğunu onaylıyordu.

1967 Kıbrıs bunalımı sırasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumu 1964 bunalımı ile kıyaslandığında çok daha yumuşaktı. Bu tutumda, Yunanistan'daki faşist Albaylar Cuntasının yönetiminde olmasının da payı vardı. Enosis gerçekleştiği takdirde Kıbrıs da albayların yönetimine geçecek ve gerçek anlamda bir NATO üssüne dönüşecekti. Bu nedenle, Sovyetler Birliği ilk andan itibaren enosis'e karşı çıkarak, sorunun “adayı NATO'nun bir savaş üssü haline çevirmek isteyen gerici Yunan çevrelerinin gerici politikasıyla yakından ilgili” olduğunu belirtti ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü esasına göre çözüm bulunması gerektiğini açıkladı. Sovyetler Birliği Makarios'u ve toprak bütünlüğü korunan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni desteklemekle birlikte, Türkiye'yi karşısına almaktan çekinerek, son derece ılımlı bir üslup kullandı.

1968–1969 yıllarında, iki ülke arasında somut projelere ilişkin anlaşmalar imzalandı ve uygulamaya kondu. 19 Nisan 1968'de İstanbul-Moskova aktarmasız yataklı vagon anlaşması, 7 Mayıs'ta üçüncü demir-çelik ön proje anlaşması, 19 Haziran'da Arpaçay barajı ile ilgili protokol, 10 Ekim 1969'da İskenderun demir ve çelik fabrikasının anlaşması imzalandı. 8 -12 Temmuz 1968'de Çağlayangil'in Sovyetler Birliği ziyareti sırasında Sovyet yetkililer daha uzun vadeli ticaret ve ekonomi anlaşmaları yapmayı önerdilerse de, Çağlayangil bu tür anlaşmaların Türkiye'nin ekonomi sistemine uygun olmadığını açıkladı.⁶² 12-21 Kasım 1969'da Cumhurbaşkanı Sunay Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti. Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde ilk kez bir

---

⁶¹ FIRAT, a.g.e., s.234-235.

⁶² GÖNLÜBOL, a.g.e., s.527.

devlet başkanı Moskova'yı ziyaret ediyordu.⁶³ Böylece 1964'te başlayan yakınlaşma süreci diplomatik anlamda en üst düzeye çıkıyordu.

1965 sonrasında AP hükümeti salt Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkileri geliştirmekle yetinmedi, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi Doğu Bloğu ülkeleriyle de ticari ve ekonomik ilişkiler kurdu. İktidarda sol bir hükümet bulunsaydı, Türkiye'nin Doğu bloğuyla böyle yakın ilişkiler kurması çok zor olurdu.

Demirel'in ekonomik kalkınma tutkusu ve aynı dönemde ABD'nin Türkiye'ye yaptığı dış yardımları denetlemesi ve azaltması, yeni hükümeti Sovyetler Birliği'ne iten temel nedendi.

AP hükümetinin Doğu Bloğu'na yönelik politikası tümüyle ekonomik nedenlerden kaynaklanıyordu ve Batı bağlantısına alternatif olarak değil, Batı bağlantısıyla birlikte yürütülüyordu. O kadar ki, Türkiye bir yandan Kıbrıs sorununda Makarios'un etkili olduğu BM'de Sovyet desteğini ararken, öte yandan ABD'nin girişimleriyle Albaylar Cuntası ile uzlaşmanın yollarını arıyordu. Ancak, tüm bunlar, Demirel hükümetinin çok yönlü dış politikaya geçiş sürecinde Doğu Bloğu'na yönelik attığı adımın önemini azaltmamaktadır.

3.3.3. Demirel Hükümeti ve Orta Doğu Ülkeleriyle İlişkiler

Demirel hükümet programında, başta Ortadoğu ve Mağrip'te bulunan Müslüman ve Arap "kardeş" ülkeler olmak üzere, Asya ve Afrika, ülkeleri ile çok yönlü bir dış politika izleneceği belirtiyordu. Bununla birlikte, tüm Bağlantısız ülkelere yönelik değil, sadece komşu Arap ülkelerine yönelik politikada somut adımlar atılmıştır. Arap ülkeleri ile yakınlaşma politikası DP döneminde başlatılmıştı. Ancak, DP'nin Ortadoğu politikası NATO politikasının bir yansımasıydı. Menderes hükümeti Batılı müttefiklerinin

⁶³ CUMHURİYET, 12.11.1969.

Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak amacıyla, bu bölgedeki feodal rejimlerle bir ittifak kurarak Batı'nın sözcülük ve gözcülük görevini üstlenmiş, bu nedenle de başta Mısır'daki olmak üzere emperyalizmin desteğinde iktidar olan feodal unsurları tasfiye amacı güden "devrimci" Arap hareketlerini karşısına almıştı.

1960'lı yıllarda sömürgelerin bağımsızlık hareketleri başarıya ulaştıkça ve Arap ülkelerindeki feodal rejimler arka arkaya devrilip "devrimci" güçler iktidara geldikçe, Türkiye'nin 1950'li yıllarda izlemiş olduğu ve 1960 sonrasında da radikal değişiklik yapmadığı politikaya duyulan tepkilerin etkisi kendini göstermeye başladı. Bunun en somut göstergesi 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında BM'deki oylamalar oldu. Gerçi 1961'den itibaren aydın kesim Türkiye'nin Üçüncü Dünya'ya yönelik politikasını değiştirmesi gerektiğini dile getirmişti ama hükümet ancak uluslararası ilişkilerde yalnız kaldığını anlayınca somut adım atma gereksinimi duydu ve 1964 sonundan itibaren bu ülkelerle ilişki kurmanın yollarını aradı. Başlangıçta yollanan iyi niyet heyetlerinin tek bir amacı vardı: Üçüncü Dünya ülkelerini Kıbrıs konusunda tutum değiştirmeye ikna etmek. Bu denli tek taraflı çıkarların korunmasına yönelik bir politik girişimin uluslararası ilişkilerde başarı kazanma şansı elbette çok düşüktü ve umulan sonuç elde edilemedi. 1965 yılında Kıbrıs ile ilgili olarak BM'de yapılan oylamada Türkiye yine yalnız kaldı.⁶⁴

Demirel Hükümeti böyle bir tarihsel yükü iktidara geldiğinde, Üçüncü Dünya ülkeleriyle daha sağlam temellere dayanan bir dış politika izlemek zorunda kaldığını biliyordu. Tarihsel ve kültürel ortaklıkların bulunduğu Arap ülkeleriyle işe başlamak gerektiğini görerek, bu ülkelerle siyasal, ekonomik ve kültürel bir yakınlaşmanın ilk adımlarını attı. Demirel hükümetinin önceki hükümetlerden temel farkı, Ortadoğu politikasını salt Batı politikasının bir türevi olarak algılamamak ve bölgedeki "ilerici" hükümetlerle de ilişki kurarak Türkiye'nin olumsuz imajını silmek oldu. Böylece, Araplık ve Müslümanlık kavramlarını kullanarak bölge ile yakınlaşma sürecinde kendi muhafazakâr

---

⁶⁴ FIRAT, a.g.e., s.238-239.

oy tabanının desteğini kazandığı gibi, bağımsızlık hareketlerine ılımlı yaklaşımı ile sol kamuoyunun eleştirilerini de uzaklaştırmış oldu.

1965'den sonra, Türkiye'nin Arap ülkelerine yakın bir politika izlemeye başlaması, hem Orta Doğu'daki Arap mücadelesinin Batı -daha kesin ifadesiyle Amerikan- aleyhtarı olması dolayısıyla, genel olarak solda yer alan aydın kitle tarafından ve hem de din faktörü dolayısıyla sağ kanat tarafından olumlu karşılanmıştır. Kamuoyunun ve siyasal güçlerin farklı nedenlerle de olsa Orta Doğu sorununda aynı noktada birleşmeleri, Türkiye'nin Arap taraftarı bir politika izlemesi için elverişli bir ortam yaratmış oluyordu.⁶⁵

1966 yılında Türkiye'nin temel dış politika konulan Kıbrıs sorunu ve bununla bağlantılı olarak NATO ve ABD ile ilişkilerdi. Nitekim Dışişleri Bakanlığı'nın bütçe görüşmeleri sırasında muhalefet partileri bu iki konu etrafında konuşmalarını yoğunlaştırdılar. Dışişleri Bakanı söz konusu eleştirileri yanıtlar ve izlenecek dış politika hakkında bilgi verirken Arap ülkeleriyle ilişkilere özel bir yer veriyordu.

“Türkiye’yi Arap ve İslam Âlemine yakın bir zamanlara gelinceye kadar müştereken yaşanmış bir tarih ve derin kökleri olan dini, sosyal ve kültürel rabıtalara bağlamaktadır. Misakı Millî günlerinden başlayarak, Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla himaye rejimleri altına konmak istenen Arap ülkelerinin tam bağımsızlıkları prensibini müdafaa ede gelmişizdir. Bizim samimi temennimiz, Araplar arasında bir tesanüt havasının teessüs etmesi ve bu müsait atmosfer içinde Arap ülkelerinin iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmeleridir. Bu şekilde ortaya çıkacak mütesanit ve müreffeh bir Arap âlemiyle, Orta-Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde sulh ve istikrarın tarsiinine müştereken çalışmaktan Türkiye bilhassa memnuniyet duyacaktır.”⁶⁶

---

⁶⁵ GÖNLÜBOL, a.g.e., s.534-535.

⁶⁶ TBMMTD, MM, Dönem II, C.3, 50.Birleşim, s.587.

Çağlayan'ın Türk-Arap ilişkilerinin tarihi hakkındaki değerlendirmesi Türkiye'nin geçmişi unutarak farklı bir yaklaşım benimseme niyetinin ifadesiydi. Nitekim yeni hükümetin gerek programında, gerek bütçe görüşmeleri sırasında Arap ülkelerine yönelik ifadeleri bu devletlerde yankı bulmakta gecikmedi. İlk olumlu tepki Irak'tan geldi. 7-11 Şubat 1966 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret eden Irak Dışişleri Bakanı Adnan El Paçacı iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin kendileri tarafından da arzulandığını belirtti ve Kıbrıs ile ilgili olarak Kıbrıs'taki Türk toplumunun davalarında haklı olduklarını ve uluslararası antlaşmalarla sağlanmış olan bu hakların savunulması gerektiğini belirtti.⁶⁷

Irak Dışişleri Bakanının ziyaretinden sonra Türkiye çeşitli Arap ülkeleriyle ticari ve kültürel yakınlaşma sürecini başlattı. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken'in Mısır'a yaptığı ziyaret sırasında, 16 Mart 1966'da Birleşik Arap Cumhuriyeti ile bir ticaret antlaşması imzalandı. 15 Nisan'da bir parlamento heyeti Suudi Arabistan'ı ve 23-26 Mayıs'ta Çağlayan Bağdat'ı ziyaret etti.⁶⁸ 29 Ağustos'ta Suudi Arabistan Kralı Faysal Türkiye'ye geldi.⁶⁹ 1-6 Aralık'ta ise Cumhurbaşkanı Sunay Tunus'a gitti. 3 Aralık'ta Türkiye-Tunus resmi görüşmeleri başlamıştır.⁷⁰

1966 yılında Türkiye'nin Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabaları, o sırada Suudi Arabistan Kralı Faysal tarafından ortaya atılan ve dünya kamuoyunun gündeminde yer alan İslam Paktı veya İslam Konferansı tartışmalarına rastladı. Gerek "devrimci" Arap ülkeleri gerekse Türk kamuoyu Demirel hükümetinin, üstelik de 1960 hareketinin izleri hâlâ sürerken ve askerlerin etkisini üzerinde hissederken, bu konuda nasıl bir tavır takınacağını merak ediyordu. Başbakan 17 Şubat'ta bir açıklama yaparak, "Türkiye'nin politik gaye taşımayan, gruplaşmalara yol açmayan İslam Konferansı'na

---

⁶⁷ SON HAVADİS, 12.02.1966.

⁶⁸ FIRAT, a.g.e., s.240.

⁶⁹ SON HAVADİS, 30.08.1966.

⁷⁰ CUMHURİYET, 04.12.1966.

katılabileceğini” söyledi.⁷¹ Bu belirsiz demeçten sonra Hartum’da çıkan, Türkiye’nin İslam Konferansı’na katılacağı ve İsrail ile ilişkilerini keseceği yolundaki haberin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü tarafından yalanlaması Türkiye’nin tutumunu daha net bir biçimde ortaya koydu. Türkiye şimdilik Arap ülkeleriyle siyasal bir örgütlenme içine girmekten kaçınıyordu. Nitekim Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken’in Kahire ziyareti sırasında verdiği demeç Türkiye’nin Arap ülkelerine karşı geliştirdiği yakınlaşma politikasının altındaki amacı tüm açıklığıyla ortaya koyuyordu:

“Dış politikada bugünkü açık ve samimi tutumumuza devam edersek, Arap aleminde çok iyi ilişkiler kurmamız mümkündür. Bu açık ve samimi dış politikayı takip edersek, etrafımızda emin bir gaip, mallarımızı satacak pazarlar ve Birleşmiş Milletler gibi müşterek toplantılarda bizi anlayabilecek dostlar buluruz”.⁷²

Türkiye tıpkı Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirirken izlediği politika gibi Arap ülkeleriyle ilişkilerini ele önce ekonomi ve ticaret, bunun yansıması olarak da Kıbrıs üzerinde temellendirmeyi planlıyordu. Ancak, Moskova’nın çıkarları bu sınırların ötesinde bir beklentiye gereksinim duymuyordu. Oysa Arap ülkeleri, özellikle de “devrimci” Arap ülkelerinin beklentisi çok daha farklıydı. Filistin sorununda Türkiye’yi yanlarında görmek istiyor, CENTO aracılığıyla bölgede Batı’nın ve İsrail’i destekleyen ABD’nin çıkarlarını savunan Türkiye’ye sıcak bakmakta zorlanıyorlardı. Nitekim Bağdat-Ankara yakınlaşması bazı çevrelerde eleştirilmeye başlanınca, Irak Başbakanı El-Bazzaz şu açıklamayı yapmak zorunluluğunu duydu.

“Komşularımızla düşman olmak menfaatlerimize uyar mı? Arap devletleriyle münasebetlerimizi gözden uzak tutmadan, komşularımızla da dost geçinmek mecburiyetindeyiz. Türkiye kendine has bir siyaset güder, bu iş ona aittir. Ve bu da her bağımsız devletin hakkıdır. ... Şunu da belirteyim ki,

⁷¹ SON HAVADİS, 18.02.1966.

⁷² FIRAT, a.g.e., s.240

Türk devlet adamlarından hiç kimse bize ‘CENTO’ya giriniz” diye bir talepte bulunmadı.”⁷³

1967 yılında Arap-İsrail gerginliği arttıkça, Arap ülkeleri Türkiye’nin açık tavır almasını beklemeye başladılar. 1967 bütçe tartışmaları sırasında Çağlayanlı bu konudaki politikalarını açıklarken, bölgede huzursuzluklara yol açacağı düşüncesiyle İsrail devletinin kurulmasına karşı çıkmış olan Türkiye’nin bu devlet kurulduktan sonra tanıyarak normal ilişkilerini sürdürdüğünü belirtti ve şu sözlerle devam etti.

“Bu münasebet hiçbir zaman Arap dostlarımızın aleyhine bir inkişaf göstermeyecektir. Arap dostlarımız nasıl diğer devletlerle münasebet tesis ederken İsrail ile olan münasebetleri hakkında bir şart sürmüyorsa, siyasetinde ipotek olmayan ve ipotek kabul etmeyeceğini tasrih eden Türk devletine karşı da böyle bir şart dermeyeran etme lüzumunu elbette hissetmeyeceklerdir veya böyle bir lüzum Türk Devleti tarafından elbette şayanı kabul görülmeyecektir”⁷⁴

1967 Mayıs’ında Mısır BM Barış Gücü’ne Sina çölünü tahliye etmesi konusunda baskı yapınca ve BM komutanı bu baskıya uyararak kuvvetleri çekince Mısır ile İsrail orduları karşı karşıya kaldılar. Yeni bir savaşın çıkması an meselesiydi. Arap-İsrail gerilimi artınca Türkiye politikasını netleştirme gereğini duyarak, Orta Doğu ülkelerinde görevli büyükelçilerini çağırdı ve Genel Sekreter Haluk Bayülken’in başkanlığında bir toplantı yaptı. Toplantıda hükümetin Arap politikası üç ilkeye bağlandı: Tüm Arap ülkeleriyle ikili ilişkileri her alanda geliştirmeye çalışmak, Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmamak ve taraf tutmamak, Arapları bölecek paktlara veya bölge antlaşmalarına katılmamak. 22-24 Mayıs tarihlerinde yer alan bu toplantıdan kısa bir süre sonra⁷⁵, 5 Haziran’da Arap-İsrail savaşı başladı.⁷⁶

⁷³ FIRAT, a.g.e., s.242.

⁷⁴ TBMMTD, MM, Dönem II, C.13, 50.Birleşim, s.362.

⁷⁵ FIRAT, a.g.e., s.243.

⁷⁶ CUMHURİYET, 06.06.1967

Savaş başlar başlamaz TBMM derhal toplandı. CHP sözcüsü Nihat Erim, hükümetin iki taraf arasında barışın yeniden kurulması için yapacağı girişimleri destekleyeceklerini bildirirken, Güven Partisi adına söz alan Turhan Feyzioğlu Türkiye'deki NATO üslerinin Ortadoğu bölgesindeki savaşa müdahale amacıyla kullanılmasına müsait olmadığını müttefiklere hükümetin resmi- görüşü olarak bildirilmesini istedi.⁷⁷ Soruları ertesi gün, 8 Haziran'da yanıtlayan Dışişleri Bakanı Çağlayangil:

“Bunlar, müşterek üs ve tesislerdir ve Türkiye'nin iradesi dışında, Türkiye'nin menfaatleri ile politikası ile bağdaşmayacak şekilde kullanılmaları asla mevzuu bahis değildir, asla mümkün değildir. Müttefiklerimizin bu husustaki görüşlerimizi gayet iyi bildiklerinden Sayın Prof. Feyzioğlu'nun emin olmasını bilhassa rica ederim. ... Şunu açıkça belirtmek isterim ki, bu üslerin hükümranlık haklarımızı ihlal ettiği veya şu bu maksatlar için kullanılacağı şüphesi ne Orta Doğu devletlerinde, ne de bunu kullanmak istediği iddia olunan devletlerde, ne de Türk Hükümeti'nde yoktur”⁷⁸ diyerek, Türkiye'deki üslerin Arap devletlerine karşı kullanılmayacağı konusunda Meclis'e güvence verdi.

Türkiye, BM'de Araplar lehindeki tutumunu çok açık bir biçimde ortaya koydu. 22 Haziran'da Genel Kurul'da bir konuşma yapan Çağlayangil, Türkiye'nin Arap ülkelerinin halklarına duyduğu dostluk hislerini belirttikten sonra, Türk hükümetinin kuvvete başvurulması yoluyla toprak kazananlarını kabul edemeyeceğini açıkladığını hatırlattı ve BM Genel Kurulu'nun, İsrail kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklardan geri çekilmesi konusunda ısrar etmesi gerektiğini vurguladı. Genel Kurul'daki oylama sırasında da ABD ve Batılı ülkelerden ayrılarak Araplarla birlikte İsrail'in 5 Haziran'dan önceki sınırlarına çekilmesi konusundaki önerilere oy verdi.⁷⁹ Böylece, Türkiye 1950'den beri izlemekte olduğu Ortadoğu politikasında önemli bir değişiklik yaptığını

⁷⁷ **TBMMTD, MM**, Dönem II, C.18, 114.Birleşim, s.132-135.

⁷⁸ **TBMMTD, MM**, Dönem II, C.18, 115.Birleşim, s.168-169.

⁷⁹ **GÖNLÜBOL, a.g.e.**, s.536.

uluslararası platformda da gösterdi ve gelişmelerin her aşamasında adım atmadan önce Arap ülkeleri üzerinde uyandıracığı tepkiyi göz önünde tuttu.

1967 Savaşı sonrasında Mısır ve Suriye gibi ülkelerin dahi Türkiye'ye teşekkür etmeleri Türkiye'nin 1965'ten beri izlemekte olduğu Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasının gerçek bir temele oturduğunun kanıtı sayılabilir. 1967 sonrasında da Türkiye bu tutumunu sürdürdü.

Türkiye artık Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarının koşulsuz temsilcisi olmayacağını gösteriyordu. Kendisinin bölgede özgün çıkarları vardı ve bu doğrultuda Batı'dan ayrı politikalar izlemek istiyordu. AP hükümetinin Arap ülkelere karşı bu yeni tutumunda Arap ülkelerinden gelecek tepkiyi göz önünde tutmak kadar, Türk kamuoyunun tepkisinin de rolü vardır. Türkiye'de, Arap ülkelere sıcak bakan sağ kadar, Filistin davasını emperyalizme karşı verilen onurlu mücadele olarak destekleyen ve bu yolla bir kez daha ABD emperyalizmine karşı tavır alan sol da, hükümetin Ortadoğu politikasını yakından takip ediyordu. Bu dönemde gerek milliyetçi sağın gerek sosyalist solun silahlı mücadeleye varacak denli etkinlik gösterdiği düşünülecek olursa, hükümetin Ortadoğu politikasında Türk kamuoyunun etkisini anlamak kolaylaşacaktır.

3.3.4. Demirel Hükümeti ve ABD ile İlişkiler

Demirel Hükümeti döneminde Türk dış politikasının ana sorunu ABD ve NATO ile ilişkilerdi. Johnson mektubu ile ortaya-çıkan ABD'yle ilişkilerdeki sorunlar, sol eğilimli aydınların bu çerçevede kazandığı "hak"la birlikte eleştirilerini yoğunlaştırmaları ve antiemperyalist bir kampanya açmalarıyla kamuoyunun gündeminin birinci maddesine yerleşti. Gerçekten de söz konusu dönemde ele alınan her dış politika olayı ABD ile ilişkilendirildi ve Türk-Amerikan ilişkileri ana temasının çerçevesinde tartışıldı. Bu durum çok paradoksal sonuçlara yol açtı: ABD desteği ile iktidara geldiği söylenen ve

merkez sağda yer alan AP hükümeti döneminde, ABD ile ilişkilerde izlenen politika gözden geçirilmek durumunda kaldı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, hükümet gelir gelmez ilk dış politika sorunu olarak 1965 yılında Kıbrıs ile ilgili BM Genel Kurulu'nda yapılan ve Türkiye'de büyük hayal kırıklığına yol açan oylamanın sonuçları ile karşı karşıya kaldı.⁸⁰ Gerçi bu oylama sırasında ABD kabul edilen karar aleyhinde oy kullanan dört ülkeden biriydi ama bu Türk kamuoyunu yatıştırmaya yetmedi. 27 Aralık'ta konuyu görüşmek üzere toplanan Millet TBMM'de tüm muhalefet partileri, alınan sonucun Türk dış politikasında yıllardan beri izlenmekte olan kayıtsız şartsız NATO'ya bağlı politikalar göz önünde tutulursa şaşırtıcı olmadığını söylediler ve Türkiye'nin ittifak ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi gerekliliği üzerinde durdular. MP grubu adına konuşan Osman Bölükbaşı,

“Dış politikamızın önemli zaaflarından birine daha temas etmek istiyoruz. Her hangi bir ittifak ve mesela NATO ittifakı çerçevesinde birleşmek kanaat ve şahsiyet sahibi olmaya mani değildir. ... Türk hükümetleri, vaktiyle mazlum milletlere hürriyet yolunda rehber ve misal olduğumuzu unutarak, her meselede müttefiklerimizin ağzına bakmış ve onları memnun etmek düşüncesiyle, prensiplerden ve şahsiyet şartlarından uzak kalmışlardır. ... Türkiye haklının ve zayıfın değil, kuvvetlinin ve zengininin dostudur, kanaatinin doğmasına sebep olmuştur. Bu tutum, dış itibarımız için en büyük darbe olmuştur. ...Türkiye Kıbrıs mevzuunda, Amerika'nın zevahiri korumak ve yasak savmak için verdiği rey hariç tutulursa NATO devletleri tarafından da yalnız bırakılmıştır”⁸¹ diyerek, Türk dış politikasını eleştirdi. CHP'li Nihat Erim ise, Kıbrıs sorununda izlenen politikanın tarihçesini ele aldıktan sonra Johnson mektubu'na değinerek, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı

⁸⁰ CUMHURİYET, 18.12.1965.

⁸¹ TBMMTD, MM, Dönem II, C.2, 28.Birleşim, s.16-20.

müdahaleye engel olduğunu belirtti ve bu mektubun içeriğinin kamuoyuna açıklanmasını istedi⁸².

Johnson mektubunun Türk kamuoyuna açıklanması süreci yukarıda ele alınmıştı. Aslında Johnson mektubunun içeriği 1964'ten beri kamuoyunca tahmin ediliyordu. 1966'da tam metnin yayınlanması daha çok bir AP-CHP çekişmesinin sonucuydu ve dış politikadan çok iç politikaya yönelik bir karardı. Bununla birlikte Türk dış politikasında uzun vadeli sonuçlar olacak önemli bir hareketi, Türk basınında ve genellikle solda yer alan aydınlar arasında ABD ve NATO karşıtı bir kampanyayı başlattı.

3.3.4.1. Türk Kamuoyunda ABD ve NATO Karşıtlığı

1966 yılından sonra basında Türk dış politikasını eleştiren yazarlar, dış politikanın değiştirilmesini isteyenler ve gözden geçirilmesini isteyenler olarak ikiye ayrılmaktadır. Türk dış politikasının değiştirilmesini isteyenler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Atatürk'ün izlediği dış politikayı terk ederek Batı'ya, özellikle de ABD'ye bağımlı bir dış politika izlediğini, ekonomik, siyasal ve askerî açıdan bağımlı bir hale geldiğini, ABD güdümlü bir dış politika ile kendi ulusal çıkarlarını değil, Amerika'nın ulusal çıkarlarını savunduğunu ileri sürerek, bu duruma son vermek için ABD'yle ve ABD önderliğindeki NATO'yla bağlantılara son verilmesini savunmaktadırlar.

Bu yazarlara göre, Türkiye ile ABD arasındaki bağımlılık ilişkileri ikili anlaşmalarla düzenlenmiştir. Bu nedenle de ikili anlaşmaların, özellikle de ABD'ye ekonomik, siyasal ve adli ayrıcalıklar tanıdığı için ve Türkiye'de askerî üsler kurarak Türkiye'nin güvenliğini ve bağımsızlığını doğrudan doğruya tehlikeye sokmasını sağladığı için bütün ikili antlaşmalar içinde en "hayati yeri" tutan savunma anlaşmalarının iptal edilerek, ABD'nin Türkiye üzerindeki egemenliğine ve sömürüsüne son verilmelidir. Yine bu yazarlara

---

⁸² TBMMTD, MM, Dönem II, C.2, 28.Birleşim, s.31.

göre, NATO sisteminden ve Türkiye'nin işbirliğini ulusal çıkarları NATO çıkarlarına eşitlemesinden kaynaklanan nedenlerden ötürü Türkiye dış politikada ulusal çıkarlarının gerektirdiği kararları alamamaktadır.⁸³

Ayrıca NATO üyeliği Türk ordusunu yabancı komutası altına sokarak bağımsızlığını sona erdirdiği gibi, Türkiye'nin güvenliğini de sağlayamamaktadır. NATO Sovyet tehdidine karşı kurulmuştur ve son Kıbrıs olaylarının da gösterdiği gibi Türkiye'ye tehdit kuzeyden, değil batıdan, müttefiki Yunanistan'dan gelmektedir ve Türkiye, NATO üyeliği dolayısıyla doğrudan kendisine yönelik "bu tehdit karşısında ulusal güvenliğini sağlayamamaktadır. Türkiye'nin NATO üyeliği kendi bağımsızlığına ve güvenliğine değil, Batı'nın ve özellikle ABD'nin güvenliğine hizmet eden ve bu yüzden Türkiye'yi tehlikeye sokan bir ilişkiler düzeni kurmaktadır. Bu durumdan kurtulmak için Türkiye'nin NATO üyeliğine son verilmelidir.

Televizyonun, bulunmadığı bir ortamda günlük gazetelerin artan önemi düşünülecek olursa, 1965'ten itibaren gazetelerde sorgulanmaya ve eleştirilmeye başlanan ABD ve NATO ilişkilerin halkta yankı bulmasının çok da zaman almayacağı tahmin edilebilir. Günlük gazete yazarlarının yanı sıra, daha akademik nitelik taşıyan haftalık ve on beş günlük dergiler de dış politikanın ana sorunu olarak ABD ve NATO ile ilişkileri ele almaktaydılar.

1965 sonrasında akademik çevreler de daha eleştirel bir yaklaşımla Türk dış politikası tarihi üzerine çalışmalar yapmaya başladılar, ABD ve NATO ile ilişkilerin gözden geçirilmesi ve Türk dış politikasında değişiklik gerekliliği üzerinde durdular. Bu tür çalışmalar 1970'li yıllarda artacak olmakla birlikte ilk örnekleri 1960'lı yıllarda AÜ SBF öğretim üyelerince verildi.

Türk kamuoyunda ABD ve NATO karşıtı düşüncelerin doğmasında etkisi olan bir başka unsur da TİP'ti. TİP yalnızca milletvekilleri ve senatörleri aracılığıyla Meclis kürsüsünden Türk-Amerikan ilişkilerini ve NATO'yu

---

⁸³ FIRAT, a.g.e., s.251-252.

eleştirmekle kalmıyor, halka yönelik toplantılarda da konunun üzerinde duruyor ve bir tepki üretmeye çalışıyordu.

ABD ve NATO karşıtı yazılar ve eylemler incelendiğinde göze çarpan ilk özellik bunların milliyetçi bir üslup taşımasıdır. Bu da son derece doğaldır. Türkiye’de ABD ve NATO karşıtlığının dile getirilebilmesine olanak sağlayan olay, “ulusal bir dava” olan Kıbrıs sorunudur. Bu karşıtlığı gerekçelendiren Türk egemenliğinin ve Türk bağımsızlığının kısıtlanmasıdır. Gerek basında, gerek akademik çevrelerde, gerek TİP içinde başlatılan ABD ve NATO karşıtı kampanyanın en fazla etkilediği kesim olan üniversite gençliğinin 1968’den sonra şiddetlenecek ve silahlı nitelik kazanacak olan hareketi, sosyalist olduğu kadar milliyetçi motifler de taşıyacaktır.⁸⁴

Türk kamuoyunda sol hareketle birlikte artan ABD ve NATO karşıtlığının iki önemli sonucu oldu. Bunlardan ilki, Türkiye’de merkez sağ ve solda yer alan kişi ve siyasal kurumların da ABD ve NATO karşıtı bir tutum, benimsemeleridir. 1965 sonrasında koşulsuz NATO taraftarlığı artık milliyetçilikle uyumsuz bir hale gelmişti ve 1964 öncesinde ABD’ye ve NATO’ya karşı olmak nasıl “vatan hainliği” damgasının vurulmasına yeterli bir gerekçe oluşturuyorduyorsa, 1965’ten sonra da ABD ve NATO’yla ilişkilerde statükonun korunmasını savunmak aynı sonucu doğuruyordu.

Türk kamuoyunda artan ABD ve NATO karşıtlığının, ikinci önemli sonucu ise, Türk hükümetinin artan baskı karşısında ABD ile ilişkilerini gözden geçirmek zorunluluğunu duyması ve ikili antlaşmaların yeniden ele alınmasını sağlamasıdır.

3.3.4.2. Türkiye-ABD İlişkileri

1966 yılına gelindiğinde Kıbrıs sorunu kamuoyunun gündeminin birinci maddesini oluşturmakla birlikte ABD ile ilişkiler ve ikili antlaşmalar da

---

⁸⁴ FIRAT, a.g.e., s.253-254.

tartışılıyordu. Bu tartışmalar hükümete de yansdı. Hükümet programında ve daha sonra her fırsatta NATO'ya bağlı kalacağını ve ABD ile dostluk ve müttefiklik ilişkilerini geliştirerek sürdüreceğini belirten Demirel hükümetinin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 6 Ocak 1966'da gazetecilere "ABD ile aramızda imzalanmış olan ikili antlaşmaları gözden geçiren bir çalışma içindeyiz"⁸⁵ dedi. 4 Nisan'da ise, Başbakan Demirel, "55 kadar ikili anlaşma vardır. Bunların hepsi hükümet tarafından gözden geçirilmiştir. Bunların bizim kendi düzenimiz açısından bir tek anlaşma haline getirilmesi için çalışılmaktadır." dedikten sonra, Amerikan üsleri ile ilgili olarak "Türkiye'de üs yoktur. Türkiye'de tesisler vardır. ... Bu tesisler Türkiye'nin rızası ile kurulmuştur ve Türkiye'nindir"⁸⁶ biçiminde çok da net olmayan, bir açıklama yaptı. 7 Nisan 1966'da Türk hükümeti ABD'ye bir muhtıra vererek ikili antlaşmaların "tedvin ve ıslahı" gerektiğini bildirdi. 18 Nisan'da ABD'nin olumlu cevabı üzerine, 1954 tarihli Askerî Tesisler Antlaşması ve buna dayanılarak yapılan 13 ikili antlaşmayı düzenlemek, açıklığa kavuşturmak ve tek bir metin haline getirmek için çalışmalar başladı.⁸⁷

Demirel hükümetinin bu çalışmaları başlatması sadece kamuoyundan gelen tepkilerle açıklanamaz, ikili antlaşmaların mevcut durumu hükümetin çalışmalarında da pratik zorluklara neden oluyordu. Bu antlaşmaların bir bölümü sözlü mutabakatlar biçiminde yapılmıştı, yazılı metinleri dahi yoktu. Türkiye görüşmeler sırasında, ABD'nin yapılmış olduğunu ileri sürdüğü antlaşmaların metinlerinin ispatını isteyince, ABD 54 antlaşma metnini Türkiye'ye vermek zorunda kaldı. Ayrıca bu antlaşmalar farklı Türk makamları ile yapıldıklarından, bazılarının metinleri bulunamıyordu. Amerikan üslerinin statüsü, bu üslerde çalışan Amerikalı personelin sayısı, yetkileri, hak ve ayrıcalıkları tam olarak tespit edilmemişti ve tanındığı iddia edilen adli ayrıcalıklar dolayısıyla bu görevlilerin işledikleri kaçakçılık, trafik gibi suçlar

---

⁸⁵ CUMHURİYET, 06.01.1966.

⁸⁶ SON HAVADİS, 04.01.1966.

⁸⁷ GÖNLÜBOL, a.g.e., s.508.

dahi Türk adli makamlarının yetkisi dışında kalıyor ve doğal olarak Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanıyordu.⁸⁸

Türk hükümeti, ikili antlaşmalarla ilgili çalışmaları başlatırken ikili bir amaç güttü: ABD ile ilişkilerde karşılaştığı pratik güçlükleri ortadan kaldırmak ve bu vesileyle de ABD aleyhine yaratılmakta olan tepkiyi yatıştırmak. Bunun dışında, henüz ABD ile ilişkilerde değişiklik yapmak gibi bir politikası yoktu. Nitekim TBMM'de Ocak 1966'da TİP milletvekili Mehmet Ali Aybar tarafından ikili antlaşmalarla ilgili olarak verilen sözlü soruyu yedi ay boyunca yanıtız bıraktığı gibi, 13 Temmuz'da yine bir TİP milletvekili olan Çetin Altan imzalı "Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bütün ayrıntılarıyla yeniden gözden geçirilmesini sağlamak üzere verilen gensoru açılmasına dair öneri"nin Meclis tarafından görüşülmesi sırasında Başbakan Demirel Bakanlar Kurulu adına yaptığı konuşmada, AP'nin iktidara geldiğinden beri tek bir ikili antlaşma imzalamadığını, daha önce yapılmış antlaşmalarda tek bir virgülü dahi Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde değiştirmedğini, seçim kampanyası sırasında NATO ve CENTO'dan ayrılmak fikrini savunan TİP'in bu politikası halktan rağbet görmeyince, ikili antlaşmalar ve askerî üsler konusunu gündeme getirip milletin millî hislerini uyandırarak ABD düşmanlığı yaratmayı ve bu yolla amacına ulaşmayı planladığını söyledi⁸⁹ ve öneri AP oylarıyla reddedildi.

1966'da ABD ile Demirel hükümeti arasında herhangi bir sorun bulunmuyordu. Kıbrıs sorununun NATO içinde çözülmesi için Washington, Yunanistan ve Türkiye'de girişimlerde bulunuyor ve olumlu sonuçlar alıyordu. Bu yandan da Kıbrıs'a yaptığı ekonomik yardımın 1967'den itibaren kesileceğini Makarios hükümetine bildirerek, Makarios'u zayıflatıp bertaraf etme politikasını başlatıyordu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerindeki yumuşama ise, NATO içinde alınan Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkileri

---

⁸⁸ FIRAT, a.g.e., s.258.

⁸⁹ TBMMTD, MM, Dönem II, C7, 110.Birleşim, s.691-716.

geliştirme kararının yansıması olarak görülüp, henüz ABD'nin tepkilerini çekecek boyuta ulaşmamıştı.

2-13 Nisan 1967'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ABD'ye resmi ziyarette bulunmak için giderken, AP hükümetinin kalkınma planına ekonomik destek arayışını Batı'da sürdürmek istediği mesajını da beraberinde götürdü.⁹⁰ Ancak Türkiye ne ekonomik yardım ne de Kıbrıs konusunda aradığı desteği bulabildi. ABD Türkiye'nin arzuladığı yatırımları gerçekleştirmek için gerekli ekonomik yardımı vermek konusunda istekli olmadığı gibi, Kıbrıs konusunda da 1959 antlaşmalarının geçerli olduğunu açıklıkla ifade etmeyip, ortak bildiriye,

“Türkiye ile Yunanistan arasında cereyan eden ikili görüşmeler konusunda iki Başkan, bu görüşmelerin Adada yaşayan cemaatler de dâhil olmak üzere bütün ilgili tarafların meşru menfaatlerini uzlaştıracak şerefli bir çözüm tarzına müncer olması ümidini izhar etmişlerdir. Her iki Başkan, bu görüşmelerinde, mevcut antlaşmaların bağlayıcı vasfı olduğu fikrinden hareketle bu antlaşmaların böyle bir hal tarzı aranmasında esaslı bir unsur olmaya devam edeceği hususunda mutabık kalmışlardır.”⁹¹ gibi Yunanistan'ın tepkisini çekmeyecek dolambaçlı bir ifadeyi yeğledi.

Sunay'ın gezisi Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir dönemeç noktası oldu. Ziyaretten umduğunu elde edemeyen Türkiye, bu tarihten sonra Sovyetler Birliği ile ilişkilerin ekonomik yönüne ağırlık vermeye, tasarlanan projelerin uygulamasına geçmeye başladı. 5 Haziran'da başlayan Arap-İsrail Savaşı'nda ilk kez ABD'den ayrı bir politika izledi. Eylül ayında Yunanistan'la yapılan Keşan-Dedeoğaç görüşmelerinde ABD'nin tüm çabalarına karşın uzlaşma sağlanamadı ve 1967 Kıbrıs bunalımında Türkiye kararlı tutumunu sürdürerek, isteklerinin Yunan hükümetince kabul edilmesi için arabulucu olarak gelen Cyrus Vance üzerinde baskı yaptı ve kabul ettirdi. 1968 yılı başında ise Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin ilan edilmesi ve ABD'nin

---

⁹⁰ CUMHURİYET, 03.04.1967.

⁹¹ CUMHURİYET, 06.04.1967.

dışlamaya çalıştığı Makarios ile toplumlararası görüşmelerin başlatılması Türkiye'nin sınırlı tepkisinin ifadesiydi.

8 Mart 1968'de, ABD, Türkiye'ye yapacağı ekonomik ve askerî yardımı azaltacağını açıkladı. Bu karar, Türkiye'de öğrenci eylemlerinin giderek siyasal talepler taşımaya başladığı ve bunların başında da ABD karşıtlığının yer aldığı bir döneme denk düşmüştü. 15 Temmuz'da, 6. Filo İstanbul'u ziyarete geldiğinde, üniversite öğrencilerinin Dolmabahçe önünde düzenledikleri büyük bir protesto gösterisi ile karşılaştı. Aslında 6. Filo'nun İstanbul'u ziyaretinde olağanüstü bir durum yoktu, her yıl aynı ziyareti tekrarlardı.

1968'de değişen Türkiye ve Türk kamuoyuydu. Gösteri sırasında Amerikalı denizciler denize atıldı. Polisle çıkan çatışma sonrasında İTÜ yurduna kaçan öğrenciler takip edildi ve bir öğrenci öldü. Bu, öğrenci olaylarının giderek silahlı çatışmaya dönüşmesinin ilk işaretiydi.⁹²

Kasım ayında başka bir göreve atanan ABD Büyükelçisi Parker T. Hart'ın yerine Robert W. Komner'in ABD büyükelçisi olarak göreve başlaması Türk kamuoyunda tepkileri artırdı. Daha önce Vietnam'da CIA görevlisi olarak çalışan Komner'in Ankara'ya gelişi, basında, yakın bir tarihte Yunanistan'da CIA desteği ile Albaylar Cuntası'nın iktidarı ele geçişi hatırlatılarak yer aldı. 6 Ocak 1969'da Komner'in ODTÜ rektörünü ziyareti sırasında, arabasının öğrenciler tarafından devrilerek yakılması bu tepkinin somut ifadesiydi ve iki ülke arasında diplomatik krize yol açtı. Dışişleri Bakanlığı bir bildiri yayınlayarak Türk hükümetinin üzüntülerini dile getirdi ve her türlü maddi zararın ödeneceğini bildirerek, konuyu kapatmaya çalıştı. Ancak, Türk-Amerikan ilişkilerinin daha da zedelenmesini önlemek için Komner'in istifası iki ülke tarihinde ilk kez yaşanan diplomatik bir krizdi. Komner veda mesajında "Beni hedef tutanların esas hedefi, bana öyle geliyor ki, NATO, Avrupa ve ABD ile bütün Türkiye'nin münasebetleriydi." derken durumun

---

⁹² CUMHURİYET, 18.07.1968.

doğru analizini yapıyordu.⁹³ Komner'in istifası ABD karşıtı olayların engellenmesine doğal olarak yetmedi. şubat ayında yeniden İstanbul'u ziyaret eden 6. Filo, yine öğrencilerin protesto gösterilerine neden oldu

ABD karşıtı gösteriler sürerken, 3 Temmuz 1969'da 1967'den beri sürmekte olan ikili antlaşmalara ilişkin çalışmalar tamamlandı ve "Ortak Savunma ile İlgili İşbirliği Antlaşması" imzalandı. Söz konusu anlaşmaya göre;

1. Türkiye, ortak savunma tesislerine ayrılan alanın ve bu alan üzerindeki binaların mülkiyetine sahiptir. Ancak, antlaşmada herhangi bir kira öngörülmemiştir.

2. Türkiye, bütün tesislere, uygun gördüğü askerî ve sivil personeli tayin etmek hakkına sahiptir.

3. Her bir ortak savunma tesisinin mahiyet, amaç ve süresinin Türk hükümeti tarafından onaylanması gerekmektedir.

4. Türkiye, bu tesislerin antlaşmalarda belirtilen amaçlara uyduğunu tespit edebilmek için bütün tesisleri denetleme hakkına sahiptir.

5. Bu antlaşma hükümleri içinde ABD hükümetinin T.C. hükümetinden hiçbir hususu gizli tutmadığı açıktır.

6. Ortak savunma tesislerinde görevli yabancı personel, TBMM tarafından da onaylanmış bulunan 1951 tarihli NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesine bağlıdır.

7. Ortak savunma tesislerinin işletilmesi ve kullanılması ortaklık ilkesine uygun olacaktır.

8. Ortak savunma tesislerinin inşasında mahalli el emeği kullanılacak, gerek duyulan malzeme ABD tarafından en geniş ölçüde temin edilecektir.

---

⁹³ FIRAT, a.g.e., s.261.

9. Ortak savunma tesislerine tayin olunan Amerikan askerî personeli ile askerî personel tarafından kullanılan sivil müstahdem ve bunların yakınları T.C. yasalarına uymakla yükümlüdürler.

10. Millî bayrakların çekilmesine ilişkin, T.C. mevzuatına uygun özel bir talimatname olacaktır.

11. Olağanüstü ulusal durumlarda, Türkiye, olağanüstü hal süresi boyunca, ulusal varlığın korunması için gerek duyulan kısıtlayıcı önlemleri almak hakkına sahiptir.

12. ABD, Kongrenin kararlarına bağlı olarak Türkiye'nin savunma çabalarına destek sağlayacaktır.⁹⁴

Antlaşmanın nasıl bir ruh halinde kaleme alındığı ise, basına yapılan açıklamanın son cümlesinden anlaşılmaktadır: "Her iki Hükümet, yukarıda temel vasıfları belirtilen Antlaşmanın, iki memleket arasındaki savunma işbirliğini düzenleyeceğine ve yanlış anlamalar ile tenkitleri önleyeceğine inanmaktadırlar."⁹⁵ Gerçekten de, bu antlaşmanın imzalanmasından sonra ikili antlaşmalar konusunda sürdürülen tartışmalar belirgin bir biçimde azalmıştır.

3.3.5. Demirel Hükümeti ve Fransa İlişkileri

1965 yılından sonraki dönemde Türkiye ile Fransa'nın ilişkileri özellikle iki noktada paralellik göstermiştir. Bunlardan birincisi, Amerika Birleşik Devletleri'nin NATO içindeki tutumuyla ilgilidir. Yukarıda etraflı olarak belirtildiği gibi 1964 yılında Kıbrıs sorunu dolayısıyla NATO mekanizmasının işletilmesi konusunda Türkiye ile ABD arasında önemli bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Aynı biçimde, benzer nedenler yüzünden Fransa ile Amerika

⁹⁴ FIRAT, a.g.e., s.262-263.

⁹⁵ CUMHURİYET, 04.07.1969.

Birleşik Devletleri arasında da görüş ayrılıkları çıkmış, bunun sonunda Fransa 7 Mart 1966 yılında NATO'nun askerî örgütünden ayrılmıştır.

De Gaulle bundan sonra Fransa'nın dış politikasında, Avrupalı bir yaklaşımla ABD'ye ve NATO karşı bir politika başlattı. "NATO şimdiye kadar tarihimizde binlercesini gördüğümüz alelade bir ittifaktır, işi bittiği zaman dağılılabılır. Avrupa, ebedi olarak Amerika'nın yardımına muhtaç değildir. Bu himaye lüzumu kadar devam etmelidir".⁹⁶ Büyük Fransa'dan bahseden De Gaulle nükleer silaha sahip Fransa'nın söz sahibi olacağını savunuyordu. İngiltere'yi topluluk dışında bırakarak, özellikle Almanya ile daha da yakınlaşarak, Avrupa'da lider ülke durumuna gelmek istiyordu. Avrupa Topluluğunun kuruluşundan beri lider ülke olma iddiası olan Fransa, Avrupa Birliği yolunda yapılan çabalarda, en etkili ülkelerden biri olmuştur. Nitekim AKÇT' nin gerek fikri planda gerekse uygulamaya geçirilmesinde lider ülke olmuştur. Ancak De Gaulle'ün başkanlığı döneminden başlayarak Fransa, uluslar üstü Avrupa Birliği sürecinde tutumunu değiştirmiştir. General de Gaulle; Avrupa Birliği konusunda, Birleşik Avrupa'nın kuruluşunda, her milletin kendi egemenlik haklarını muhafazaya devam etmesini savunuyordu.

Bu ortamda, Amerika'ya karşı bağımsız bir politika izleyen De Gaulle Fransa'nın Türk kamuoyundaki saygınlığı artmıştı. Fransa Avrupa'da güçlü bir konuma gelmişti. Hem ekonomik hem de askeri işbirliği olanakları çoktu. De Gaulle'ün Türkiye üzerindeki izlenimi, daha Başbakan iken Türkiye büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'e söylediği şu sözlerden belli olmuştu: "...Ortadoğu'da ben Türkiye'ye öbür ülkelerden ayrı gözle bakıyorum. Çünkü bu bölgede gerçek anlamda tek devlet Türkiye'dir".⁹⁷

Bu dönemde iki devletin dış tutumlarındaki diğer paralellik Orta Doğu uyuşmazlığı ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, Orta Doğu sorununda, başta Birleşik Amerika olmak üzere NATO üyelerinin önemlice bir

⁹⁶ M. Sadık ATAK, **Harp Sonrası Dünya 1945–1966**, Ankara, 1966, s.116.

⁹⁷ İsmail SOYSAL, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", **TTK, Belletenden Ayrı Basım**, Ankara 1984, s.1015.

kısmı şu, ya da bu biçimde İsrail'i desteklemişlerdir. Oysa Türkiye, Birleşmiş Milletler organlarının İsrail aleyhine aldıkları kararları destekleyerek Arap Devletlerinin yanında yer almıştır. Aynı biçimde, Fransa, özellikle de Gaulle'un Cumhurbaşkanlığı sırasında Orta Doğu da güç kullanarak toprak kazanılmasını kınayarak Arap Devletlerini desteklemiştir.⁹⁸

İki devletin Orta Doğu politikasındaki bu paralellik, 1967 Arap-İsrail Savaşından birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Fransa'ya yaptığı ziyaret sırasında, 30 Haziran'da yayınlanan ortak bildiriye şöyle belirtilmiştir: "Orta Doğudaki durum ile ilgili olarak iki hükümet aynı endişeleri duymaktadırlar. İsrail'le Arap memleketleri arasında mevcut meselelerin art neticesinde daha vahim hâlâ gelmesini üzüntüyle karşılamaktadırlar. İki hükümet, askerî hareketin neticesinde vuku bulan toprak işgallerinin kabul edilemeyecek olupbittiler teşkil ettikleri kanaatindedirler. Ancak serbestçe kabul edilen bir çözüm şekliyledir ki, mevcut meselelerin bütününe halletmek mümkün olur."⁹⁹

1968 yılında Fransız Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle'in de Türkiye'ye resmi bir ziyareti olmuştur. De Gaulle, Türkiye ve Fransa için ortak bir politika teklif etti ve "isteklerimiz arasında müşterek çok şey var" dedi.¹⁰⁰ Yayınlanan ortak bildiriye, Türkiye ile Fransa arasında ticari ilişkilerin artacağı, Kıbrıs'ta Türk ve Rum haklarının teminat altına alınması gerektiği ve işgal altında bulunan Arap topraklarının bir an önce tahliyesi istendi.¹⁰¹

De Gaulle'ün 25 Ekim 1968 tarihindeki Türkiye ziyaretinin AET' ye girme konusunda önemli bir etkisi de görülmüştür. AET'ye üyelik başvurusunun ardından 1963 Ankara Antlaşmasında "Hazırlık Dönemi" beş yıl olarak öngörülmekteydi. Hazırlık dönemi için öngörülen 5 yıllık süre geçmişti. 9 Aralık 1968' de toplanan konsey Türkiye'nin "Geçiş Dönemi"ne

⁹⁸ GÖNLÜBOL, a.g.e., s.523.

⁹⁹ GÖNLÜBOL, a.g.e., s.524.

¹⁰⁰ SON HAVADİS, 26.11.1968.

¹⁰¹ SON HAVADİS, 31.11.1968

geçmesini görüştü. Ortaklık konseyinde Fransız Dışişleri Bakanı Debré bulunuyordu. Avrupa Komisyonun raporu resmen açıklandı. “...Tüm delegasyonlar, ekonomik durumun, Türk anlaşmasının hazırlık döneminin uzatılması gereğini gösterdiği, ancak politik ve psikolojik nedenlerle ikinci döneme geçilmesi görüşünü desteklemişlerdir...”¹⁰²

Nitekim 1969 yılında AET ile başlatılan geçiş dönemi müzakereleri sonuçlanmış, Kasım 1970’de Katma Protokol olarak isimlendirilen belge imzalanmıştı.

Gerek Uluslar arası sistemde ortaya çıkan yumuşamanın blok ülkesi ülkelerin dış politikalarına getirdiği çeşitlilik imkânı ve gerek Johnson Mektubu sonrasında Türk dış politikasında gözlenen sadece ABD’ye dayanan dış politika yapısından kurtulma isteği Demirel Hükümetini Batı Avrupa ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirmeye itmiştir. Bu anlamda Fransa ve Federal Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesi sağlanmış ve AET’ye üyelik konusunda çalışmaların hız kazandırılmasına çalışılmıştır.

3.3.6. Demirel Hükümeti ve Bulgaristan İlişkileri

1965’ten sonraki dönemde Türk-Bulgar ilişkilerinde süratli bir gelişme olmuştur. 1965 seçimlerinden sonra Demirel Hükümetinin işbaşına gelmesi üzerine, 8 Aralık’ta verdiği bir demeçte Bulgaristan Başbakanı T.Jivkov Türk-Bulgar ilişkileri hakkında şöyle demiştir: “Eşitlik ve birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkesine dayanarak komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve sağlamlaştırmak istediğini bildiren yeni Türk hükümetinin son bildirisini memnurlukla karşılıyoruz. İki tarafta iyi niyetini ispat ettikten sonra Türkiye ile Bulgaristan arasında çözümlenmeyecek mesele yoktur. Biz Türk-Bulgar ilişkilerinin gelişmesini engelleyen bütün meseleleri görüşme yoluyla incelemeye hazırız. İki ülke arasında ticaret alışverişini ve Türk-Bulgar

¹⁰² Mehmet Ali BİRAND, *Türkiye’nin Büyük Avrupa Kavgası*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2005, s.153.

dostluk ilişkilerini geliştirmek için bütün imkânları kullanmak iki ülkenin de yararınadır".¹⁰³

28 Mayıs 1966'ta Türkiye ile Bulgaristan, Sofya ve Ankara'daki elçiliklerini büyükelçilik düzeyine çıkarmışlardır. Bulgaristan Dış İşleri Bakanı İvan Başev 16-21 Ağustos 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş, aynı günlerde Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyle'nin başında bulunduğu bir Türk Parlamento Heyeti Bulgaristan'a gitmiştir. Daha sonra 27-31 Mayıs 1967 tarihlerinde Dış İşleri Bakanı Çağlayangil Bulgaristan'ı resmen ziyaret etmiş, bu ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiriye Kıbrıs ile ilgili şöyle denilmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Bulgaristan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanına hükümetinin Kıbrıs ile ilgili görüşünü izah etmiştir. İki bakan, bölgedeki barışın kuvvetlenmesini teminen, bu meselenin en kısa zamanda adil ve barışçı hal tarzına ulaşması ümidini izhar etmişlerdir". Böylece Türk yetkilileri son yıllarda başka devletlerle ortaklaşa yayınladıkları bildirimlerde söz konusu edilmesine büyük önem verdikleri Kıbrıs konusunda, Bulgaristan'la yayınlanan ortak bildiriye, Türk görüşünü açıkça destekler nitelikte olmasa bile birkaç kelime koydurmayı başaramışlardı. Öte yandan daha bir yıl önce Bulgaristan Dış İşleri Bakanının Türkiye'yi ziyaretinden sonra yayınlanan ortak bildiriye uluslar arası sorunlara değinilmemiş olmasına karşılık bu kez bu tür konulardan söz edilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde kısa sürede meydana gelen değişmeyi gösteriyordu.¹⁰⁴

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin bundan sonraki kronolojisi şöyledir: Bulgaristan Ulaştırma Bakanı M.Vaçkov 1-6 Kasım 1967 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında 3 Kasım'da iki devlet arasında doğrudan doğruya bir demiryolu bağlantısını öngören bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁰⁵ Bundan sonra 24 Şubat 1968'de Bulgaristan'daki Türklerin göçleri konusundaki bir anlaşmayı iki ülke temsilcileri parafe etmişlerdir. Göç

---

¹⁰³ GÖNLÜBOL, a.g.e., s.529.

¹⁰⁴ GÖNLÜBOL, a.g.e., s.529-530.

¹⁰⁵ GÖNLÜBOL, a.g.e., s.529-530.

konusunun 1950'lerde iki devlet arasında önemli bir sorun olarak ortaya çıktığı hatırlanacak olursa, bu anlaşmanın önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki göç anlaşması, Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov'un 20-26 Mart 1968 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti sırasında imzalanarak son biçimini almıştır. 1 Nisan - 30 Kasım tarihleri arasında yapılacak olan göçte haftada üç yüz kişi gelebilecekti.¹⁰⁶ Bu ziyaretin sonunda yayınlanan ortak bildiride uluslararası sorunlar üzerinde geniş bir biçimde durulmuş ve Kıbrıs konusunda önceki bildirilere oranla daha da açık ifade kullanılmıştır: "İki Başbakan Kıbrıs sorununu ele almışlardır. Sayın Demirel, Bulgaristan Başbakanına Türkiye'nin bu konudaki görüşünü ve mesele ile ilgili son gelişmeleri izah etmiştir. İki Başbakan Akdeniz bölgesinde ihtilaf kaynağı teşkil eden bu sorunun en kısa zamanda Kıbrıs'ın bağımsızlığına dayanan ve Kıbrıslı Türk ve Rumların barış ve güvenlik içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde meşru hak ve menfaatlerini koruyan bir hal tarzına bağlanacağı ümidini ifade etmişlerdir".¹⁰⁷

AP hükümeti 1965'ten beri başlattığı çok yönlü dış politikaya geçiş sürecini tamamlayamadan uzaklaştırıldı. Beş yıl gibi bir süre içinde Sovyetler Birliği ile özellikle ekonomik alanda ilişkiler geliştirildi, Arap ülkeleri ile siyasal ilişkilerde var olan mesafe kaldırıldı, Kıbrıs sorununun çözümü uzun vadeye bırakılarak, Türkiye'nin teknik askerî hazırlıkları yapılmaya, eksikleri giderilmeye başlandı, her şeyden önemlisi Avrupa ile bütünleşme süreci başlatıldı. ABD'nin, Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde "en değerli" müttefiki olan Türkiye'ye, kendisinin denetiminden çıkabilecek bu gelişmeleri tamamlama iznini vermeyeceği açıktı. "Türkiye'deki ekonomik ve siyasal" koşullar da Demirel hükümetinin aleyhindeydi. İçerden ve dışardan gelen baskılar, 12 Mart muhtırası ile somutlaştığında, Demirel hükümetine direnme olanağı verebilecek hiçbir dayanak kalmamıştı.

---

¹⁰⁶ CUMHURİYET, 23.03.1968.

¹⁰⁷ CUMHURİYET, 27.03.1968.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI

4.1. DEMİREL HÜKÜMETİ PROGRAMINDA EKONOMİYE İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Demirel'in 3 Kasım 1965'te TBMM'de okuduğu hükümet programı, iktidarın rejim anlayışı açısından önemli ipuçları vermekle birlikte, genelde ekonomik politika, özelde de sanayi daha ağırlıklı bir yer tutmaktadır.

Hükümetin ekonomik yaklaşımını, iktisadi kalkınma (büyüme), karma ekonomi, planlı ekonomi, sanayileşme kabulleri belirlemektedir.

Temel amaç olarak belirlenen iktisadi kalkınmanın hedefi, kişi başına düşen geliri sürekli artırma yolunda, zümreler ve bölgeler arasındaki dengeyi gerçekleştirme, iktisadi ve sosyal düzenin istikrarını koruyabilmektir. İktisadi kalınma bahanesiyle fertleri siyasi otoritenin birer kölesi haline getiren totaliter düşünüşe karşı olunmalıdır.¹

Hükümet programının, iktisadi kalkınma konusundaki yaklaşımının ana hatları ise şu sözlerle özetlenmektedir: "iktisadi kalkınmanın başlıca potansiyelini, gücü ve hızla devamlı şekilde artan vatandaş kütesinde yani özel sektörde görmekte ve buna önemli katkıda bulunan kamu sektörü ile dış âlemden gelecek kaynakları ihmal edilmesi mümkün olmayan unsurlar olarak değerlendirmekteyiz. Bu nedenle bu yeni hükümet döneminde de karma ekonominin bu bünyesinden yararlanarak üç kanaldan gelen kaynakları en yüksek kalkınma hızı temin edecek şekilde ahenk ve verim içinde kullanmaya devam edeceğiz. Ayrıca yabancı sermayeyi teşvike devam edilecektir".²

---

¹ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97 ; Kazım ÖZTÜRK, a.g.e, s.625.

² TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; Kazım ÖZTÜRK, a.g.e s.635.

Hükümet, yabancı sermayenin özellikle ihracatı teşvik edecek ve ithalatı ikame edecek alanlara doğru yöneltilmesini öngörmektedir.

Böylelikle Demirel Hükümeti “Karma ekonomi ise (asla) tam bu devletçilik ya da kolektivizme geçişin bir aşaması olarak kabul edilemez” açıklamasını temellendirmektedir.

Karma ekonominin ahenk içinde gerçekleşebilmesi için kamu sektörüne ve özel sektöre aynı ölçüler uygulanacak, özel teşebbüsün plan hedeflerine uygun olarak meydana getireceği sanayi tesisleri teşvik olunmaya devam edilecektir.

Hükümet programında planlama konusunda oldukça geniş yer ayrılmıştır.³ “Vatandaşın hür karar verme ve kazanma gayretine dayanan karma ekonomi sistemimizde, kalkınmamızın planlı bir şekilde, daha rasyonel ve daha süratli devam ettirilebileceğine kanıiyiz. Planlı Kalkınma; bir Anayasa müessesesi olduğu gibi demokratik plan tekniğinin iktisâdi kalkınmada çok müessir bir metot olduğu inancındayız.

Planı, rasyonel bir iktisadi politika takip edebilmenin en tesirli vasıtası olarak görüyoruz. Demokratik memleketlerdeki planlama ile devletçilik arasında ne tatbikat, ne de mantık ve nazariye yönünde, herhangi bir bağ bulunmadığı kanaatindeyiz. Planı, Devletçiliğin tabii bir sonucu olarak gören düşünce tarzı, millî hayatımız bakımından son derece faydalı ve zaruri bir mekanizma olan plan fikri için, zararlı bir görüştür.

Plan; biçildiği şekilde giyilmesi bir dar ceket değildir. Planı, sorumsuzluk, hareketsizlik ve vatandaş ve ihtiyaçlarına sırt çevirmenin bir bahanesi sayan görüşe katılmıyoruz.

Planı, halkın benimseyeceği, seveceği, gönüllü olarak işbirliği arzusu duyacağı bir millî vesika olarak kabul ediyor, plan hedeflerinin halka, işçiye,

³ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; Kazım ÖZTÜRK, a.g.e, s.627-628.

müteşebbise, idareciye geleceğin imkânlarını ve icraatını bugünden haber veren faaliyet muhtırası olarak mütalaa ediyoruz. Planın bir karamsarlık ve ümitsizlik vesilesi değil, bir şevk ve heyecan kaynağı olmasını arzu ediyoruz. Demokratik bir düzende ve piyasa mekanizmasına dayanan bir iktisadi bünye içinde planlama, özel sektör için yol gösterici, aydınlatıcı ve teşvik edici olmalıdır. Emredici planın, demokratik ilkeler ve Anayasa düzeni ile bağdaşması mümkün değildir. Plan, ancak amme sektörü için bağlayıcı ve emredici bir nitelik kazanabilir. İktisadi planlamayı ekonomimizin çeşitli sektörleri arasında karşılıklı münasebetleri daha iyi görmek ve takip edebilmek, çelişmeleri önlemek, bütün millî ekonomi için, rakam, istatistik ve hesaba dayanan ilmi tahlillerden faydalanmanın bir vasıtası olarak mütalaa ediyoruz. Planlamayı, en iyi yetişmiş uzmanlarla takviye etmek, istatistik ve iktisadi haber alma servislerimizi süratle ıslah etmek ve geliştirmek azmindeyiz.

Özel sektör için yapılan planlama hazırlıklarında, özel sektör ve işçi temsilcileri ile geniş ölçüde danışma ve işbirliği yapılması gerektiğine inanıyoruz”.

Hükümetin iktisat politikasının temellerinden biri de Türkiye'nin süratle sanayileşmesidir. Sanayi alanındaki yatırım ve teşebbüsleri teşvik etmek ve hızlandırmak için bazı tamamlayıcı tedbirlere ihtiyaç vardır. Bu amaçla sanayi bölgeleri kurularak bu bölgelerde yatırım yapanlara ucuz arsa ve bina temin edilecektir.⁴

1965 programında, ithal malların yurt içinde istihsal ve imalatının artırılması, dış ticaret dengesini düzeltmede önemli faktör olarak değerlendirilmekte; akaryakıt, demir-çelik, motorlu nakil vasıtaları, petrol sanayii, alüminyum sanayii, kimya ve kâğıt sanayii gibi çeşitli alanlarda daha büyük yatırımlara giderek ithalat mallarını ikame etmeye yarayacak döviz

⁴ **TBMMTD, MM**, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97;Kazım ÖZTÜRK, **a.g.e** s.628.

tasarrufu ile ilgili tedbirler alınması ve Kalkınma planında ithalat ikamesi hedeflerini gerçekleştirecek düzeltmeler yapılması öngörülmektedir.⁵

Programda, 1960'ların tartışma gündeminde önemli bir yer tutan, petrol konusu üzerinde durulmakta ve petrol politikasının hedefi, "İhtiyacın tümüyle millî kaynaklardan karşılanması, petrol ithalatı yüzünden dışarıya ödenmekte olan büyük meblağların tasarrufu ve kısa zamanda ham ve işlenmiş petrol ile petrol ürünleri ihraç eden bir ülke olmak" biçiminde belirlenmektedir.⁶

İhracatın desteklenmesi, yatırım malları ithali, yatırım malları ithalatını gerçekleştirecek ağır sanayi projelerine öncelik tanınması, hammadde ve kredi sorunlarının çözümü de öngörülen hedefler arasında yer almaktadır.

Hükümet programında iktisat devlet teşekkülleri üzerinde de durulmaktadır. İktisat devlet teşekküllerinin daha verimli çalıştırılarak, iktisadi kalkınmaya yardım edecek şekilde kaynak yaratmalarının temin edilmesi; iktisat devlet teşekkülleri arasında devlet kontrolü altında bulunmasına gerek kalmayanlardan başlayarak, bunları tedricen imkân olursa bir holding halinde, halkın kontrol ve mülkiyetine geçmesine çalışılması; bu suretle elde edilecek yeni kaynaklarla, daha önce iktisadi kalkınmayı kamçılama bakımından daha dinamik sektörlerde yatırımlara gidilmesi amacı dile getirilmektedir.⁷

Ayrıca sanayileşme alanında hızla mesafe alan bazı memleketlerin yaptığı gibi vatandaşın katıldığı ortaklık kurarak, tamamen özel sektör prensipleriyle çalışan kurumların sermaye kaynaklarını takviye edecek şekilde karma teşekküllerin kurulması özendirilecektir.

Programda dikkat çeken düzenlemelerin arasında, vergi sisteminin özel teşebbüs alanına ve genellikle üretim artışına etkileri açısından gözden geçirilmesi, olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesi, sanayi, madencilik

---

⁵ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; Kazım ÖZTÜRK, a.g.e, s.630.

⁶ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; Kazım ÖZTÜRK, a.g.e s.637.

⁷ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97;Kazım ÖZTÜRK, a.g.e, s.624.

ulaştırma, ziraat gibi alanlarda bol ve düşük faizli, uzun vadeli kredi uygulamasının gerçekleştirilmesi, sermaye piyasasının kurulması ve geliştirilmesi, özellikle yeni girişimcilere, risk sermayesine katılma suretiyle de yardımcı olan hizmetler götürülmesi, sanayi mamulleri için vergi iadesi, ucuz faiz, ihracat kazançlarında vergi indirimi, ihracat mallarının pazarlanmasında ve dış piyasalarda tanıtılmasında gerekli tedbirlerin süratle alınması yer almaktadır.⁸

4.2. DEMİREL HÜKÜMETİ İKTİSAT POLİTİKALARI

4.2.1. Devraldığı Model ve AP İktidarı

1960–1971 döneminin başında devletin iktisadi ve toplumsal stratejisi “kalkınma-gelişme” söylemi içinde belirlenmiş, iktisat politikalarının, yatırım-üretim ve dağılım süreçlerinin kalkınma programları ve yıllık programlar temelinde örgütlenip denetlenebilmesi amaçlanmıştır. Adalet Partisi ise kuruluşundan dört yıl sonra iktidar olmuş ve böylece ülkede kaynak kullanımı belirleyici konuma gelmiştir. Dolayısıyla program ve resmi belgelerinde savunduğu görüşleri ve Türkiye için öngördüğü kalkınma politikalarını yaşama geçirme şansına sahip olabilmektedir.

Ancak muhalefet ya da koalisyon ortaklığı yıllarında kalkınmanın vatandaşın girişim özgürlüğünün sağlanması ile gerçekleşebileceğini dile getiren, liberal bir iktisat anlayışının savunucusu olduğu bilinen ve 1965 seçimleri ertesinde iktidara gelen Demirel Hükümetinin, ülke ekonomisini yönetirken içinde hareket edebileceği çerçeve, planlı ekonomi ve sanayileşmede ithal ikameci model olarak, 1960 rejimince belirlenmiştir.

---

⁸ **TBMMTD, MM**, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; Kazım ÖZTÜRK, **a.g.e.**, s.625-629.

Hükümetin bunlara ve özellikle planlı ekonomi modeline karşı çıkacak bir konumu olmamıştır.

Çünkü Türkiye için yeni olmayan ve geçmişi 1930 yıllarındaki planlama çabalarına kadar uzanan plan kavramı ve deneyimi 1960 rejiminin Anayasası ile kalıcı bir uygulamaya dönüşmüştür. Anayasanın yanı sıra, planlı ekonomi zorunluluğu ve plan uygulamasına geçilmesi ülke içi ve ülke dışı gelişmelerin bir sonucu olarak kendisini dayatmıştır. Diğer taraftan Türkiye'ye borç ya da kredi veren uluslar arası kuruluşlar da daha tutarlı bir ekonomiye geçişte daha fazla planlamanın yararlı olacağını savunmuşlardır.

Böylece, iktisadi gelişmenin kalkınma planları temelinde sağlanacağı hükmüne yer veren yeni Anayasa ile birlikte yeni kurulan Devlet Planlama Örgütünün planları hazırlamakla görevlendirilmesi sonucu 20 yıl sürecek olan planlı dönem uygulamasına geçilmiştir. Dolayısıyla planlama kavramı ve planlı ekonomi uygulaması, iktidara gelecek tüm siyasal partiler ve AP için daha baştan belirlenmiş bir model oluşturmuştur. DPT Müsteşarlığına 1967 yılında Turgut ÖZAL getirilmiştir.

Parti programlarında bu modele karşı çıkmayan AP, hükümet programlarında aynı tutumu sürdürmüştür. Piyasa kurallarına dayalı liberal ekonomi anlayışına sahip olmakla birlikte, Anayasanın öngördüğü planlı kalkınması benimseyen, sanayileşmeye öncelik veren bir iktidar olunacaktır.⁹

Türkiye'de planlı ekonominin sanayileşme politikasının ne olacağı konusun da yine AP iktidar olmadan önce belirlenmiştir. İç pazara dönük ve korumacı önlemler altında yaşama geçirilecek olan bu sanayileşme modeli İthal İkameci Sanayileşme (İİS) diye isimlendirilmiştir. 1960'tan sonra izlenen bu politikanın temeli, 1958'de uygulanmaya başlanan ithalat rejimi ile atılmış planlı dönem ile birlikte yapılaşdırılmış biçimde, hızlı büyümenin bir aracı

---

⁹ Filiz Demirci GÜLER, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay-Adalet Partisi*, TODAİE, Ankara, 2003, s. 102-103.

alanına girmiştir. Böylece planlama da, ithal ikamesine dayalı birikim tarzının sosyal yapısının bir parçası olmuştur.¹⁰

4.2.2. Hızlı Büyüme ve Planlı Ekonomi

AP iktidar olmadan önce, 1963 yılında uygulanmaya başlayan Birinci Plan ile birlikte bir karma ekonomi modeli tanımlanmıştır. Türk ekonomisinin kapitalist bir karma ekonomi olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, bu model içinde kamu kesiminin plan sınırları içinde “emredici” olarak, özel kesimin ise vergi politikası, kredi politikası ve sermaye piyasasının oluşturulup geliştirilmesi gibi kimi “özendirici” araçlarla yönlendirilmesi benimsenmiştir.¹¹

Bir “büyüme plancılığı” olarak ele alınmış olan planlama uygulamasının mantığı içinde, planlamanın işlevi de ekonomik büyüme için gerekli yatırımların gerçekleştirilmesi olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla, kamu kesimi için büyük ölçekli yatırımlara ilişkin kararlar, plan hazırlama aşamalarında verilmiş ve yıllık programlar yoluyla bunların gerçekleştirilmesi yönlendirilmiştir.

Kamu yatırımlarının beş yıllık programlara uyum gösterme zorunluluğu yanında, özel yatırımcılar için de, çeşitli özendirici ve desteklerden yararlanabilmek için Devlet Planlama Teşkilatı'nın ya da yatırım projelerinin plan hedeflerine uygunluğunu denetleyen diğer kamu kuruluşlarının onayını alma zorunluluğu getirilmiştir.¹²

Demirel Hükümeti döneminde hazırlanan ve uygulamaya konan II.Kalkınma Planı,¹³ kamu kesiminin ara ve yatırım malları üretimine yönelmesini, kaynak kullanımında sanayi kesimine öncelik verilmesini,

¹⁰ GÜLER, a.g.e., s. 102-103.

¹¹ Tefik ÇAVDAR, **Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.222.

¹² Korkut BORATAV, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 94-95.

¹³ Bkz .İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972.)<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan>

ekonominin ve giderek toplumsal gelişmenin sanayileşmeye dayandırılmasını, sanayi sektörünün ekonominin sürükleyici sektörü olmasını öngörmüştür. Ayrıca ilke olarak sanayileşmeyi ekonomik gelişme ile özdeş tutan bu planda, sanayileşme için özendirme önlemleri geliştirilmesi ve özel kesime öncelik verilmesi önlemlerle vurgulanmıştır.

Diğer taraftan, kapitalist gelişmenin ucuz işgücü arzı ve tüketiciler kitlesinin artırılması ile beslenmesi anlayışı örtük olarak, ama buna karşılık, kentleşme olgusu özendirici bir biçimde yer almış, kentleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacağı belirtilmiştir. Temel ekonomik hedef olarak ise, GSMH'da yılda ortalama %7 oranında büyümeyi gerçekleştirmek belirlenmiştir.¹⁴ Hükümetin bu planı, niceliğe ulaşmanın niteliksel koşullarını göz ardı ettiği gerekçesiyle çok eleştirilmiştir.

II. Plan, bütünü itibariyle ayrıntılı bir çalışma konusunu açmaktadır. Ancak bu Plan'ın özelliği, dönemin siyasal iktidarının görüşlerinden etkilenmesinin yanında, devletin imkânlarının AP siyasetçileri tarafından dağıtıldığı bir belgesi olarak görülmesi tartışmasıdır.

AP, gelişme düzeyi ve öncelikleri ile gelişmiş batı ülkelerinden çok daha farklı koşullardaki bir ülkede, karma ekonomi yaklaşımının savunuculuğunu yapmıştır. Kendilerinin tüccarı sanayiciliği "makbul insan addetmeyen"¹⁵ bir zihniyetin temsilcisi olmadığını belirten Demirel'e göre, özel sektör veya hür teşebbüs karma ekonomi modelinde motor işlevini görecektir, çünkü "dünya kurulalı beri insanoğlunu menfaat saiki kadar verimli çalıştıran bir diğer metot keşfedilmemiştir". Menfaat saikine dayanan özel sektörü ekonomik kalkınma sürecinde devreden çıkarmak mümkün değildir. Özel sektörün dinamizmin tersine, devlet iktisadi teşebbüslerinin "dünyanın hangi memleketlerinde olursa olsun" çoğu zaman başarısızlığa uğradıkları, zarar ettikleri, "bütün gelirlerini memurlarını beslemek uğrunda sarf eden bir istihlak merkezi" haline geldikleri de gözlenmektedir. Demirel'e göre sadece

¹⁴ ÇAVDAR, "Adalet...", s.223.

¹⁵ Süleyman DEMİREL, **Büyük Türkiye**, Dergah Yay., İstanbul, 1977, s. 189.

kamu sektörüne dayalı, özel sektörün dinamizminden faydalanmayan bir kalkınma yolu izlemek başarısızlığa mahkûmdur.¹⁶

Karma ekonominin yanında Plan kavramını benimsemekle birlikte Demirel Hükümeti, planlamanın hükümete yön veren, onun hareket ve manevra alanına kısıtlayan yönüne karşı olan derin hoşnutsuzluğu gizlemedi. Siyasi iktidarın manevra alanının bürokratik bir mekanizma tarafından sınırlandırabileceği düşüncesinin demokratik prensiplerle bağdaşmasının kolay olmadığını ileri sürdü. Demirel planı, “iktisat politikasına devlet müdahalesini ve kontrolünü artıran bir vasıta değil fakat kalkınma potansiyelimizi ilmi metotlarla tam olarak değerlendirmede zaruri bir yol telakki eden” bir yaklaşımı benimsediklerini vurguladı. Planlamanın hukuki niteliğine ilişkin belirsiz kalan birçok noktada, Demirel hükümeti planı özel sektöre kar fırsatlarının nerede olduğunu gösteren, özel sektörün nasıl teşvik edileceği üzerinde duran, kısaca asli işlevi özel sektöre destek olmak olan teknik bir belge olarak görmeyi tercih etti ve öyle uygulamaya gayret gösterdi.¹⁷

4.2.3. İthal İkameci Politika ve Özellikleri

Planlı dönemde ithal ikameci bir sanayileşme politikası belirlendiğine göre yerli sanayi özendirmek, desteklemek, yabancı sanayi ile rekabetten korumak, devletin, dolayısıyla da iktidar partilerinin, asli görevlerinden olacaktı. Ayrıca altyapı-enerji-sulama gibi alanlarda büyük eksiklikler vardı ve bunlar kamusal kaynaklarla yani devlet eliyle yapılacaktı. Bir de yine devletin madencilik, petro-kimya gibi alanlarda gerekli büyük yatırımları üstlenmesi gerekiyordu. Kalkınmanın yaşamsal bir öneme sahip olduğu ve kalkınmayı sağlaması gereken burjuvazinin ise görece zayıf olduğu diğer azgelişmiş

¹⁶ DEMİREL, *Büyük Türkiye*, s. 186.

¹⁷ Tanel DEMİREL, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 309-310.

lkeler gibi Türkiye’de de devletin, ekonomik yaşamla ilgili geniş kapsamlı, düzenleyici ve bizzat üretici işlevleri ykmlenmesi zorunlu idi ¹⁸. Dolayısıyla iktisadi alanda tüm yatırım-üretim faaliyetini sermayeye devretmek olanaksızdı, devlet özel sermayenin yatırım yapmak istemeyeceği bu alanlarda faaliyet göstermek zorunda idi. Bu açıdan, 1950’li yılların “altyapı ile uyarılmış gelişme” modeli uygulamalarına hâlâ gerek duyulmaktaydı.¹⁹ Devletin, kamu politikasının ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeye yönelik olarak oluşturulması açısından yüklendiği görev ile birlikte hangi kaynakların ve ne kadarının devlet yatırım ve harcamalarına yönlendirileceği, özel sermayenin hangi sektör ya da alanlarda zendirileceği, önünü açılacağı en azından kalın çizgileri ile belirgin hale getirilmeli idi. Böylece plan ve İSS stratejisi 1960’lı yılların i içe geçmiş iki temel olgusunu oluşturmuştur.

İİS politikası, ithalatı ikame eden ve iç talep artışını karşılayan sanayileri kurma hedefi ile yola çıkmıştır. Bu politika ülkede üretimi yapılan malların ithalatını yasaklanması ilkesine dayandırılmaya çalışılmıştır. Ancak sonuçta, ağırlıkla ithalatı kısıtlanan dayanıklı-dayanıksız tüketim mallarında yoğunlaşmıştır.

Dış ticarete miktar kısıtlamalarına ve ithalat yasaklarına dayalı biçimde uygulanan korumacı politika ile birlikte yabancı sermayeyi teşvik edici yasalar da ardı ardına çıkarılmıştır. İhracat ise, bu korumacı politika içinde ek sınırlı kalmıştır. Korumacı politika bir tür ihracatı engelleme politikasına dönüşmüştür.²⁰

İİS politikası ile sektör, etkinlik ve verimlilik konularına seçici davranılmaksızın, tüm sektörlere ve işletmelere genel bir koruma sağlanmıştır. Bu durumun aynı zamanda israfa yol açarken bu israfın kaynağını da gizlediği söylenebilmektedir.

---

¹⁸ GÜLER, a.g.e., s.105.

¹⁹ Kemal SAYBAŞILI, **Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)**, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1986, s.5.

²⁰ GÜLER, a.g.e., s.105-106.

Uygulanan ithal ikameci modelin önemli araçlarından biri olan aşırı değerlenmiş kur (ya da yüksek kur), yabancı sermaye girişi ve değer transferi olgusunu da etkilemiştir. Kurun aşırı değerli hale gelmeye başladığı yıllardan itibaren yabancı sermaye girişi de beklenen boyutlarda gerçekleşmemiştir. Türkiye’de yatırım yapan yabancı şirket ya getirdiği sermayeyi nakdi olmak yerine aynı biçimde transfer etme ya da çok az sermayeyle yatırımı başlatıp ağırlıklı iç kredileri kullanmak yolunu seçerek yüksek kurun yarattığı olumsuzluğu aşma yoluna gitmiştir.²¹

4.3. HÜKÜMETİN UYGULAMALARI

4.3.1. 933 Sayılı Yasa

İktidar olduktan bir buçuk yıl sonra AP Meclisten geçirdiği 933 Sayılı Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına dair Yasa²² ile özel sektöre kaynak aktarıcı uygulamaları genişletmiş ve bunları Bakanlar Kurulu kararnameleri ile düzenleme yetkisini eline almıştır. Hükümete özel kesimi özendirme gerekçesiyle gümrük vergilerini kaldırma, yatırım indirim oranlarını artırma gibi birçok alanda yetki veren bir yasadır. Bu yasa ile 6224, 261 ve 474 sayılı kanunların getirmiş olduğu teşvik tedbirleri tek bir kanun içinde toplanırken aynı zamanda yeni teşvik tedbirleri kurumları da getirilmiştir.

Kalkınma Planının uygulanmasına dair Kanun, Kalkınma planı hedeflerine uygun olarak geliştirilmesi öngörülen iktisadi faaliyet sektörlerine planın bölgeler arası dengeli kalkınma ilkesi de göz önünde tutularak, genel katma bütçelerden ödünç verme şeklinde transferler yapmak amacıyla fonlar tahsis edilebileceği hükmü getiriliyordu.

²¹ GÜLER, a.g.e., s.105

²² CSTD, Dönem I, C43, 97.Birleşim, s.661-753, Kabul Tarihi: 28.07.1967, **Resmi Gazete**, 11 Ağustos 1967- 12671.

Bu yeni düzenlemeyi en çok destekleyen kurum ise Türkiye Odalar Birliği'dir. Buna göre planın uygulanması yasası ile ilgili olarak Odalar Birliği Genel Sekreteri Prof. Necmettin Erbakan, "Devletin, bütçeden özel sektöre çatır çatır yardım etmesi lazımdır. Zira özel sektör sermaye kıtlığı içindedir. Devlet özel sektöre faizsiz kredi ve bedelsiz arsa vermelidir" değerlendirmesi yapmıştır.

4.3.2. Dış Ticaret Rejimi

Demirel Hükümetinin ithal ikameci sanayileşme modeli çerçevesinde uyguladığı politikanın ana hatları Dış Ticaret Rejimi'ni düzenleyen Kararnameler ile çizilmiştir. 4 Ocak 1966'da yayınlanan Karar'da belirtildiği gibi Türkiye ile yabancı ülkeler arasındaki ticari ilişkilerde hükümetin düzenleyici, miktar belirleyici ve kaynak kullanıcı/dağıtıcı rolü önem taşımıştır.

Buna göre, Türkiye ile yabancı ülkeler arasında yapılacak mal mübadeleleri, çok taraflı veya iki taraflı anlaşmalar hükümleri ve Dış ticaret rejimi hakkındaki Karar (B.K.Kararı) ile bu Karara istinaden Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanan yönetmelik, sirküler ve ilgili mercilere verilecek talimatlar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

İhracatta, Kanun ve kararnameler ile ihracı yasaklanmış olanlar dışında bütün malların ihracı serbest bırakılmış, ancak, bu karar ekli listede²³ yazılı mallar ile Liberasyon ve Tahsisli İthal Malları Listelerinde kayıtlı malların ihracı lisansa tabi kılınmıştır. Bu listeye dâhil bir malı listeden çıkarmak veya bu listeye ilave etmek için Bakanlar Kurulu Kararı gerekli kılınmıştır.²⁴

²³ Bunlar hububat, hububat mamulleri, kuru meyveler, orman mahsulleri, madenler, kıymetli eşya, nebati yağlar, canlı havayalar olarak belirlenmiştir.

²⁴ GÜLER, a.g.e.,s.108.

İthalat konusunda ise, ithalat programları ve bu programlarla ilgili düzenlemeleri yapmaya, gerekirse değişiklikler yapmaya yine Ticaret Bakanlığı yetkili kılınmıştır. İthalatın Resmi Gazete’de ilan edilen Liberasyon Listeleri, Tahsisli İthal Malları Listesi ve İki Taraflı Anlaşmalar hükümleri çerçevesinde yapıldığı bu rejim içinde, imal ettikleri ürünleri ihraç eden/edecek olan sanayicilere, hammadde-yardımcı madde ve ambalaj maddeleri için, döviz tahsisi ediliyordu. Ticaret amacıyla ithalat, ancak ithalatçı belgesi bulunan gerçek veya tüzel kişiler tarafından yapılacaktır. Sanayicilerin, ihracatçıların, madencilerin, turistik müesseselerin Ticaret, Sanayi veya Ticaret ve Sanayi Odalarına kayıtlı imalatçıların kendi mesleki faaliyetlerine münhasır ihtiyaçları için yapacakları ithalatta, ithalatçı belgesi aranmıyordu. Burada belirtilen gerçek ve tüzel kişilerin yapacakları ithalat için Merkez Bankasından usulüne uygun biçimde ithal izni almaları gerekiyordu. İthal izinleri, taşıdıkları tarihten itibaren 6 ay geçerliydi. İthal süresine ek olarak ayrı bir imal süresine ihtiyaç gösteren mallar için, Ticaret Bakanlığı’nın belirleyeceği esaslar içinde Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği tarafından imal süresi belgesi verilir ve bu süre, adı geçen Birlik tarafından ithal iznine kaydedilerek ithal süresine eklenirdi.

4 Ocak 1967 tarihli ve 6/7490 sayılı “İthalat Rejimi Kararı” ile ithalatçı belgesi aranmayacaklar arasına armatörler ve inşaat müteahhitleri de eklenmiştir. Bundan başka, 4 Ocak 1966 Kararnamesinin 13.Maddesi, 4 Ocak 1967 Kararnamesinde genişletilmiş ve “İmal ettikleri mamulleri ihraç eden veya edecek olan veya satacak olan sanayicilere, bu konuda yayımlanacak yönetmelik esaslarına göre döviz tahsis edilir” denilerek yurt içinde satış yapana döviz olanağı yaratılmıştır. Yine 4 Ocak 1966 Kararnamesinin, 21. maddesinde değişiklik yapılarak teminat oranlarında indirimle birlikte, süresi içinde yapılmayan ithalattan dolayı özel sektörün kaybı azaltılmış ve böylece ona yeni kaynak yaratılmıştır.²⁵

---

²⁵ GÜLER, a.g.e.,s.108-109.

4.4. KAYDEDİLEN GELİŞMELER

Sanayileşmede ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmesini öngören II. Planın yürürlükte olduğu (1968-72) AP iktidarı döneminde ithal ikameci sanayileşmenin, ülke içinde dayanıklı tüketim malları üretilmesine yönelik ikinci aşaması tamamlanmak istenirken, ara malları üretimi önem kazanmıştır. Üstü kapalı bir işbölümünün gözlenebildiği bu dönemde AP'nin politikaları, yatırım için daha büyük sermaye-kaynak gerektiren malları üretimini de özel yerli ve yabancı sermayeye bırakmıştır.

O dönemde planlama müsteşarlığına Turgut Özal getirilmişti. Mühendis ve iyi projeci olduğu söylenen Özal program ve plan kavramını basit bir projecilik düzeyine indirdi. Sosyal planlama ikinci plana atıldı. İktisadi planlama açısından makro ölçekli bir plan yerine, belirli projelerin öncelik sırasını saptayan bir plan kavramı geliştirildi. Bu arada özel kesime çeşitli ayrıcalıklar tanıyan bir teşvik sistemi oluşturuldu.²⁶

Böylece, ekonomik yapıda sağlanan gelişmeler şu sonuçları ortaya çıkarmıştır: Planlarda GSMH'deki artışın ekonomide yapısal değişme ile birlikte gerçekleşmesi hedeflenmiş, söz konusu yapısal değişmeden ise sanayinin en hızlı büyüyen sektör haline gelerek GSMH içindeki payının artırılması kastedilmiş olmakla birlikte, uygulamada sanayi sektöründe öngörülen ölçüde büyüme tam olarak sağlanamamıştır.²⁷ Yine de sanayideki aşamalar ihmal edilemeyecek düzeydeydi. Yapısal değişme daha çok hizmetler sektörü lehine olmuştur. Bu dönemde millî gelirin yıllık ortalama artışı 6,6 olup kalkınma planları ile öngörülen % 7 hedefine çok yakındır.

Kalkınmanın temel dayanağı olarak görülmüş olan sanayi sektöründe kaydedilen gelişme, bu sektörün üç bileşeni (madencilik, imalat sanayi ve enerji) içinde yer alan imalat sanayi, alanında olmuş, imalat sanayinin iç bileşimi içinde de 1962'den 1967'ye ve 1967'den 1972'ye doğru giderek

²⁶ ÇAVDAR, "Adalet...", 2092

²⁷ GÜLER, a.g.e.,s.110-111.

tüketim mallarının oranı azalırken ara ve yatırım mallarının oranı artmıştır. Bir başka anlatımla söz konusu dönemde gıda-içki tütün-dokuma sanayi (tüketim malları) nin oranında düşme olurken, kimya-petro kimya-gübre demir çelik-petrol ürünleri (ara malları) ile madeni eşya-makine imalat-elektrik mak.-elektronik-taşıt-tarım alet ve makineleri sanayilerinde(yatırım malları) artış kaydedilmiştir. Ancak, uygulanan sanayileşme politikası (İSS) ile uyumlu görünen bu değişimler, ekonomi içi sektör ilişkileri ve tutarlılık açısından bu dönemin plan ve programlarında öngörülen üretim hedeflerine ulaşılmasını sağlayamamanın yanı sıra, sektörler arasında dengeli bir üretim süreci de oluşmamıştır. Böyle bir dengenin kurulamamasının en önemli sonucu, özellikle enerji sektörü ile imalat sanayinde, ithalata bağımlılığın artması olmuştur.²⁸

Sanayi tek başına en hızlı gelişen sektör olsaydı bile ekonomide yapısal dönüşümün gerçekleştiğini iddia etmek olanaksız olmasına karşın, Adalet Partisi iktidarının uygulama dönemine girdiği kadarıyla I.Plan ve tümüyle II. Plan döneminde sanayi sektörü istenen hızda gelişmemiştir. Bunda sanayileşmenin tek başına bir hedef olamayacağı gerçeği ile birlikte liberal iktisat politikalarının ve özel sermaye sahiplerinin, ekonominin değil önce kendilerinin özel hedeflerini gerçekleştirmeye çalıştıkları iddia edilmiştir.

Yapılan bu iddialara karşın Mecliste bütçe görüşmeleri sırasında ya da bir başka konuda, sözü geldiğinde Demirel rakamları ezberle okuyarak o dönemde gündemde olan tüm projeleri sayıyor, böylece muhaliflerine kendi düşünce sistemi açısından ağır darbeler indiriyordu.²⁹

Demirel'in ekonomi politikasındaki bu yaklaşımı "Büyük Türkiye" kavramına denk düşmekteydi. Demirel kendi düşüncelerine karşı olanları "onlar Büyük Türkiye'yi tasavvur etmekten uzaktırlar" diyerek suçlayabilmekteydi. Neydi bu "Büyük Türkiye" kavramı? Aslında Adalet partisinin ekonomik programını anlamak için bu kavramı iyi değerlendirmek

²⁸ GÜLER, a.g.e.,s.111.

²⁹ ÇAVDAR, "Adalet...", 2092.

gerekir. Büyük Türkiye toprak olarak değil ekonomi olarak büyüklüğü ifade etmektedir. Açıkça AP ekonomik büyümeyi kendine hedef seçmiştir. Bu demokratikleşme ve büyüme arzusu içinde olan toplumun özelemlerine uygun bir seçimdir. Ne var ki, ekonomik büyüme terimine verilen anlam nicel bir büyümedir. Üretim ilişkilerindeki köklü değişimi ya da ekonominin yapısında üretim araçları sanayine ağırlık veren ve ekonomik kalkınmayı sağlayıcı bir yapısal değişimi bu sözcük içermemektedir. Daha fazla özel araba, her eve soğutucu ve benzeri tüketim ekonomisine özgü yargıların gerçekleşmesi şeklinde özetlenebilecek bir büyüklük amaçlanmaktadır. Büyük Türkiye'ye yönelik sanayileşme stratejisi olarak ortaya konan "ithal ikamesi" yöntemi yurt içi sanayi katma değerinin büyümesine yardım ettiği gibi, zamanla sanayileşmenin daha bir köklenmesine ve ekonominin yapısal çehresinin değiştirilmesine de yol açmıştır.

Demirel Hükümeti döneminde toplumun bütün kesimlerinde ancak filmlerde görülebilen tüketim düzeyine erişme umutları uyanmış, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi gibi eskiden lüks sayılan dayanıklı tüketim malları ailelerin sıradan-normal eşyaları haline gelmiştir. Karayolları ve enerji alt yapısındaki o günkü şartlarda yeterliliği, üstelik enerji maliyetinin çok düşük olması, otomotiv sanayini özendirmekte ve iç pazarı canlı tutmaktaydı.³⁰

"Barajlar kralı" ismi o dönemlerde yakıştıran AP Genel Başkanı S.Demirel'in Başbakanlığı döneminde enerji-sulama-karayolu yapımı öne çıkarılmış, yapımı başlatılan baraj ve elektrik santralleri inşaatları ile diğer önemli tesislerden; Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralinin temeli 12 Haziran 1966'da atılmıştır.³¹ Ambarlı Termik Santrali ve Alibey köyü barajı 28 Aralık 1966'da³², Gökçekaya Barajı 25 Haziran 1967'de,³³ Ömerli Barajı 19

³⁰ ÇAVDAR, "Adalet...", 2092.

³¹ SON HAVADİS, 13.06.1966.

³² SON HAVADİS, 29.12.1966.

³³ SON HAVADİS, 26.06.1967.

Ekim 1968'de ³⁴ ve Seyit Ömer Termik Santrali'de 1969 yılında yapımına başlanılan bazı önemli tesislerdir. Ayrıca İstanbul Boğaziçi Köprüsünün yapımı için ihaleye verme çalışmalarına 1968 yılında başlanmış ve 20 Şubat 1970'de yapımına başlanmıştır.

Devlet alt yapı yatırımlarını –Demirel'in deyişiyle “sanayileşmenin enfastürktürünü”– gerçekleştirmelidir. Bunlar arasında yollar köprüler, limanlar, havaalanları, demiryolları yapımı ile iletişim ve enerji alanında yapılması gereken yatırımlar vardır. Demirel'e göre kalkınmanın süratle gerçekleştirilebilmesi “altyapının ihtiyaç doğmadan önce” gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu yatırımlar sayesinde ki ülke içinde mal ve hizmetlerin daha verimli bir şekilde üretimi ve gerek yurt içi gerekse yurt dışında ulaşımı sağlanabilecektir.³⁵ AP'nin “Büyük Türkiye” idealinin en önemli vechesi yollar, köprüler, barajlar ve havaalanı ile donatılmış, her yerine rahatlıkla varılan bir ülke yaratılmasıdır ve bu idealin gerçekleştirilmesinde kamu yatırımlarına büyük önem vermiştir.

Demirel Hükümetinin belli başlı sektörlerde nelerin yapılabildiği 1965 ve 1969 dönemlerine ait rakamlarda şu şekilde kıyaslanmaktadır:³⁶

---

³⁴ SON HAVADİS, 20.10.1968

³⁵ DEMİREL, *Büyük Türkiye*, s. 263.

³⁶ AP Propaganda Başkanlığı Yayınları "*Yeni Bir Türkiye*", s:1

Tablo:3 1965–1968 yıllarının ekonomideki bazı kalemlerin rakamsal kıyaslaması

	1965	1968
Safi millî hasıla	70 milyar TL	97 milyar TL
Gayri safi millî hasıla	72 milyar TL	100 " "
Fert başına millî gelir	2000 TL	2500 TL
Tarım sektörüne yapılan	1800 milyon TL	32000 milyon TL
Ulaştırma sektörüne yapılan yatırımlar	1700 " "	3300 "
Eğitim sektörüne yapılan yatırımlar	750 milyon TL	1300 milyon TL
İmalat sektörü yapılan yatırımlar	2000 milyon TL	4500 milyon TL
Enerji Sektöründe yapılan yatırımlar	1650	3200
Hububat ürünü	14.1	15.9
Şeker pancarı	3.2	4.0
Pamuk	3.2	3.2
Yağlı tohumlar	8.2	12.5
Bakliyat	3.6	6.0
Şeker üretimi	522000 ton	717600 ton
Tütün üretimi	132000 ton	175000 ton
Kuru çay	13000 ton	22000 ton
Pamuklu dokuma	575 milyon m.	740 milyon m
Petrol ürünleri	4211000 ton	6255000 ton
Çimento	3244000 ton	5350000ton
Elektrik enerjisi	5 milyar kw	6.9 milyar kw

1965–1969 zaman dilimi, hükümet açısından talihli bir dönemdir. Çünkü dünya ekonomik konjonktürü de böyle bir büyümeye izin vermektedir. Öte yandan dış ülkelerdeki emekçilerin yurda gönderdikleri dövizlerde bir anlamda dış ödemeler açığına olumlu bir katkıda bulunmaktaydı. Ancak her şeye rağmen sözü edilen büyüme, ekonominin dışa bağımlılığını artırmakta, hatta bu bağımlılık enerji kesimine kadar uzanmaktaydı. Bu olguyu o dönemde dile getiren muhalefete ise görünen somut koşullar yardımcı olmuyordu. Bütün bunlara iyi giden havaların etkisiyle bol ürün ve montaj da olsa sanayinin gelişmesi eklenince halk Süleyman Demirel ile birlikte Adnan Menderes iktidarının ilk evresinde, 1954'e kadar süren bolluk döneminin yeniden geldiğini düşünmüştür.³⁷

1965–1969 yıllarına yönelik olarak İsmail Cem'in de vurguladığı gibi, AP kendi ekonomik anlayışı çerçevesinde, Türkiye'de yapılabilecek en akıllı ve temkinli iktidarı kurmuştur ve kitlelerinde demokratikleşmesini ve ülkenin sanayileşmesini kolaylaştırıcı bir işlev taşıdığı bu niteliğini 1970'e kadar sürdürmüştür.³⁸

---

³⁷ ÖZDEMİR, a.g.m., s. 26.

³⁸ İsmail CEM, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yay., İstanbul, 1979, s. 376.

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. DEMİREL HÜKÜMETİ DÖNEMİ EĞİTİM VE SOSYAL POLİTİKALARI

5.1. 1961 ANAYASA'SI SONRASI EĞİTİM ANLAYIŞI

27 Mayıs 1960'da Millî Birlik Komitesi yönetime el koymuş, 28 Mayıs'ta TBMM kapatılmış ve hiçbir partiden olmayan bilim adamları, tanınmış kişiler ve subaylardan oluşan geçici bir Millî Birlik Hükümeti kurulmuştur. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı Kanun ile birlikte Kurucu Meclis oluşturulması öngörülmüş ve 27 Mayıs 1961'de bu meclisçe kabul edilmiş olan yeni Anayasa metni, 9 Temmuz 1961'de yapılan referandum ile benimsenmiştir.¹

Siyasi hayatta yaşanan bu hareketlilik eğitime de yansdı. 1961 Anayasası'nın, eğitim-öğretim ve bilim anlayışı özgürlüğü, laik ve sosyal devlet anlayışına uygun şekilde oluşturuldu. Anayasanın 50. maddesinde; "Halkın eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını sağlama devletin başta gelen ödevidir. İlköğretim, kız-erkek bütün vatandaşlar için mecburidir ve devletin okullarında parasızdır" ifadesi yer alıyordu. 1961 Anayasası çerçevesinde hazırlanan I.Gürsel Hükümeti programı ilham kaynağı olarak; Birleşmiş Milletler Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, hukuk prensipleri, ulusal ruh ve gereksinimlerden doğmuş olan eski anayasa ile gelenekler ve yurdun özelliklerini gösterdi. Hazırlanmış olan bu hükümet programında, Millî Eğitim Davası "baş dava" olarak nitelendirildi, demokrasinin kökleşmesi, özlenen iktisadi refahın tahakkukunun ancak büyük kitlelerin ve yeni yetişen nesillerin Millî Eğitim'den en geniş ölçüde yararlanmasına bağlı olduğu vurgulandı. Bu nedenle, Millî Eğitim teşkilatını ve programını, içinde bulunduğu istikrarsız durumundan kurtarmak ilk hedef olarak belirlendi. Millî Eğitimi durgun

---

¹ TANÖR, a.g.e., s. 315.

halinden çıkarıp, yapıcı ve başarılı bir hale getirmek amaçlandı.² II. Gürsel Hükümeti döneminde ise herhangi bir hükümet programı getirilmedi.

Millî Birlik Komitesi üyelerine göre, eğitim ulusal olmalıydı. DP döneminde Millî Eğitim'e önemli ölçüde zarar verilip, halkevleri ve halk odaları kapatılarak halk eğitimi engellenmişti ve Millî Birlik Komitesi üyeleri kapatılan köy enstitülerinin eğitimdeki önemine de dikkat çekerek, köyün şartlarını anlayabilecek ve ayak uydurabilecek öğretmenlerin bu kurumlar sayesinde yetiştirilebileceğini açıkladı.

1960–61 yılları arasında Prof. Fehmi Yavuz ve Prof. Bedrettin Tuncel Millî Eğitim Bakanı olarak görev yaptı. Prof. Fehmi Yavuz, 06.06.1960 tarihinde yaptığı konuşmasında, Türkiye'de son aylarda siyasi hayatın buhranlı geçtiğini belirterek, 27.05.1960 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen darbe girişimini; “tarhimizin en karanlık günlerinde milletçe mevcudiyetimizin daima koruyucusu olagelmış bulunan münevver ve kahraman Türk ordusunun, milletin hürmet ve şükranını, dünyanın da takdirini kazanan başarılı bir davranış” olarak değerlendirdi. Aynı konuşmasında, Türk gençliğinin ülkenin geleceği üzerindeki sorumluluğunu anlayabilmesiyle, idealizmin değerini ve itibarını iade ettiğini, 27 Mayıs ihtilali ile demokratik ve uygar bir hayatın eğitimsiz olamayacağını bir kez daha doğrulandığını, Türk eğitimcilerin yolunun her türlü engelden arındığını, eğitim problemlerinde ilim rehberi olarak, meslektaşlarının bilgi, tecrübe ve önerilerine gereksinimleri olduğunu vurguladı.

Orgeneral Cemal Gürsel 1960–61 eğitim-öğretim yılının başlaması nedeniyle yaptığı konuşmasında öğretmenlerden, öğrencilerin vatanperverlik, ulusuna karşı saygı ve gerçeklere bağlı olma duygularını geliştirmelerini, halkın tamamının eğitimini sağlamanın en önemli hedefleri olduğunu belirtti.³

² <http://www.tbmm.gov.tr>, I. Gürsel Hükümeti Programı, 30.05.1960 - 05.01.1961.

³ Neval AKÇA, “Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları Ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması” Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.33

1961–1965 yılları arasında sivil yönetimi geçiş süreci yaşanmış ve uzun vadeli hükümetler kurulamamıştır. 1961 yılında yapılan genel seçimlerin ardından sonuçlara göre tek başına iktidar olacak bir parti olmadığı için 1965 yılına kadar, VIII-IX-X. İnönü Hükümetleri ve Ürgüplü Hükümeti olmak üzere 4 ayrı Koalisyon Hükümetleri oluşturulmuştur.

Bu dönemde görev yapan Millî Eğitim Bakanlarının öğretmenlerden bekledikleri en önemli konu, 27 Mayıs ihtilalinin halka anlatılmasıdır. Öğretmenlere özellikle tarih derslerinden bunun için faydalanmaları tavsiye edildi. DP iktidarından farklı olarak, bu dönemde memurlara görevleri hatırlatılarak, işlerini nasıl yapmaları gerektiği hakkında sıkça açıklamalarda bulunuldu. Memurların mutlaka mevzuat hükümleri doğrultusunda hareket etmeleri, keyfi davranmamaları konularında direktifler verildi.

Bu dönemde görev yapan Millî Eğitim Bakanları, bütçeden eğitime ayrılan payı artırabilmek için tüm olanaklarını kullandı. Bu konuda VIII. İnönü Koalisyon Hükümeti Millî Eğitim Bakanı Ahmet Tahtakılıç, Türk çocuklarının eksiksiz, temel kültüre kavuşmalarını sağlamak için, devlet gelirlerinin %3'ünü bu amaca ayırdığını ve sorunu on yıllık bir plan içinde çözeceğini açıkladı. Bu dönemde diğer hükümet programlarında da açıklandığı gibi, Atatürk devrimlerinden ayrılmayacağı belirtilerek, Bakanlık ilköğretim ve halk eğitimi üzerinde yoğunlaştı.⁴

X. İnönü hükümeti döneminde, bir önceki dönemin Millî Eğitim Bakanı olan Dr. İbrahim Öktem görevine devam etti. Tartışma konusu olan din eğitimi, bu dönemde yine gündeme geldi. Bakan Öktem, din eğitimine karşı olmadıklarını, en ileri, okumuş adamların, orta öğretim ve yüksek öğrenim görmüş olan toplumların bile dinin getirdiği moral gücüne gereksinimi olduğunu, özellikle %95'i Müslüman olan Türkiye'de din eğitimi verilmesi

---

⁴ AKÇA, a.g.t., s.35-39.

gerektiğini belirterek, İmam - hatip okullarını meslek okulları kapsamında değerlendirdi.⁵

X. İnönü hükümetinin dağılmasıyla birlikte Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti kuruldu. Bu dönemden itibaren Millî Eğitimde, milliyetçi düşünce egemen olmaya başladı. Ürgüplü, hükümet programında ülkenin ümidi ve geleceği olan gençliği, kişilik sahibi ve milliyetçi bir ruh içinde yetiştirmeyi, onların hem öğrenim çağında hem hayata atıldıkları dönemde gereksinimlerinin karşılanmasını sağlamayı ilk hedef olarak belirtti. Millî eğitim hizmetlerinin temel unsuru olan öğretmenlere, gerekli mesleki yeterliliği kazandırabilmek amacıyla bütün yolların deneneceği vurgulandı.⁶

1964–65 eğitim-öğretim yılında Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'nün teklifi üzerine lise ve ortaokullar yönetmeliği yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeye göre, ortaokul ve lise eğitim ve öğretim işlerinde öğrencisinin;

- Türkiye Cumhuriyeti'nin, millî ahlakını benimsemiş ve olumlu bilim anlayışını kazanmış, çalışkan, yararlı bir yurttaşı olarak yetişmesini,
- Müfredatı programlarla saptanan ve yüksek öğrenimi izlemek için gerekli bulunan bilgi ve kültür düzeyine erişmesini,
- Bilgilerini, uygulama alanında kullanma yollarını öğrenmesini ve ilerde meslek seçmesini kolaylaştıracak surette yeteneklerinin geliştirilmesini,
- İyi alışkanlıklar kazanmasını, ruhça ve bedence sağlam olmasını amaç saymaktaydı.⁷

Koalisyon hükümetlerinin çok çabuk dağılması, Millî Eğitim'de görev yapan Bakanların da kısa sürelerle görevde kalmasına ve eğitim alanında etkinliğin azalmasına neden oldu.

⁵ AKÇA, a.g.t., s.35-39.

⁶ <http://www.tbmm.gov.tr>, Ürgüplü Hükümeti Programı, 20.02.1965-27.10.1965.

⁷ T.C. MEB TD, c. XXVII/ 1333 (Aralık 1964) s. 346 - 348.

5.2. DEMİREL HÜKÜMETİ’NİN GENEL EĞİTİM POLİTİKASI

Süleyman Demirel ve hükümetin eğitim konusunda en çok yoğunlaştığı konu okullaşma oranını artırmak olmuştur.

Bu dönemin Millî Eğitim Bakanlığını Uşak milletvekili Orhan Dengiz ve Edirne milletvekili İlhami Ertem yapmıştır. Hükümet Programına göre:⁸ “Millî eğitim politikamızın temeli; vatandaşın bir kül halinde kalkınabilmesine, maddi ve manevi hayatını teçhiz ederek ve millî şuuru hâkim kılarak yardım etmektedir”.

“Millî Eğitim Davası, Türkiye’de hürriyet rejiminin ve demokratik düzenin temelini besleyen bir kaynak olduğu kadar, memleket kalkınmasının en güçlü vasıtalarından biridir. Bunun için her şeyden önce temel eğitim meselesini halletmek, düşük olan okur-yazar oranını yükseltmek gerekmektedir. Temel eğitime paralel olarak ortaöğretim, teknik öğretim ve yüksek öğretim faaliyetlerini de geliştirmek zorundayız. Bu arada yetişkinlerin eğitimini de ihmal etmemek mevkiindeyiz”.

“Bütün köylerin okula kavuşturulması, ilköğretim kadrosuna yeter sayıda öğretmen yetiştirilmesi için gereken tedbirler alınacaktır. Öğretmenlerin hayat şartları, maddi ve manevi ihtiyaçları yakından takip edilecektir. Kabiliyetli köy çocuklarının öğretime devam edebilmesi, muhtaç durumda olanlara Devletin yardım elini uzatabilmesi için parasız yatılı öğrenci adedini süratle arttıracamız”.

“Ortaöğretimin öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek için yetişmiş elemanların meslekte kalmasını sağlayacak her türlü tedbiri alacağız ve öğretmen yetiştirecek okulların adedini arttıracamız. Üniversite ve yüksek okullara devam etmeyip mesleki ve teknik alanlara gitmek isteyen gençlerimiz için teknik öğretim müesseselerini takviye edecek ve adetlerini arttıracamız”.

⁸ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; Kazım ÖZTÜRK, a.g.e, s.616.

“Sanayi ve iş hayatıyla mesleki ve teknik öğretimin işbirliğini sağlayacağız. Mahalli sanatların geliştirilmesine ve turizm eğitime önem vereceğiz. Memleketimizin çok muhtaç olduğu elektrik, elektronik, tekstil, matbaa, petrol kimyası gibi elemanları yetiştireceğiz”.

“İmam Hatip okulları, mesleki ve orta teknik okulları mezunlarına yüksek öğretim imkânlarını açık tutarak kabiliyetlerini geliştirmelerini sağlayacağız”.⁹

“Üniversite ve yüksek öğretim kurumları ile bu kurumlarda çalışan öğretim üyelerine her bakımdan destek olmak en önemli görevlerimiz arasındadır. Üniversite öğretim üyelerinin, asistanlardan başlayarak tazminat meselelerini tatminkâr bir şekilde halletmek, mesleğe yeterli elemanların girmesini ve bu meslekte kalmasını teşvik etmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğiz”.

“Üniversite ve yüksek öğretim gençliğini hayat sıkıntısından kurtarmak, sıhhi, rahat ve ucuz öğrenci yurtlarına kavuşturmak, yetişmekte olan gençliğin boş zamanlarını değerlendirmek, kütüphane ve kitap meselelerini halletmek, muhtaç durumda olanlara burs imkânlarını arttırmak, mevcutları kifayetli hale getirmek, Türk gençliğinin memlekete yararlı, geleceğe güvenle bakan birer vatandaş olarak yetişmesini sağlamak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamak kesin kararımızdır. Yeniden üniversite ve yüksek öğretim müesseseleri kurmak üzere derhal hazırlıklara başlayacağız. Büyük bir ihtiyaca cevap veren ve modern prensiplere dayanılarak kurulan Atatürk Üniversitesi ile Karadeniz Teknik Üniversitesinin noksanlarını tamamlayarak kadrolarını süratle dolduracağız”.

“Üniversiteler ve araştırma enstitüleriyle çeşitli devlet dairelerinin iş birliği yapmasını teşvik edeceğiz. Ve tatbiki araştırmaların genişlemesi yoluyla ilim adamlarımızdan memleket meselelerinin çözümünde geniş ölçüde faydalanacağız”.

---

⁹ **TBMMTD, MM**, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; Kazım ÖZTÜRK, **a.g.e**, s.617-618.

“Mevcut üniversitelerimizi modern manada eğitim yapacak şekilde dershaneler, laboratuvarlar, deneme çiftlikleri, ders ve araştırma malzemesi ile teçhiz etmenin zaruret olduğuna inanıyoruz. Bu arada üniversitelerimizin yarım kalmış inşaatlarının tamamlanmasını ön planda tutacağız. Üniversitelerdeki mali mevzuattaki formaliteleri basitleştirmenin yollarını arayacağız”.¹⁰

Yukarıda I. Süleyman Demirel hükümetinin eğitim ile ilgili hükümet programında yer alan kısmı belirtilmiştir. Bu dönemde yeni bir eğitim programı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu 1968 Programına göre:

1962 programının devamı olan 1968 programı oldukça uzun bir deneme devresinden ve bu devrin sonunda yapılan değerlendirmelerden sonra 1968 -1969 öğretim yılında uygulamaya konmuştur. Bu programın geçmiş programlarından farkı VII. Millî Eğitim Şurasında saptanan Türk Millî Eğitiminin Hedefleri yanında ilköğretimin hedeflerine ve ilkokulun eğitim-öğretim ilkelerine ayrı ayrı yer vermesidir. Ayrıca Programın Uygulanması ile İlgili Esaslara, Metot ve Teknikler derslerin özel hedeflerine ve derslerin birçoğunun sınıf hedeflerine yer vermiş olması programda amaçlar hiyerarşisine önem verildiğini göstermektedir.

1968 programının getirdiği diğer bir yenilik ise, daha önceki programlarda 1. 2. ve 3. sınıflar için sağlanmış olan toplulaştırma (toplu dersler) anlayışının, ilkokulun 4. ve 5. sınıfına da uygulanmasıdır. Bu anlayıştan hareketle 1948 programında tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgileri dersleri “Sosyal Bilgiler”, “Tabiat Bilgisi” ve “Tarım dersleri”, “Fen ve Tabiat Bilgileri” başlığı altında toplanmıştır (Bu dersin adı daha sonra Fen Bilgisi olarak değiştirilmiştir).¹¹

¹⁰ TBMMTD, MM, Dönem II, Cilt I, 5.Birleşim, 74-97; Kazım ÖZTÜRK, a.g.e, s.617-618.

¹¹ 1962 Program Taslağı, Millî Eğitim Dergisi, s. 144.

1968 Programı uygulamaya konduğu günden bu güne sürekli geliştirilmeye çalışılmış ve uygulamada meydana gelen aksaklıklar üzerinde çalışılarak gerekli önlemler alınmıştır.

I. Demirel hükümetinin ikinci Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem, 1967-68 eğitim-öğretim yılının açılışı nedeniyle yaptığı konuşmada, eğitimin amacının; Türk milletinin bütün bireylerini her anlamda ortak ve bölünmez bir bütün olarak Türklük şuuru etrafında toplamak olduğunu belirtti. Türkiye'yi daima bir bütün olarak gördüklerini, bölgeler arasında yaratılan suni karışıklıklara karşı olduklarını, hizmet yönünden tüm bölgeler arasında dengesizliği gidermeyi hedeflediklerini açıkladı. Öğretmenlerin, Türklükleri ile gurur duyan, Türk olmanın şeref ve sorumluluğunu bilen, manevi anlamda güçlü ve çağımızın bilgileriyle donatılmış, çağdaş uygarlığı gerçekleştirecek nitelikte öğrenciler yetiştirdiklerini, dün olduğu gibi bugün de bu kutsal görevi aynı iman, aynı yeterlilikle yapmakta olduklarından emin olduğunu vurguladı.¹²

5.2.1. İlköğretim

I. Demirel hükümetinin programında eğitimle ilgili olarak birçok çalışmadan bahsedilmiş ve eğitimin her kademesiyle ilgilenileceği belirtilmiştir. Özellikle vurgulanan ise okul sayılarının arttırılması olmuştur ki Türkiye'de gerçekten de Süleyman Demirel dönemlerinde ister temel eğitim kurumları, ister orta öğretim kurumları olsun büyük bir artış gözlenmiştir. Bu konu ile ilgili olarak da Demirel'de şunları belirtmiştir: "Ben 1965'te Türkiye Cumhuriyeti Devleti hükümetini kurma görevini aldığım zaman, Türkiye'nin ancak %70'i ilkokullaşmıştı". Kendisinin de belirttiği üzere eğitim ile ilgili ilk işi okullaşma oranını arttırmak olmuştur.¹³

¹² AKÇA, a.g.t., s.42.

¹³ Ayşe DEMİRALP, "Süleyman Demirel Dönemi Eğitim Ve Kültür Politikaları" Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.42.

AP iktidara geldiğinde: 29.423 ilkokul, 81. 306 öğretmen, 3. 743.475 öğrenci ilkokul çatısı altında bulunuyordu. Bu rakamlar 1964–1965 yıllarını kapsamaktadır. AP iktidarı 1970–1971 yılında bunu aşağıdaki şekilde artırmıştır: 37.500 ilkokul, 137.416 öğretmen, 5.053.000 öğrenci. Bu suretle, ilköğretimde okullaşma oranı 1964–1965 öğretim yılında %77 iken, 1969–1970 öğretim yılında %92 olmuştur.

AP iktidarı, %100 okullaşma oranını gerçekleştirmek için çalışmıştır. Bu amacına ulaşmak için küçük yerleşim yerlerine okul götürmektense yatılı bölge okulları açmıştır. İlk iktidara geldiğinde 23 yatılı bölge okulu varken, 1969’lu yıllarda bu sayı 42’ye çıkmıştır. Yine bu artışa paralel olarak yatılı bölge okullarındaki öğrenci sayısı da artmıştır. 1964-1965’de 3750 iken, 1969-1970’de 18.000 olmuştur. Bu yatılı bölge okullarının tamamına yakını Doğu ve Güney Doğu illerinde yapılmıştır.

Yine 1965 yılına kadar yurdumuzda 7 tane özel öğretim kurumu varken AP bunu 11’e çıkarmıştır. AP’nin ilk iktidarında ilköğretime yaptığı yatırım 1milyar 675 milyon lira olmuştur.¹⁴

Hükümetin yapmış olduğu diğer bir çalışma ise, 1968 tarihli ilkokul programlarının getirdiği yeniliklerdir. Cumhuriyet döneminde ilkokul programlarının en önemlilerinden biri olan 1968 programının getirdiği yenilikleri şöyle özetleyebiliriz.

1. Mevcut amaçlara “ilköğretim amaçları” eklenmiştir.
2. “Mahallilik”, “esneklik” ve “çevre program” ilkeleri daha çok yer almıştır.
3. “Toplu öğretim” ilkesi, yalnız ilk üç sınıf için değil, bütün ilkokul için kabul edilmiştir.

---

¹⁴ Selahattin KILIÇ, **Millet Hizmetinde Adalet Partisi (1965-1971)**, Doğu Matbaası, 1973, Ankara s. 27-28.

4. Köy ilkokullarının ilk döneminde (A Grubu), ikinci döneminde (B Grubu) okutulan derslerdeki konular nöbetleşe okutulduğu için öğretmensiz geçen zamanlar azalmıştır.

5. Eğitim ve öğretim yalnız ders kitaplarına bağlı olmaktan kurtulmuş; öğretmen ve öğrencilerin inceleme, araştırma, gözlem, deney, araç yapma, kullanma etkinlikleri içinde, her türlü kaynaktan yararlanmaları olanağı doğmuştur.

6. Birer bilim dalı niteliğinde olan tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersi, “Sosyal Bilgiler” adıyla bir ders haline getirilmiştir.

7. Türkçe grubu dersler arasına “inşaat dersi” konmuş ve açıklamaları yapılmıştır. 1981 programında bundan vazgeçilmiştir.

8. İlk okuma ve yazmada büyük ve küçük harflerin birlikte öğretilmesi sağlanmıştır.

9. Türkçe derslerinin bir “bütün” olduğuna ilişkin örnekler konmuştur.

10. Matematik öğretiminde zihinsel işlemlere, yazılı işlemlerden daha çok yer verilmesi istenmiştir.

11. Din bilgisi programının başına 4. ve 5. sınıf öğrencilerine “Velilerin isteği üzerine okutulacaktır” yazısı konmuştur. Daha önceki programda bulunmayan 5 amaç eklenmiştir.

12. Öğretimde sorun çözme, proje ve küme çalışmaları ve rehberlik etkinliklerine büyük yer verilmiştir.¹⁵

5.2.2. Orta Öğretim ve Mesleki Teknik Öğretim

AP bu ilk iktidarı boyunca orta öğretim kurumlarının da sayısını arttırmıştır. 1964–1965 yılında 762 tane ortaokul varken bu sayı iktidarının

---

¹⁵ DEMİRALP, a.g.t., s.116.

bitiminde 1714'e çıkarılmıştır. Yine öğrenci sayısında da %133 oranında artış sağlanmıştır. 1965 yılında 164 tane de lise vardı. AP iktidarının son yılında bu sayı 422'ye ulaşmıştır. Lise öğrencisi sayısında da önemli bir artış olmuştur. Öğrenci sayısı 1970 yılına gelindiğinde 259.300'ü bulmuştur.

Orta öğretimde öğretmen sayısında da artış yaşanmıştır. Orta öğretim kurumlarında 1965 yılında öğretmen sayısı 10.206 iken, 1970 yılında bu sayı 19 500'e çıkarılmıştır. Orta öğretim kurumları için 1 milyar 100 milyon lira yatırım yapılmıştır.¹⁶

AP'nin ilk iktidarı döneminde mesleki ve teknik öğretim alanlarında da çalışmalar yapılmıştır. 1965 yılında lise dengi teknik okul (Erkek sanat enstitüsü) sayısı 112 iken, AP döneminde bu sayı 138'e çıkarılmıştır. Yine bu okullardan mezun olanların üniversiteye gidebilmeleri için kolaylıklar sağlanmıştır. Bu okullara giden öğrenci sayısında da önemli artışlar olmuştur.

Kız enstitüsü sayısında da artışlar olmuştur. AP iktidarı zamanında 16 kız sanat okulu ve 143 Akşam Kız Sanat Okulu açılmıştır. Bu okullara devam eden öğrenci sayısı da artmıştır. Aynı zamanda Ticaret, Turizm otelcilik ve sekreterlik okulları da açılmıştır. Bu dönemde öğretmen yetiştiren kuruluşlara özel bir önem vermiştir. AP zamanında 16 ilk öğretmen okulu ve 3 Eğitim Enstitüsü açılmıştır.¹⁷

Bu dönemde din eğitimi ve yüksek öğretim ile de ilgili çalışmalar yapılmıştır.1965'de İmam-Hatip Okulu sayısı 26 iken bu sayı 73'e çıkarılmıştır. Bu okullara giden öğrenci sayılarında da artışlar olmuştur.

5.2.3. Yüksek Öğretim

Demirel Hükümeti, İlim ve Teknoloji çağında, toplumun varlık mücadelesi gösterebilmesi ve kalkınmanın süratlenmesi adına, bilim

¹⁶ KILIÇ, a.g.e., s.29.

¹⁷ KILIÇ, a.g.e., s.30-31.

kurumlarının kurulmasına ve yüksek vasıflı personel yetiştirilmesini beyan etmişti. Bu bakımdan Üniversiteleri ve Yüksek Öğretim kuruluşlarını yurt geneline yaymaya çalışılmıştır.

Bu konuyla ilgili olarak Demirel şunları söylemektedir: “Şimdi üçüncü kademe, üniversite ve yüksekokul okumak. Üniversite ve yüksekokulu herkes okusun mu? Okumak isteyen okusun. Okumak isteyenler okusun derken, bunun nispetini de ileri memleketlerin seviyesine çıkaralım, yani %30-40'lara çıkaralım. Ve üniversite ve yüksekokul okumayı Büyükşehirlerin imtiyazı olmaktan çıkaralım. İstanbul'a, Ankara'ya, İzmir'e gelip yüksekokul ve üniversite okumak kolay değil. Hadise yalnız bundan ibaret değil; bilimi, teknolojiyi ve irfanı en yüksek seviyede ülkenin sadece üç büyük şehrinin veya beş büyük şehrinin imtiyazına bırakmayalım”¹⁸.

AP iktidarı zamanında, Yüksek öğretim kuruluşlarımız için toplam 1 milyar 675 milyon liralık yatırım yapılmıştır. Fakülte ve Yüksekokul sayısı 1965'te 87 iken 1969 yılında 113'e çıkarılmıştır. Ayrıca bu dönemde öğrencilere verilen burs miktarlarının artırılması ve yurt olanaklarının genişletilmesi için de önemli çalışmalar yapılmıştır. AP iktidarı, her öğretim kademesinde paralı ve parasız yatılılık ve burs imkânlarını genişletmiştir. Kredi ve Yurtlar Kurumundaki yatak sayıları artırılmıştır. Yine kredi miktarı da yükseltilmiştir.¹⁹

1961'den sonra aynı zamanda üniversite olayları da baş göstermiştir. Özellikle Mayıs 1968'de Fransa'da başlayan öğrenci olayları etkilerini Türkiye'de de göstermiş, Türkiye'de bu olaylar daha sonra siyasi ve ideolojik mücadelelere dönüşmüştür.

1965 yılında çıkan 625 sayılı Özel Okullar kanunu ile özel yüksek okullar başlamıştır. Yüksek öğrenim yapmak isteyen gençlerin sayılarının hızla artışı ve üniversitelerin de aldıkları öğrenci sayılarını artırmamaları

---

¹⁸ DEMİRALP, a.g.t., s.119.

¹⁹ KILIÇ, a.g.e., s.32-33.

nedeniyle özel yüksek okullar çoğalmıştır. Yine bu kanunla yabancıların ve azınlıkların yeni bir okul açmaları yasaklanmıştır. Özel Dershaneler de bu 625 sayılı Özel Öğretim Kanununa tabi olmuşlardır. Süleyman Demirel Hükümeti okullaşmayı birinci hedef edinmiştir demiştik. İşte bu nedenle 1967 yılında Ankara’da Hacettepe Üniversitesi açılmıştır. 1965’te Ankara Üniversitesi içinde Eğitim Fakültesi kurulmuştur. Böylece eğitim bir uzmanlık alanı olarak kabul edilmiş ve eğitim uzmanlığı denen bu yeni eğitim mesleğine üniversite düzeyinde bir kaynak sağlanmıştır. Üniversitelerin öğretmen yetiştiren bölümleri de 1967–1968 yıllarında 3 yıla çıkarılmıştır.²⁰

5.3. DEMİREL HÜKÜMETİ KÖY POLİTİKASI

1965 yılında AP’nin tek başına iktidarında işe köy ve köylüden başladığı gözlemlenmektedir. Bunu şu şekilde izah etmektedir “Köyden fıskırmayan ve nimetlerini köye götürmeyen bir kalkınmanın mümkün olmayacağına inanmıyoruz. Türk yurdunun kalkınmasının, köyden başlayan ve nimetlerini köye götüren bir anlayışla mümkün olduğuna inanır. Köyün kalkınması ve köylünün çağdaş nimetlere kavuşması, ekonomik sosyal ve kültürel bir zorunluluk olduğu kadar, bir medeniyet ve insanlık meselesidir”.

1950’de 13 köyünde, 1960’da 257 köyünde, 1965’te 300 köyünde elektrik olan Türkiye’de yılda 1000 köye elektrik hedefiyle işe koyulan Süleyman Demirel Hükümeti, o dönemin enerji üretim olanakları ile 1970 yılına kadar 2386 köyü elektriğe kavuşturmuştur.²¹

1965’te köy ve köylü meselelerine bilimsel bir şekilde çözüm getirmek için kurduğu Yol Su Elektrik (YSE) Genel Müdürlüğü ile işe başlayan Süleyman Demirel; 1967’de YSE toplantısında birinci aşamanın tamamlandığını şöyle müjdeliyordu:

²⁰ DEMİRALP, a.g.t., s.45-46.

²¹ KILIÇ, a.g.e., s.101.

“Türkiye’de köy ve köylü meselelerinin neresinden başlayalım? Köy ve köylü meselesine evvela köylüyü insan yerine koymakla başlayacaksınız. Köy meselesinde köylüyü insan yerine koymuyor muyuz, mesele koyar gibi görünüp de koymadığımız takdirde ciddileşmiştir. Onun içindir ki bugün içinde bulunduğumuz merhale Türkiye’de köy meselesinin birinci merhalesinin hallolduğu bir durumdur. Yani yurdumuzun hangi köşesinde olursa olsun köylünün insan yerine konmasının artık münakaşası bitmiştir”.

“Bir taraftan mükellefiyetler yükleyeceksiniz, öbür taraftan haklarına geldiğiniz zaman bu haklarına layık değildir diyeceksiniz. Bunun medeniyetçilikle, insaniyetçilikle hiçbir alakası yoktur.”²²

Köy ve köylü meselelerinde Hükümetin büyük bir ağırlıkla durduğu konu köyün alt yapısıdır. O dönemde ülkenin köy yolu ihtiyacı 162.000 km. dir. 1964 yılı sonunda yol ihtiyacına ayrılan bütçe 107 milyon lirayken Demirel döneminde ayrılan bütçe her yıl artmış ve 1960’ın sonlarına gelindiğinde 512 milyon liraya çıkarılmıştır. Dönem içinde köy yoluna yapılan yatırım 2 milyara ulaşmıştır.

Köy ve köylüye yönelik yapılan diğer önemli bir çalışmada, köylere içme suyu temin etmektir. Bu çalışmaya yönelik yatırım toplamı 1 milyar 500 milyon civarındadır.

5.4. DEMİREL HÜKÜMETİ SOSYAL ADALET POLİTİKASI

Türkiye’de sosyal adalet kavramı 27 Mayıs müdahalesi ile gündeme gelmiştir. 1960 sonrasında bir araya gelen çeşitli faktörler, sosyal adalet düşüncesiyle birlikte sosyal devlet kavramının öne çıkmasında etkili oldu. Batı’daki en son gelişmeleri de dikkate alarak bir Anayasa hazırlamaya kararlı profesörler grubunun da sosyal adalet kavramını modern devletin

²² Hulusi TURGUT, **Görüntülerle 50 Yıl**, I.Cilt,ABC Yay., Ankara, 2000, s. 99-101.

temel unsuru olarak benimsemesiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin "sosyal bir hukuk devleti" olduğu hükmü 1961 Anayasa'sına girdi.

AP'de sosyal adalet kavramını reddetmemiş, sosyal refah devletini gerçekleştirmeyi amaçladığını belirtmiştir. Demirel Dünya tarihinin "jandarma devlet telakkisinden sosyal devlet telakkisine" doğru yönelen bir yeni bir döneme girdiğini ve çağın devletin fonksiyonlarına ilaveten "iktisadi ve sosyal vecibeler ve mükellefiyetlerle de yüklü" olduğunu belirtmiştir. Demirel'e göre sosyal adalet, "İktisadi bakımdan zayıf olan zümrelerin işsizlik yoksulluk gibi hallere karşı himayesine, uygun hayat seviyesinin gerektirdiği ücret nizamına, sendika hürriyetine ve sosyal güvenliğe yönelmiş tedbirlerle devletin toplumdaki muhalif sınıf ve zümreler arasında sefaleti önleyici bir dengenin kurulması hedefini" amaçlamaktadır. Sosyal adaletin sağlanması gerekir çünkü "maddi imkânlardan, yaşama için zaruri olan halk tabakaları için, klasik hürriyetler yalnız kâğıt üstünde kalan parlak fakat boş laflardan başka bir değere sahip olamaz".²³

AP Programının "Sosyal Refah Devleti" başlığını taşıyan 5. maddesi, devlete klasik fonksiyonlarının yanında "kişinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan ekonomik ve sosyal ödevler" de verildiğini belirterek devletin, gelir dağılımının düzeltilmesi, refahın geri kalmış bölgelere ve tabana yayılması, eğitim ve öğretim müesseselerinden, ekonomik, sosyal ve kültürel hizmetlerden ve sosyal güvenlik haklarından bütün vatandaşların faydalanmasını temin etmeye matuf önlemleri alacağını belirtmiştir.²⁴

Demirel sosyal devleti ise, "ekonomik ve sosyal gelişmede önemli görevleri olan, tanzim edici yönlendirici, destekleyici, hizmet götürücü, yardım edici görevlerini yerine getirerek refah ve huzur toplumuna vardırıci devlet"²⁵ olarak tanımlamıştır. Sosyal devletin, sosyalist devletten hür teşebbüse, kişi

---

²³ Tanel DEMİREL, **a.g.e.**, s.323.

²⁴ **AP Program ve Tüzük**, m.5.

²⁵ Süleyman DEMİREL, **Büyük Türkiye**, s. 24.

hak ve hürriyetlerine verdiği önemden ötürü ayrıldığını söyleyen Demirel, sosyal devletin en önemli veçhelerinden birisi olarak fırsat eşitliğini öne sürer. Fırsat eşitliğini “her çocuca ve her gence sadece kabiliyeti ve gayreti ölçüleriyle tayin edilen okuma imkânı, çalışma arzusu olan her kişiyi sadece bu vasıfları dikkate alınarak sağlanacak iş imkânı” olarak algıladığını belirten Demirel’e göre, fırsat eşitliği, aynı zamanda “toplumun en alt kesimlerinden gelen vatandaşın, devletin kaderine hükmetme noktalarına varabilmesi için yolun açık tutulması”, “iktisaden güçsüzlerin bu kaderi yenme imkân ve yollarının kendilerine açık bulundurulması demektir: “Memleketimizdeki burnu sümüklü, kabak kafalı çocuklar Türkiye’nin istikbalidir. İşte bu çocuklara kapıları açmak lazımdır.”²⁶

Demirel’in sosyal refah devleti anlayışının devletin çeşitli alt yapı hizmetlerini götürmesini, özellikle de gelişmemiş bölgelerden başlamak üzere köylerin imarını gerekli kıldığından bahsetmesi anlamlıdır. “Şehirde ne varsa köyde de o olacaktır” düsturunun AP’nin söyleminin özeti olduğu düşünülebilir.

Hükümetin sosyal politika programı doğrultusunda bulunan, genel sağlık, işsizlik, tarım sigortası gibi hedefler gerçekleştirilememiştir. Bu noktada, niyet eksikliğinden çok, mali kaynakların yetersizliğinin belirleyiciliğini ve bu yönde yapılan savunuyu dikkate almak gerekir. İş Kanun’un kapsamının genişletilmesi, kıdem tazminatının hesaplanmasında esas alınacak sürenin artırılarak tazminat miktarının yükseltilmesi Hükümetin attığı önemli adımlardandır.

Ayrıca Demirel Hükümeti tarafından yeni emeklilik tasarısı hazırlanmış ve tasarı kanunlaşarak 1 Mart 1969’da yürürlüğe girmiştir. Kanunda emeklilik yaşının, Kanun’un yayınlanması tarihinde 20 yıl hizmeti olanlar, 25 yılını

---

²⁶ Süleyman DEMİREL, **Büyük Türkiye**, s. 24-25.

doldurdukları takdirde 65 yaşını ve 30 yılı beklemeden emekli olabileceklerdi.²⁷

Sosyal politikalardan bahsedilirken değinilmesi gereken başka bir hususta, Demirel Hükümeti zamanında Türkiye'nin aktif deprem hattında bulunması nedeniyle; meydana gelen büyük depremlerin yaralarını sarmak da Hükümet'in doğal görevleri arasında olmuştur.

Muş Varto'da 7 Mart 1966 günü 15 kişinin ölümüne yol açan 5.6 şiddetinde bir deprem oldu.²⁸ Aynı yılın 19 Ağustos'unda ise, 6.9 şiddetindeki depremde 4 bine yakın vatandaşımız hayatını kaybetmişti.²⁹ 22 Temmuz 1967'de Sakarya'da meydana gelen depremde 82 vatandaşımız³⁰, Pülümür merkezli Doğu'da meydana gelen depremde ise 126 vatandaşımız hayatını kaybetmiş ve bu depremlerde çok sayıda yaralı ve büyük maddi hasarlar meydana gelmiştir. Ege Bölgesinde de 28 Mart 1969'da meydana gelen deprem sonucunda 53 kişi hayatını kaybetmiş ve çok sayıda ev yıkılmıştır.

---

²⁷ **SON HAVADİS**, 08.09.1969.

²⁸ **CUMHURİYET**, 08.03.1966.

²⁹ **SON HAVADİS**, 23.08.1966.

³⁰ **SON HAVADİS**, 24.07.1967.

SONUÇ

1961 Anayasası bir yandan ülkede köktenci dönüşümleri yapabilecek iktidarları sınırlandırdığı gibi, bir yandan da klasik düzen hak ve özgürlüklere o güne kadar tanınmayan bazı güvenceleri sağlıyordu. Bu toplumda o döneme kadar baskı altında tutulan birçok demokratik isteğin de yükselmesine neden olmuştur. 27 Mayıs 1960 sonrası yeni politik yaşam bu koşullar altında başlayacaktı. Siyasal yaşamın üzerine genelde hiçbir sınırlama getirilmemesine karşın Anayasa'yı ihlalle suçlanan DP'nin aynı ad altında politik yaşama dönemeyeceği, DP'nin ileri gelen siyaset adamlarının politika yapamayacakları kabul edilmişti. Bu durum diğer siyasi partilere önemli bir oy alanını rekabete açmıştı. Çünkü bir partinin tabanına siyaset yasağı konamazdı. Adalet Partisi böyle bir ortamda kurulmuştur.

1961 yapılan genel seçimlerin sonucuna göre, oyların yüzde 62'sini CHP'ye karşı olan ve tabana sahip çıkan AP ile CKMP ve YTP almışlardır. CHP 173, AP 158, CKMP 54, YTP 65 milletvekili çıkarmışlardır. Seçim sonuçları bir bakıma geçiş sürecinde ciddi bunalımların yaşanabileceğini haber veriyordu. Gerçekten de 27 Mayısçıların darbe ile oluşturdukları askerî yönetimden parlamentonun yönetime geçiş pek kolay ve olağan sayılabilecek ortamda yaşanmamıştır. Türk siyasal yaşamı ilk defa koalisyon hükümetleri ile tanışmış, 1965 yılına kadar VII-IX-X. İnönü ve Ürgüplü Koalisyon Hükümetleri olmak üzere dört ayrı Hükümet kurulmuştur.

Siyasal partilerin kurulmasına izin verilmesi ile ilgili çıkan yasanın ardından 1961 yılında kurulan Adalet Partisinin Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine Kasım 1964'te yapılan Adalet Partisi II. Büyük Kongresinde, ABD ve ordunun da desteğini alan Süleyman Demirel Genel Başkanlığa getirilmiştir.

10 Ekim 1965 genel seçimi Adalet Partisinin zaferi ile sonuçlandı. AP, oyların yaklaşık yüzde 53'ünü toplayarak tek başına iktidar olma başarısını gösterirken, CHP'nin oyların yüzde 29'unu, seçime giren öteki partilerden MP

yüzde 6, YTP yüzde 3.7, TİP yüzde 2.9, CKMP yüzde 2.2 almıştır. Yüksek seçim kurulu sonuçlarına göre AP:241, CHP: 134, MP:28, YTP: 19, TİP: 15, CKMP:12 milletvekilliğine sahipti. Bu seçimlerde ilk olarak Millî Bakiye denilen bir sistem kullanılmıştı. Böylece seçmenlerin hiçbir oyu yitirilmiyordu. Nitekim bu yöntemin de yardımı ile Türk Parlamentosuna ilk kez sosyalist olduğunu söylemekten çekinmeyen bir parti 15 milletvekili ile giriyordu. AP, bu mutlak iktidarı döneminde gerek parlamento içerisinde gerek dışında önemli sorunları göğüslemek zorunda kalmıştır.

27 Ekim 1965'te Süleyman Demirel'in Başbakanlığını yaptığı 30. Hükümet kurulmuş ve yeni kabine oluşturulmuştur. 3 Kasım 1965'te TBMM'de okunarak güvenoyuna sunulan Hükümet programı çok ayrıntılı olarak hazırlanmıştı. Demirel'in bu ilk hükümet programı, onun liderliğindeki AP'nin amaçlarını bundan böyle uygulayacağı yöntemin ya da rejimin nasıl olacağını belirleyen öğeler içermekteydi. Programda, siyasal rejime ilişkin görüşler ayrıntılı ve net ifadelerle yer almıştır. Bu konuyla ilgili hükümetin programın dışına çıkıldığı söylenemez. Zaten Demirel'e ve AP'ye göre, artık rejim meselesini, sistem ve siyasi düzen davasını tartışma sınırı dışında tutmak gerekmektedir. Hangi siyasal görüşte olursa olsun, herkesin birbirine tahammül etmesi, farklı fikir ve davranışlara karşı müsamahalı olması gerekmektedir.

Nitekim 1961 Anayasası da bu görüşü desteklemektedir. 1961 Anayasası Türk tarihine "Özgürlükler Anayasası" olarak geçmesinin nedeni de bu yaklaşımdır. Hükümet Anayasa'yı görüşleriyle uyguladığını göstermekle, kamuoyu ve parlamentoda da -TİP'in bazı illegal çalışmaları hariç- demokratik düzene uygun hareket edilmiştir. Bunun en güzel örneği Demirel ünlü "yürümekle yollar aşınmaz" sözü, demokratik gelişme yönünden çok doğru olan bir yaklaşımı savunmaktaydı.

Demirel Hükümeti döneminde yaşanan iki önemli siyasi olay, o dönem Türkiye'sinin siyasi portresini gözler önüne sermektedir. Bunlardan birincisi Cumhurbaşkanlığı meselesidir. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ağır hastalığı nedeniyle yeni bir Cumhurbaşkanı seçilmesine karar verilmiştir. O

önemde siyasi iktidarı elinde bulunduran AP içinden bir Cumhurbaşkanı seçtirilebilecek gücü vardı. Fakat öylesine günlerdi ki, böylesine önemli bir makam üzerinde tartışılmayan bir insanın getirilmesi daha doğru olacaktı. Demokrasi rejimine geçilmesine rağmen, “ordu” imgesi tüm canlılığını koruyordu. Bu ortamda yeni tartışmalar yaratmayacak, yeni iktidara yeni sorunlar getirmeyecek birisi olarak Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay ordudan emekli edilerek Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Diğer ikinci siyasi olay ise, DP'lilerin Siyasi Haklarının İadesi ile ilgili Anayasa değişikliğidir. AP seçim platformunda vaat edilen ve AP IV. Büyük Kongresinde alınan karar doğrultusunda, Hükümet 1969 Mayısında Anayasa değişikliği teklifini Meclise getirmiştir. Ne var ki kamuoyu ve ordunun bu konuyla ilgili sert demeci karşısında Demirel kayıtsız kalamamıştır. Yeni bir askerî müdahale olasılığından çekinen Başbakan, AP'li senatörlerin tasarıyı reddetmelerini sağlamak zorunda kalmıştır. Elbette ki bu zorunlu bir uzlaşdır. Öylesine ki Demirel bu durumu çok çarpıcı bir biçimde haklı göstermeye çalışmaktadır. “...Kim olsa başka bir şey yapamazdı”; “...siyasal hakları geri vermek görevimiz de, orduyu rencide etmemek görevimiz değil midir?” ve Demirel'in yıllar sonra başka bir demecinde de “12 Mart Muhtırasının gerisinde dahi bu siyasi haklar iadesi vardır” demiştir.

Demirel Hükümeti zamanında meydana gelen bu iki önemli olay, sivil bir hükümetin üzerinde ordu faktörünün ne kadar baskın olduğunu göstermektedir. Süleyman Demirel Adalet Partisi Genel Başkanı olduğu dönemden itibaren askerinin baskısını hep üzerinde hissetmiştir. Ordu'nun siyasal hayata müdahalesi her olayda kendini göstermiş, gelişen olaylar karşısında Ordunun mutlaka bir fikri ve yönlendirmesi olmuştur. Demirel, sivil yönetim ile asker arasında sürekli bir ikilem yaşamıştır. Bu durum hükümetin son yıllarında bile devam etmiş, Demirel'in “Ordu üzerinde polemikler bitmeli, Millet'in gözbebeği müesseseyi, millet'in tepesinde Demokles'in kılıcı gibi

göstermek hevesleri artık son bulmalıdır”¹ söylemi durumun açık bir göstergesidir.

Sivil bir hükümet olan Demirel hükümetinin üzerinde ordu faktörünün rol ve önemi hiç azalmamış, aksine alabildiğine siyasallaşmış, bölünmüş ve darbeci eğilimleri bünyesinde barındırmaya devam etmiştir. Nihayet 12 Mart 1971 müdahalesiyle tamamen açığa çıkmıştır.

Demirel’in bu dönemde uğraştığı diğer bir konu da parti içi oluşan muhalefetti. Bu muhalefetin başında Ragıp Gümüşpala’nın sağ kolu olarak bilinen Sadettin Bilgiç gelmekteydi. Demirel-Bilgiç çekişmesi genel başkanlık seçiminde başlamıştır. İki lider arasındaki çekişme parti içinde gruplaşmalara ve huzursuzluklara neden olmuştur. Bilgiç grubu “milliyetçi-mukaddesatçı” olarak nitelendirilmiş, Demirel ise “batı kafalı” olarak ön plana çıkartılmıştır. Demirel’in kabine üyelerinin seçiminde Bilgiç grubunda büyük bir hoşnutsuzluk oluşturmuştu. Demirel bu muhalefete fazla kayıtsız kalamamış ve 1 Nisan 1967’de kabinede önemli değişiklikler yapmış Bilgiç ve grubun önde gelenlerine Bakanlık verilmiştir.

Demirel Hükümeti döneminde dış politikada Kıbrıs konusu 1967 yılına kadar hassasiyetini kaybetmemiş, 1967 yılında olaylar iyice tırmanmış, askerî harekât noktasına kadar gelmiştir. 1967 Kıbrıs bunalımı bir kez daha ABD’nin araya girmesiyle savaşa varmadan atlatıldı. Ancak, bunalımın üç ülke üzerinde de uzun vadeli sonuçları oldu. 1967 bunalımından sonra Kıbrıs konusu Türk dış politikasının ana eksenini olmaktan 1974’e dek çıkmıştır.

Dış ilişkilerde ABD ile SSCB arasında yumuşamanın hüküm sürmeye başladığı ve dünya ekonomisinin çevre ülkelerinde büyümelerine izin verdiği bir ortamda hükümet kuran Demirel, avantajlı konumunu iyi kullanabilmiştir. Özellikle Ortadoğu’da ve büyük komşu SSCB ile ilişkilerinde Menderes’e göre çok şanslı konumda olan AP lideri, dünya politikasındaki yumuşamanın

---

¹ SON HAVADİS, 30.01.1969.

etkisiyle rahat davranma imkânı bulmuş ve Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin gelişiminde olumlu rol oynamıştır. Ayrıca Demirel hükümetinin önceki hükümetlerden farklı olarak, Ortadoğu politikasını salt Batı politikasının bir türevi olarak algılamayarak ve bölgedeki “ilerici” hükümetlerle de ilişki kurarak Türkiye'nin olumsuz imajını silmeye çalışmıştır.

Demirel Hükümetinin ekonomik yaklaşımını, iktisadi kalkınma (büyüme), karma ekonomi, planlı ekonomi, sanayileşme kabulleri belirlemekteydi. Bu dönemde program ve plan kavramı basit bir projecilik düzeyine indirildi. Demirel hükümetinin en büyük başarısını kuşkusuz yatırımlar oluşturmaktaydı. Temeli atılan birçok tesis ve fabrika günümüz Türkiye'sinin önemli miraslarındandır.

Halk, iyi giden havaların etkisiyle bol ürün ve montaj da olsa sanayinin gelişmesi eklenince, Demirel ile birlikte Menderes iktidarının ilk evresinde - 1954'e kadar- yaşanan bolluk döneminin yeniden geldiğini düşünecekti. Toplumun bütün kesimlerinde ancak filmlerde görülebilecek tüketim düzeyine erişme umutları uyanmış, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi gibi eskiden lüks sayılan dayanıklı tüketim malları ailelerin sıradan ihtiyaçları haline gelmişti. Karayolları ve enerji alt yapısının o günkü şartlarda yeterliliği, üstelik enerji maliyetinin çok düşük olması, otomotiv sanayisini özendirilmekte ve iç pazarı canlı tutmaktaydı. Genelde montaj hattı olmaktan öte özellik taşımasa bile, sanayideki birikim küçümsenmeyecek düzeyde idi. Batıda firma içinde oluşan işbölümü Türkiye'de ucuz maliyet ve yüksek kazanç arzusu ile firma dışına kaymış, bu yoldan küçük atölye sahiplerine iş imkânı çıkmıştır. Bununla birlikte Demirel hükümetinin asıl avantajı, Batı Avrupa ülkelerinde çalışmak zorunda kalan işçi yurttaşların anavatana gönderdikleri döviz olsa gerektir.

1965–1969 dönemi birçok AP'li tarafından Türkiye'nin ve AP'nin altın devresi olarak görülmüştür. 1958'den bu yana yalpalayan ekonomi, AP iktidarının yarattığı siyasi istikrar havasının verdiği güven ve artan kamu yatırımlarının da etkisiyle canlanmış, enflasyon kontrol altında tutulurken,

ekonomi büyümüştür. Bir anlamda Süleyman Demirel liderliğindeki AP'nin, 1961 sonrası yeni siyasal düzene uyumun da göstergesidir.

Muhalefet partilerinin iddialarının aksine 1965–1969 dönemi, yığınların AP ve Demirel ile diyalogunun sağlamca kurulduğu zaman dilimi şeklinde bir değerlendirme yapmak yanlış olmayacaktır. Bu durumun en büyük etkeni kuşkusuz Demirel'dir. Demirel önceki diğer siyasetçilere göre farklı bir imaj çizmiş, yurt gezilerine son derece büyük ağırlık vermiş, yapılan tesislerin tüm temel atma törenlerine bizzat kendisi giderek, halk ile ilişkilerini sıkı tutmaya çalışmıştır. O dönemlerde Demirel'in halk ile olan olumlu ilişkilerinin yansıması olarak Demirel'e "Anadolu Çocuğu", "Halk Adamı", "Barajlar Kralı" gibi yakıştırmalar yapılmıştır. Demirel'in siyasal gerçekçi ve hoşgörülü kişiliğinin izleri, AP'ye de yansımıştır. Demirel, Türkiye'nin gördüğü başarılı siyasetçilerden biridir. Türkiye Cumhuriyeti siyaset sahnesine 40 yıla yakın damgasını vuran bir lider olarak, 7 kez Başbakanlık yapmış ve siyasi hayatını en üst makamla taçlandırarak 7 yıl Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir.

Değiniilmesi gereken bir başka hususta, 1961 sonrası'nın görelî özgürlükçü atmosferi ile alt yapıyı oluşturan ve 1968 yılında Avrupa'yı sarsan öğrenci olaylarının da yansıması ile Türkiye'de oluşan kitlesel eylemlerdir. Önceleri "masum öğrenci istekleri" olarak değerlendirilen eylemler, hükümet tarafından da hoşgörü ile karşılanmış ardından olaylar büyüyerek gittikçe siyasallaşmış kanlı çatışmalar başlamıştır. Sağ-sol kutuplaşmanın gün geçtikçe keskinleşmesi ve gruplar arasında şiddet dozunun artırılması karşısında Hükümet bazı tedbirler almaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. 1980 yılına kadar gün geçtikçe yükselen bu durumun izlerini Türkiye uzun yıllar silememiştir.

Demirel Hükümeti Eğitim alanında yaptığı en önemli çalışmayı ise okullaşma oranını önemli düzeyde artırmakla yapmıştır. Ayrıca Mesleki Teknik Öğretim alanın gelişmesine de önem vererek bu okullardan mezun olanların üniversiteye gidebilmeleri için kolaylıklar sağlanmıştır.

Çalıştığımız dönemle alakalı olarak değinilmesi gereken bir başka hususta, siyasal tartışma konusu olan AP-DP bağıntısıdır. Bu durum kuruluş aşamasından 1970'lerin ortalarına kadar AP'nin meşruluğunun 27 Mayıs'ı gerçekleştiren ve destekleyen bir blok tarafından sorgulanmaya devam etmesi partinin savunma pozisyonunda kalmasına neden olduğu gibi, 27 Mayıs ile ilgili her şeye karşı kesif bir tepki göstermesini doğurmuştur. AP, DP tabanını temsil etmeye soyunmuştur ancak DP ile arasında önemli farklılıklar vardır. Birincisi, siyasetin hukuki ve kurumsal yapısının uğradığı değişiklik, AP'nin meşru siyaset kanalları içinde manevra alanını belirleyen önemli bir etken olmuştur.

Ayrıca hem seçmen tabanı, hem de siyasetin temel parametreleri değişmektedir. 1950'lerin Türkiye ve dünyası ile 1960'lar ve 70'lerin Türkiye'si arasında önemli farklılıklar vardır. Köyden kente göç ivme kazanırken, sanayileşme sürecinde de mesafe alınmıştır. Dünyada esen kapitalizm karşıtı rüzgârlarla, 1961 Anayasası'nın düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü genişleten hükümleri, Türkiye'deki işçi ve öğrenci hareketlerini teşvik ederek etkili bir toplumsal güç odağı haline getirmiştir. AP bu yeni şartlara uyum göstermeye çalışırken, gerek siyasi gerekse ekonomik alanda DP'den farklı bir çizgi takip etmek durumunda kalmıştır. AP, siyasal düzlemde muhalefete karşı daha toleranslı bir davranış biçimini benimsemeye gayret gösterirken, hem anayasanın getirdiği özerk kuruluşlarla hem de darbenin siyasetin merkezine oturttuğu ordu ile birlikte yaşamayı öğrenmeye çalışmıştır. Esasında, faydacı niteliği ağır basan bir siyasi geleneğin bu esnekliği göstermesi şaşırtıcı da değildir.

KAYNAKÇA

ABADAN, Nermin; **Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1966.

Adalet Partisi, **Adalet Partisi II. Büyük Kongresine Sunulan Metinler: 6-İktisadi Kalkınmamızın Esasları**, Doğu, Ankara, 1964.

Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları, **Adalet Partisi Seçim Beyannamesi**, no:21, Doğu Matbaacılık, Ankara,1965.

Adalet Partisi Propaganda Başkanlığı Yayınları, "Yeni Bir Türkiye".

Adalet Partisi, **Tüzük**, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1964.

Adalet Partisi, **1965 Seçim Beyannamesi**.

Adalet Partisi, **Hükümet Buhranı, Hükümet Teşkili, Hükümet Programı, Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi**, Doğu Matbaası, Ankara,1964.

Adalet Partisi, **III. Büyük Kongresi**, .Ankara, 1966.

Adalet Partisi, **Dördüncü Büyük Kongresi Raporu**, Kasım 1968.

Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları, **Kongre Konuşmaları** no:32, Doğu Matbaacılık, Ankara,1967

Adalet Partisi, **Tüzük ve Program (Prensip Maddeleri)**, Orijinal Matbaa, Ankara, 1961.

AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Doruk Yay., İstanbul, 2002.

AHMAD, Feroz; Çev. Ahmet Fethi; **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, , İstanbul, Hil Yayınları, 1994.

AHMAD, Feroz, TURGAY Bedia; **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971)** , Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.

AKÇA, Neval; **Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları Ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması** Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

AKERMAN, Naki Cevat; **Demokrasi ve Türkiye’de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara, 1950.

ALBAYRAK, Mustafa; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 -1960)**, Ankara, 2004.

ARCAYÜREK, Cüneyt; **Demirel Dönemi-12 Mart Darbesi**, Bilgi Yay., İstanbul, 1985.

ARCAYÜREK, Cüneyt; **Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980**, ,Bilgi yayınevi, Ankara, 1990.

ARCAYÜREK, Cüneyt; **Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar (1960–1965)**, No:5, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

ARZIK, Nimet; **Demirel’in İçi-Dışı**, Milliyet, İstanbul, 1985.

ATAK, M. Sadık; **Harp Sonrası Dünya 1945–1966**, Ankara, 1966.

AYFER, Murat Özgen; **Masonluk nedir ve nasıldır?**, Zogos yay., İst. 1992

AYVAZOĞLU, Beşir; “Türkiye’de Sağcı Olmak”, **Türkiye Günlüğü** no:16, 1991, s.32-43.

AYVAZOĞLU, Beşir; “Türkiye’de Solcu Olmak”, **Türkiye Günlüğü** no:15, 1991, s.81-84.

BAL, İdris; “Türk Dış Politikası”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, Ankara 2002.

BEKTAŞ, Arsev; **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP-AP (1961-1980)** , Bağlam Yay., İstanbul, 1993.

BİLA, Hikmet; **CHP (1919–1999)**, Doğan Kitap,2. Baskı, İstanbul, Ekim 1999.

BİLGİÇ, Sadettin; “Siyasetin Koca Reisi Anlatıyor, Dr. Sadettin Bilgiç İle Mülakat” **Türkiye Günlüğü** no:30, 1992, s.109 -128.

BİLGİÇ, Sadettin; **Hatıralar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2002.

BİRAND, Mehmet Ali; **Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2005

BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi (1908–1985)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

BOZBEYLİ, Ferruh; “Ferruh Bozbeyli İle Mülakat”, **Türkiye Günlüğü** no:19, 1992, s.117-119.

BÖLÜKBAŞI, Deniz; **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2005.

BULUTOĞLU, Kenan; "Hükümet Programı" **Cumhuriyet**, 09.11.1965.

CİZRE, Ümit; **AP-Ordu İlişkileri, Bir İkilemin Anatomisi**, İletişim Yay., İstanbul, 2002.

CUMHURİYET GAZETESİ, (1961, 1962, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969)

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (1965–1969).

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri **Anılarım**, İstanbul, 1990.

ÇALIK, Mustafa; **MHP Hareketi (1965-1980)**, Cedit N., Ankara, 1995.

ÇAVDAR, Tevfik; “Adalet Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yay., Ankara, s.2089-2101.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye’de Liberalizm (1860–1990)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

ÇAVDAR, Tevfik; “Cumhuriyet Halk Partisi (1950–1980)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim, 1983, C.8.

ÇAVDAR, Tefik; “Demokrat Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yay., Ankara, s.2062-2063.

ÇAVDAR, Tefik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 2. Baskı, İmge Yayınları.

CEM, İsmail ; **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yay., İstanbul, 1979.

ÇEÇEN, Anıl; **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1998.

ÇETİN, O.Korkut; “Süleyman Demirel’in Demokrasi Anlayışı ve Pratiği”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

DAVER, Bülent; **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, 1993.

DEMİRALP, Ayşe; “Süleyman Demirel Dönemi Eğitim Ve Kültür Politikaları” Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

DEMİREL Süleyman; **9.Basın Toplantısı**, Cumhuriyet, 24.3.1968

DEMİREL, Süleyman; **Büyük Türkiye**, Dergah Yay., İstanbul, 1977.

DEMİREL, Süleyman; **Yazdıkları ve Söyledikleri**, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1965.

DEMİREL, Tanel; **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **10 Ekim 1965 Milletvekili Seçimi Sonuçları**, Yayın No:513, Ankara, 1966.

DOĞRU, Osman; **27 Mayıs Rejimi**, İmge Yay., Ankara 1998.

ECEVİT, Bülent; **Ortanın Solu**, Kim Yay. İstanbul, 1966.

ERDOĞAN, Mustafa; “Liberalizm, Muhafazakârlık ve Türk Sağı”, **Türkiye Günlüğü** no:16, 1991, s.44-55.

EROĞUL, Cem; **Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990.

FIRAT, Melek M.; **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

FORUM DERGİSİ, "AP İkinci Büyük Kurultayı", sayı:256 Aralık 1964.

GEVGİLİLİ, Ali; **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yay., İstanbul, 1987.

GÖNLÜBOL Mehmet; Ömer KÜRKÇÜOĞLU; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995)**, Siyasal Kitabevi, 9.Baskı, Ankara, 1996.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref; **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993.

GÜLER, Filiz Demirci; **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay-Adalet Partisi**, TODAİE, Ankara, 2003.

GÜNEŞ GAZETESİ, "Süleyman Demirel, Tanju Cılızoğlu Söyleşisi" 21.06.1987.

GÜNGÖR, Celalettin; **27 Mayıs ve Partilileşme Sorunu**. Ankara: Nural Matbaası, 1992.

KAHRAMAN, Ahmet; **Devri Süleyman**, Sel yayıncılık, İstanbul 1993.

KALAYCOĞLU, Ersin; "Türkiye'de Siyasi Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi", **Bilânço 1923–1998**, C.I.

KALPAKLIOĞLU, Özdemir; **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı**, Nüve Matbaası, Ankara, 1969.

KARPAT, H. Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, 1967.

KILIÇ, Selahattin; **Millet Hizmetinde Adalet Partisi (1965–1971)**, Doğuş Matbaası, 1973, Ankara.

KONGAR, Emre; **21.Yüzyılda Türkiye**, 23.Basım, Remzi Kitabevi.

KORKUT, Refik, İKİZ, Nedret; **Adalet Partisi Fikirler ve Portreler**, AP Genel Merkezi Yay., Ankara.

Millî Eğitim Dergisi, 1962 Program Taslağı.

MİLLİYET, Kasım 1964

NİHAT Mehmet ; CEMİLOĞLU ; **Türk Siyasi Hayatında Milliyetçi Hareket**, Turkuaz Ajans., Ankara, 2001.

ODYAKMAZ, Zehra, KAYMAK Ümit, ERCAN İsmail; **Anayasa Hukuku İdare Hukuku**, İkinci Sayfa Yay., İstanbul, 2006.

ÖZBUDUN, Ergun, **Siyasal Partiler**, A.Ü Hukuk Fakültesi Yayını No:409, Ankara, 1977.

ÖZDEMİR, Hikmet; "1960–1980 Dönemi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZDEMİR, Hikmet; **Siyasal Tarih (1960–1980)**, Çağdaş Türkiye 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

ÖZNUR, Hakkı; **Ülkücü Hareket**, Alternatif yay., Ankara, 1999.

ÖZTÜRK, Kazım; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Programları**, Baha Matbaası, İstanbul, 1968.

ÖZÜÇETİN, Yaşar; "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C.9., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Resmi Gazete, 11 Ağustos 1967- 12671. sayı.

Resmi Gazete, 7 Haziran 1971 tarih ve 13 855. sayı.

SARAY, Mehmet; **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Ankara, 1997.

SAVCI, Bahri "1965 Milletvekilleri Seçimi Üzerinde Bir Analiz", **SBFD**, c:XX, Aralık, 1965, No:4.

SAYBAŞILI, Kemal; **Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)**, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1986.

SENCER, Muzaffer; **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yay., İstanbul, 1974.

SON HAVADİS GAZETESİ, (1965–1969)

Son Havadis, **AP 1965 Seçim Beyannamesi** s: 13, 06.09.1965.

SOYSAL, İlhami; **Dünya’da ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar**, Der Yay., İstanbul, 1988.

SOYSAL, İsmail; “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri”, **TTK, Belletenden Ayrı Basım**, Ankara 1984.

SÖNMEZOĞLU, Faruk; “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kıbrıs Politikası (1945’den Günümüze)”, **Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi**, C.2, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2008.

T.C. MEB TD, c. XXVII/ 1333 (Aralık 1964).

TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 9.Baskı, İstanbul, 2002.

TBMM Tutanak Dergisi (1964–1969)

TEKELİ, Şirin; “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7.İletişim Yay., Ankara.

TERCÜMAN, Ekim 1961, Haziran 1964, Kasım-Aralık 1964, 1965

TEZİÇ, Erdoğan; **100 Soruda Siyasi Partiler**, İstanbul, 1976.

TEZİÇ, Erdoğan; **Siyasal Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler**, İstanbul, 1952.

TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi V**, Ankara 2002, Bilgi Yayınevi.

TURGUT, Hulusi **Görüntülerle 50 Yıl**, I.Cilt, ABC Yay., Ankara, 2000.

TURGUT, Hulusi; **Türkeş’in Anıları Şahinlerin Dansı**, ABC Yayınları, İstanbul, 1995.

TÜRKEŞ, Alparslan; **Dokuz Işık**, İstanbul, 1965.

Türkiye İstatistik Yıllığı 1989, T.C. Başbakanlık D.İ.E, s.140.

TÜRKÖNE, Mümtazer; **Siyaset**, İstanbul, 2003.

UÇAROL, Rifat; **Siyasi Tarih (1789–2000)**, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

ÜLMAN Haluk, SANDER, Oral; “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923–1968)”, **A.Ü. SBF Dergisi**, C. XXVII, no:1, 1992, s.1-24.

ÜSTÜNEL, Besim; “Hükümet Programı”, **Cumhuriyet**, 06.11.1965.

YALÇIN, E.Semih; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kaynaklar**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004.

YALMAN, Ahmet Emin; “Siyasi Sahneye Çıkan Demirel”, **Milliyet**, 4 Aralık 1964.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan>, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)** (erişim:08.06.2009)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan> **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968–1972)** (erişim:08.06.2009)

<http://www.tbmm.gov.tr>, **I. Gürsel Hükümeti Programı**. (erişim:07.05.2009)

<http://www.tbmm.gov.tr>, **Ürgüplü Hükümeti Programı**. (erişim:07.05.2009)

EK-1

SÜLEYMAN DEMİREL'İN ÖZGEÇMİŞİ

Süleyman Demirel, 1924 yılında Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslamköy'de doğdu. İlköğrenimini doğduğu köyde, ortaokul ve liseyi Isparta ve Afyon'da bitirdi. Şubat 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde göreve başladı. Önce 1949–1950, daha sonra 1954–1955 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nde barajlar, sulama ve elektrifikasyon konularında ihtisas yaptı.

1954 yılında Barajlar Dairesi Başkanı, 1955 yılında da Devlet Su İşleri Genel Müdürü oldu. 1962–1964 yılları arasında serbest müşavir-mühendis olarak çalıştı. Aynı yıllarda Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde su mühendisliği konusunda dersler verdi.

Siyasi yaşamına, 1962 yılında, Adalet Partisi Genel İdare Kurulu üyeliği ile başladı. 28 Kasım 1964 tarihinde bu partiye genel başkan seçilmesinin ardından, kurulmasını sağladığı ve Şubat-Ekim 1965 tarihleri arasında görev yapan koalisyon hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görev aldı.

10 Ekim 1965'de yapılan genel seçimlerde başında bulunduğu AP, yüzde 53 oy alarak tek başına iktidar oldu. Bu seçimlerde Isparta Milletvekili olarak Parlamento'ya girdi ve Türkiye'nin 12. Başbakanı olarak hükümeti kurdu. Bu hükümet 4 yıl sürdü. 10 Ekim 1969 tarihindeki genel seçimlerde de Adalet Partisi yine tek başına iktidar oldu. Böylece, 31. T.C. Hükümetini kurdu. Daha sonra, parti içi bir kriz dolayısı ile 32. T.C. Hükümetini kurmak durumunda kaldı. 12 Mart 1971 muhtırası üzerine, başbakanlık görevini bıraktı. 1971 ile 1980 arasında, 1975, 1977 ve 1979'da 3 defa daha hükümet kurdu.

12 Eylül 1980 müdahalesi üzerine görevi bıraktı ve 7 sene yasaklı olarak siyaset dışı kaldı. 6 Eylül 1987'de yapılan halk oylaması ile yasaklar

kaldırıldı ve 24 Eylül 1987 tarihinde, Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı'na seçildi. 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde Isparta Milletvekili olarak tekrar TBMM'ne girdi. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimler sonrasında, DYP ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin bir araya gelerek kurduğu 49. T.C. Hükümetinde Başbakan olarak görev aldı.

30 yaşında genel müdür, 40 yaşında önce parti genel başkanı, sonra başbakan olmuş; 12 seneye yaklaşan başbakanlık görevinde, Türkiye'nin kalkınması ve gelişmesine büyük hizmetlerde bulunmuştur. Türkiye'nin en genç genel müdürü, en genç başbakanı ve İsmet İnönü'den sonra en uzun başbakanlık yapmış kişisidir. 6 dönem Isparta Milletvekilliği yapmış, 7 sene yasaklı kalmış, 6 defa hükümetten gitmiş, 7 defa hükümet kurmuştur.

16 Mayıs 1993 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Demirel bu görevi 16 Mayıs 2000 tarihine kadar sürdürdü.

ÖZET

UZUN SÜMERCAN, Elif, I. Dönem Demirel Hükümeti'nin Siyasi Faaliyetleri (1965–1969), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009

10 Ekim 1965 genel seçimleri Adalet Partisinin zaferi ile sonuçlanmıştır. AP oyların yaklaşık yüzde 53'ünü toplamış ve tek başına iktidara gelmiştir. Demirel'in Başbakanlığını yaptığı kabine 27 Ekim 1965'de kurularak göreve başlamıştır.

1965–1969 dönemini şekillendiren iç siyasi gelişmelerden ilk olayı, Cumhurbaşkanlığı seçimi meselesi oluşturmuştur. Hükümetin tartışmalara mahal verilmeyecek bir aday göstererek, Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile bu konu sorunsuz bir şekilde sonuçlanmıştır. Diğer bir gelişme ise, DP'lilerin Siyasi Haklarını İadesi konulu Anayasa değişikliği istemi, o dönemde son derece yoğun tartışmalara neden olmuş, ordunun baskısı ile dönem içinde halledilemeden Hükümet tarafından rafa kaldırılmıştır.

1968 yılında Demirel Hükümeti'nin karşılaştığı başka bir konuda öğrenci olaylarının büyük bir yoğunluk kazanmasıdır. Hükümet bu konuyla ilgili önceleri demokratik düzenin gereği olarak hoşgörü ile karşılamış, olayların şiddet eylemlerine ve sağ-sol çatışması boyutlarına yükselmesiyle tedbirler almaya çalışmıştır.

Hükümetin izlediği dış politikanın ana eksenini Kıbrıs Sorunu oluşturulmuştur. Kıbrıs konusu 1967 yılına kadar hassasiyetini kaybetmemiş, 1967 yılında olaylar iyice tırmanmış, askerî harekât noktasına kadar gelmiştir. 1967 Kıbrıs bunalımı bir kez daha ABD'nin araya girmesiyle savaşa varmadan atlatıldı. Dış ilişkilerde ABD ile SSCB arasında yumuşamanın hüküm sürmeye başladığı ve dünya ekonomisinin çevre ülkelerinde büyümelerine izin verdiği bir ortamda hükümet kuran Demirel, Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır.

Demirel Hükümetinin ekonomik yaklaşımını ise, iktisadi kalkınma (büyüme), karma ekonomi, planlı ekonomi, sanayileşme kabulleri belirlemekteydi. Ekonomi, AP iktidarının yarattığı siyasi istikrar havasının verdiği güven ve artan kamu yatırımlarının da etkisiyle canlanmış, enflasyon kontrol altında tutulurken, ekonomi büyümüştür.

Demirel Hükümeti, askerî rejimden sivil yönetime geçişin tam olarak gerçekleştiği bir dönemde kurulmuştur. Hükümet, Ordu ile ilişkilerinde gerginlik oluşmamasına dikkat etmiş, siyasette sert polemiklerden kaçınmış ve uzlaşmacı bir yaklaşım benimsemiştir. Ayrıca halkla da iyi ilişkilerin kurulduğu, diyalogun yoğun bir şekilde olduğu bir dönem olmuştur.

Anahtar Kelimeler:

- 1-Siyaset
- 2- Hükümet Politikaları
- 3- Adalet Partisi
- 4- Süleyman Demirel

ABSTRACT

UZUN SÜMERCAN, Elif, I. Demirel Government Term Political Activities (1965–1969), Master Thesis, Ankara, 2009

The general elections on October 10th, 1965 resulted in Adalet (Justice) Party's success. Taking 53% of the votes AP became the sole governing party in power. The cabinet with Demirel as Prime Minister was formed and came into office on October 25th, 1965.

The first of the internal political developments which shaped the period between 1965 and 1969 is the presidential election. The Government presented a candidate who wouldn't give rise to debates; with the election of General Chief of Staff Cevdet Sunay, this issue was solved without problems. During that period the issue concerning the restitution of Political Rights among a change Constitution caused very intensive debates and, because of the armed forces' pressure, was shelved by the Government without being solved within that period.

Another problem faced by Demirel's Government in 1968 were the intensifying student protests. In the beginning the Government showed tolerance towards the protests in accordance with the democratic order, but when the events escalated into violent actions and became a battle between the right and left precautions had to be taken.

The center line of the government's foreign politics consisted of the Cyprus Problem. The problem concerning Cyprus had maintained its sensitive nature up to 1967, when the problem escalated and reached the point of military action. The 1967 Cyprus crisis was overcome once again with the intervention of the United States. Demirel, who served as Prime Minister during a period marked by the mellowing of the relations between the USA and the SSCB during which the world economy had started to allow

the growth of bordering countries, ensured the development of Turkish-Soviet economic relations.

The Demirel government's economic approach was determined by economic growth, mixed economy, planned economy and acceptance of industrialisation. Thanks to the positive effects of a sense of political stability created by Demirel's government and the increasing public investments, inflation was kept under control and the economy grew.

Demirel's Government was established at a period marked by a total transition from a military regime to a civil government. The government took great care not to create tension in its relations with the armed forces, refrained from fierce polemics in politics and adopted a reconciliatory approach. In addition, the government's relations with the public were good and dialog was ongoing and intensive.

Key words:

- 1-Politics
- 2- Government Policies
- 3- Adalet Party
- 4- Süleyman Demirel.